

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KONRÁD GYÖRGY: Egy vendég (*Részlet egy készülő regényből, 2.*) 121
SZAKÁCS ESZTER versei 139
KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 141
SCHEIN GÁBOR versei 144
BOZSIK PÉTER: Az attentátor (*regényrészlet*) 145
NAGY GÁSPÁR versei 162
FALCSIK MÁRIA versei 165

*

- MÉSZÖLY MIKLÓS levelei Gara Lászlónak (1961–1966) 168
MÉSZÖLY MIKLÓS: Az atléta halála. Regény. 200 old. Tartalmi
ismertetés (*dokumentum*) 175

*

Makay Ida hetvenéves

- PARTI NAGY LAJOS: Köszöntő-cédulák (*Makay Ida születésnapjára*) 178
MAKAY IDA versei 181
NAGY BOGLÁRKA: Gazdátlan idő (*Makay Ida: Sokasodó árnyak*) 183

*

- NAGY IMRE: Kavics a nyelv alatt (*Szakács Eszter: Álombeszéd*) 187
CSONTOS ERIKA: Benn a farkas (*Hamvai Kornél: A prikolics utolsó élete*)
192
BEDECS LÁSZLÓ: A Kolozsvár–Budapest metró (*Erdélyi szép szó 2001*)
200
MEDVE A. ZOLTÁN: Szerkezet és logika (*Karácsonyi Petra: Csantavéri
Orlandó*) 208
SZERBHORVÁTH GYÖRGY: Élet, irodalom – Az eltűnt apa nyomában
(*Radics Viktória: Danilo Kiš – pályarajz és breviárium*) 211
KŐRÖSI ZOLTÁN: A könnyű beszéd dicsérete (*ALIBI – hat hónapra –
I. Evés-ivás; II. Kert; III. Lovak*) 214

2003

FEBRUÁR

Kedves Jelenkor-olvasó!

Kérjük, hogy személyi jövedelemadójának egy százalékával támogassa a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához, rendelkezzen a következő adószám javára:

18308884-2-02

Jelenkor Alapítvány

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány
és a DDGÁZ Rt. támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u.

33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Iskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszezen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

350,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVI. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 2100,- Ft, a II. félévre 1750,- Ft,

egy évre belsőre: 3850,- Ft, külföldre: 11200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BALLA ZSÓFIA *A harmadik történet* című verseskötetéről és Márton László *A mennyország három csepp vére* című regényéről beszélgetett a szerzőkkel Ágoston Zoltán, a Jelenkor főszerkesztője december 2-án Pécsen, a Művészetek Házában. A kötetek a Jelenkor Kiadó gondozásában láttak napvilágot.

*

A SORSUNK című egykori pécsi folyóirat antológiáját *Tüskés Tibor* író, irodalomtörténész és *Kopányi György* író, műfordító mutatta be a közönségnek december 12-én Pécsen, a Művészetek Házában. A könyv a Pannonia Könyvek *Irodalmunk Forrásai* sorozatának legújabb darabja.

*

PINCZEHELYI SÁNDOR *Pinczehelyi – Graphic design 1970–2000* című tervezőgrafikai könyvről beszélgetett a képzőművésszel *Husz Mária* esztéta a Művészetek Háza *Könyvjelző* című sorozatában december 10-én.

*

MÉHES KÁROLY *Megint feltámadás* című darabját a Művészetek Háza Felolvasószínházában mutatták be *Mikuli János* rendezésében. Közreműködtek: *Pilinczes József*, *Inhof László*, *Tóthi András Ernő* és *Füsti Molnár Éva* színművészek. Ugyanebben a sorozatban január 20-án láthatta a közönség „Walter Kirn”-Hazai Attila *Ujjszopó* című darabját *Szilágyi Eszter*

Anna rendezésében, *Köles Ferenc*, *Rajnai Attila*, *Vidéki Péter*, *Altziebler Edina*, valamint a rendező előadásában.

*

ÉS-TÁRLAT nyílt január 16-án Pécsen, a Művészetek Házában az *Élet és Irodalom* című hetilapban rendszeresen bemutatott képzőművészek munkáiból. A kiállító művészeket és a lap képzőművészeti rovatának szerkesztőjét, *Szikszai Károlyt Csuhai István* kritikus mutatta be.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. A Pécsi Nemzeti Színházban január 24-én tartották Shakespeare *Hamletjének* premierjét *Hargitai Iván* rendezésében. – A Pécsi Harmadik Színházban *Háy János A Herner Ferike faterja* című darabját állította színpadra *Vincze János*, melynek bemutatóját január 29-én láthatta a közönség.

*

A JELENKOR FOLYÓIRAT estjének adott otthont november 28-án a stuttgarti Magyar Kulturális Intézet. A lapot *Márton László*, *Méhes Károly* és *Ágoston Zoltán* képviselte. – A lengyelországi *Borussia* folyóirat kortárs magyar irodalom különszámának bemutatójára került sor december 12-én Varsóban, 13-án Olsztynban. A magyar résztvevők *Závada Pál*, *Kontra Ferenc*, *Pálfalvi Lajos*, valamint az összeállítás szerkesztője, *Ágoston Zoltán* voltak.

Szerzőink

Konrád György (1933) – író, esszéista, szociológus, a berlini Művészeti Akadémia elnöke, Budapesten él.

Szakács Eszter (1964) – költő, Pécsen él.

Kovács András Ferenc (1959) – költő, a *Látó* szerkesztője, Marosvásárhelyen él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Bozsik Péter (1963) – költő, író, az *Ex-Symposium* szerkesztője, Veszprémben él.

Nagy Gáspár (1949) – költő, Budakeszin él.

Falcsik Mária (1956) – költő, Budapesten él.

Mészöly Miklós (1921–2001) – író, esszéista.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Makay Ida (1933) – költő, Véménden él.

Nagy Boglárka (1967) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.

Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Csontos Erika (1965) – kritikus, az *Alibi* szerkesztője, Budapesten él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Medve A. Zoltán (1961) – kritikus, műfordító, az *Eszéki Egyetem* magyar lektora, Pécsen él.

Szerbhorváth György (1972) – író, publicista, Kishegyesen él.

Kőrösi Zoltán (1962) – író, a Magyar Rádió Irodalmi Szerkesztőségének vezetője, Budapesten él.

KONRÁD GYÖRGY

Egy vendég

(regényrészlet)

2. Együtt haza

Az elvonuló hullámok folytatják egymást, és igazat adnak a fennmaradás veszedett akaratának. De eljön az órája a hideg szemnek is, amely a továbbadás szenvedélyét már csak furcsaságnak látja. Ilyenkor úgy látszik, hogy a legtöbb embernek csak az a jó, ami neki jó, és kész. De ez a dacoskodás is elmúlik, és – létünk hiábavalóságának gyanúja elől bujkálva – megpróbálunk inkább az adásaink, mint a szerzeményeink emlékébe fogódzni.

Az anyák ráköltik az életidejüket a gyerekeikre, hosszan figyelnek olyasmit, ami nekik nem is olyan nagyon érdekes, teszik, mert a gyerek belőlük van, rájuk van bízva, pedig minél inkább kialakul, annál inkább el is különül. A maga útját róva muszáj eltolnia magától a jó szülőket. A ritka átölelés nem tart sokáig, a belőlük lettnek más dolga van. Van üde és hamvasan önelégült önzés, melynek útjában vagyunk. Még mindig itt lábatlankodunk? Nem értjük, hogy ez már nem a mi játszánk? Naponta egy halálhír, nőkről, férfiokról, akikhez közünk volt. Sok időt töltöttünk velük, gyakran beszélünk róluk, okosokról, szamarokról. Valami kevés sikerült, de legtöbbször elhibáztuk.

Kerülöm az ítélezőket, az ő szigoruk folyamatos pöffeszkedés, amúgy elég szerencsétlenek. Apám egyáltalán nem volt alkalmas rá, hogy ügyéshi hangon szónokoljon. Eltűnődött: „Hát ez meg mit akar kihozni magából?” Mintha lenne az emberben, akár egy szekrényben, még néhány tartalékfigura. Hallom a hangját: „És te, édes fiam, te meg mit akarsz kihozni magadból?” Semmit, édesapám, csak várok az előszobacsengő szavára, talán lemegyek a kertbe Katival, de mindig úgy, hogy megláthassalak benneteket, ha jöttök.

Laci Nagyváradról telefonozott, hogy a szüleink élnek, otthon vannak már Berettyóújfaluban, és lehet, hogy a közeljövőben találkozunk velük. Hogy? Mikor? „Majd megjövünk.” Csak a lényegét közölte, semmi bővebbet. Idehozza őket, gondoltuk Éva nővéremmel, hogy egy kicsit rendbe jöjjenek. Láttunk már hazajövőket, valószínűleg ők is megvékonyodtak, és nem lehetnek nagyon jó bőrben. Már nem igazán találgattam a sorsukat, mert amit a koncentrációs táborokról hallottam, azokba a megalázó jelenetekbe nem akartam a szüleimet beleképzelni.

Hogyan tudtak életben maradni? Kuporogtam, nem különösen otthonosan, a modern ízléssel egységesen berendezett lakásban. Jóban voltam a személyzettel, a halk szobalány férjhez ment egy jóvágású, választékosan öltözködő parkettacsiszoló iparoshoz. Laci bérelt nekik a házban egy lakást. Viorica, a szakácsnő tudott egy kicsit magyarul is, olyan volt, mint az újfaluasiak, csupaszív, kényeztető, néha csapkodó és a magáét jól megmondó, máskor meg bölcs legyintéssel ráhagyó, mint például akkor, amikor a szomszéd macskája a konyhai erkélyen át beugrott, és egy jókora darab borjómáját ellopott. Viorica nemhogy nem rohant fakanállal utána, hanem le kellett ülnie egy hokedlire, hogy kikacaghassa magát. Ebben a formatervezett lakásban látszólag minden rendben volt, noha alakulhattott volna a helyzet lényegesen kedvezőtlenebbül is. A háború utolsó évében abban a szobában, ahol most én laktam, két angol pilóta rejtőzött. A gépüket lelőtték, és az ellenállók hálózata ide juttatta őket. Egyszer vacsoraidőben becsengetett a házparancsok, és megkérdezte, hogy ki lakik még itt a családtagokon kívül. Senki, mondta Laci, a házparancsnok szeretett volna meggyőződni ennek az állításnak az igazáról, de Laci nem engedte be. A házparancsnok tolakodott, Laci adott neki egy olyan pofont, hogy emeletnyit hemperedett le a lépcsőn. Nem fogja megbánni, ha hallgat erről, mondta, és felsegítette.

Rosenthal porceláncészéből kanalztuk a levest, de a Nagyváradról és Kolozsvárról a gázkamrába szállított szülők képzete ott lebegett a krómozott evőeszköz és a fedeles levesestál fölött. Nem esett szó a szülőkről, s ha valahogy mégis szóba jöttek, kis csönd támadt, és látni lehetett az erőfeszítést Iboly és Laci arcán, hogy ne vegyen erőt rajtuk a torkukat elszorító görcs. A hallgatás szünetei a megölt szülőket jelentették. Észak-Erdélyből Auschwitzba deportálták a zsidókat, a románoknál maradt Dél-Erdélyből nem. Ezt a kritikus évet brassói nagybátyám és bukaresti unokabátyám túlélte, a nagyváradiai, a kolozsváriak és a berettyóújfaluiaiak zöme elpusztult, kivéve némely fiatal férfiakat, akiket a hadsereg mellé beosztott munkásszázadokba soroztak be, ezek egy részét tömegsírba lőtték, másokat életben hagytak. A zsidó munkaszolgálatosok sorsa attól függött, hogy a századparancsnok maga ölni akart-e vagy menteni. Ha kemény, elvű fasiszta volt, ha egy ilyenel váltották fel az engedékenyebb és jobb érzésű tartalékos tisztet, akkor a zsidó férfiak napjai meg voltak számlálva. Halogattam annak elképzelését, hogy az én szüleim hova és milyen sorsra jutottak, de a deportáltakat segélyező bizottság nagyváradiai helyiségében épp eleget hallottam arról, hogy mi történt a vagonból kivergődőkkel a birkenauai vasúti rámpán, ahol a foglyokat használhatóságuk szerint különböző rendeltetésű csoportokba osztották. Igyekeztem abban bizakodni, hogy mezőgazdasági munkára vitték őket, a földeken, úgy reméltem, néha találtak valamit, amit meg lehet enni. Inkább

csak sejtettük, mint tudtuk, hogy mikor jön meg Laci a szüleinkkel, de azon a napon, bár csak a megézésünk súgta, hogy ez az a nap, mindinkább hatalmába kerítette a várakozás izgalma, és már csak figyelmetlenül tudtam követni a kertben Kati bolyongásait.

Két és fél éves unokahúgom észlelte, hogy a nyolchónapos Adriana a kocsi-ban állva és a nadrágjában kotorászva a saját kakáját eszegette, és legyőzhetetlenül diadalmas mosollyal nagy bajuszt is maszatolt a szája fölé. Szólni akartam Adriana mamájának, de Kati visszatartott, még ne, hagyd, Kati látni akarhatta Adriana óbégató mamáját, és egy bokor mögött elrejtőzve, élvezettel várta a fejleményeket. Legyen úgy, ahogy ő akarja, a kakás Adriana drámai megpillantása késhet, mindenki várhat, csak ne siessen a sofőr, szép komótosan guruljanak, ne-hogy Ploiestinál megint valami baj legyen. Kati is várhat, akinek egy új mesével tartozom. Az alagsori szabó is várhat, akihez próbára kellene mennem, hogy új öltönyöm legyen, pedig én a régiben is egész jól megvagyok; remélem, nem kér-di megint, hogy hol viselem a szerszámot, jobboldalt vagy baloldalt, a nemi szer-vevet érte ezen. Időt szakítottam magamnak a legfontosabbra, hogy félrehú-zódhassam a kert sarkába egy fügefa és egy borostyánbokor mögé, ahonnan átlátom az egész kertet, és magaslati pontomról, egy földhányásról szemmel tarthatok minden belépőt. Végre felhangzott az ismerős kocsi bűgása, az ajtók csapódása, több ember hangja, legerősebben Lacié, aztán egy női hangot is hal-lottam, igen, ez az anyám. Csomagokat cipeltek kimelegedve, rohantam, hogy kivegyem anyám kezéből a táskát, Évike is feltűnt, és le akarta venni apánkról a hátizsákot, s a vita, hogy ki mit vigyen, kissé lefékezte az egymásra borulás len-dületét, azok a csókok kis ideig még hadd száradjanak. Jönnek be a kertbe, apám hunyorog az erős júniusi napfényben, és a háttérbe húzódik. Anyám kitarja két karját, nagyokat kell nyelnem, igen, ők azok. Kisebbek, vékonyabbak és időseb-bek annál a képnél, amelyet magamban őriztem róluk, és az ő szemükben is ott van a vizsgáló kérdés, ki is vagy te, akire annyit gondoltam?

Laciék magunkra hagytak bennünket, volt egy hosszú hallgatás, fogtuk egymás kezét, néztem őket, bólogattam, kimondtam a szót, édesanyám, édesapám.

Azután még sok minden történt, elsétáltunk egy parkba, már ismertük a já-rást, megvendégeltük a szüleinket az olasz fagyaltosnál, és rajtafelejttem a szememet egy göndör, fekete hajú lányon, aki a kútnál a tenyeréből ivott és a fe-jére locsolta a vizet. Víg és szomorú nyugalom ereszkedett ránk, ezek az embe-rek itt körülöttünk nem akarnak bennünket kipécézni, följelenteni, elvitetni, ki-irtani. Kellemes, ha a környezetünkben senki sem óhajtja a halálunkat. Bő félévszázad múltán megtaláltam ugyanezt a padot, kiéhezett, végelgyengülé-ses, kóbor kutyák feküdtek csapatosan körülöttem.

Vacsora után pizsamában guggoltunk a szüleink ágyán, és hallgattuk egy-más kalandregényét. Anyám mesélt, apám néha humoros képet vágott hozzá. Gyalogmenetben vezették őket Bécsből Mauthausen felé, anyám kezdeménye-zésére egy tucatszámú ember egy útkanyarultnál beugrott az erdőbe, olyan ügye-sen, hogy a menetet kísérő örök nem vették észre a szökést. Kora tavasz volt, ne-hezen éltek az erdőben, találkoztak egy csapat német SS-katonával, s magyar menekülteknek adták ki magukat. A katonák örültek, hogy anyámék tudnak né-

metül, és megsütik az erdőben eltalált nyulat, őzet, így hát barátságosan körülülték a pecsenyét. A szökevények között volt egy csinos fiatalasszony, aki igen-csak tetszett az SS-egység ugyancsak fiatal és csinos parancsnokának, és aki némi kacérkodásra is hajlandó volt a jó viszony érdekében.

Ez az erdei idill két hétig tartott, és életmentő volt, mert akik eljutottak Mauthausenbe, akik nem mertek szökni, azoknak nem sikerült életben maradniuk. Ebben a kalandban apámra az a szerep jutott, hogy lehetőleg hallgasson, mert színészi képességeivel nem jutott volna messzire. Nem volt képes csalni, hazudni, még szabad polgárként aggályosan vezette a könyvelését, szabályosan adózott, nem vásárolt hitelre semmit, de élvezte a készpénzfizetésért járó kis ár-engedményt. Az unalomig ismételte azt a német mondást, hogy „Ein Mann – ein Wort”, de ehhez a jámborsághoz óhatatlanul együgyűség is párosult.

Apám nem élte volna túl a háborút, ha nem enged anyám befolyásának, aki a törvényekkel és a hatósággal önösebb, makacsabb és rögtönzőbb viszonyban volt. Mikor azonban a parancsnok türelmetlenebbül akart a fiatalasszonynál célt érni, akkor annak a mozdulatnak az ingerült keménységéből, amellyel a csoporthoz tartozó fiatalasszony ellökte őt, hirtelen megértette, hogy szó sincsen szövetségesi összetartozásról, és telefonált, hogy az erdőben szökött zsidók rejtőznek.

1945 áprilisában idős osztrák csendőrök jöttek értük, és székéren vitték anyámékat hosszú napokon át tartó úton, virágzó cseresznyefák között egy vegyes táborba, ahol volt mindenféle nép, hadifoglyok is nagy számmal, de ez nem megsemmisítő tábor volt, és a szüleim itt, Kremsben érték meg a felszabadulást.

Anyámnak ez a csendes, elszánt renitenciája azelőtt is, azután is megmutatkozott. Azelőtt? Vegyük például a sült kolbász esetét. A berettyóújfalui piac laci-konyháiról a sült, fokhagymás disznókolbász messzire illatozott, és hívta a zöld-séges sorból, ha nem is annyira anyámat, mint a kíséretébe szegődött fiát. Mentünk vele néhanap a szakácsnő és a nevelőnő társaságában, gömbölydeden hullámozott a Velev testvérek, a bolgár kertészek szívélyes, akcentusos társalgása, miközben a kezük sebesen mérte a barackot és a paradicsompaprikát, de akárhogy is szimatoltam a virágpiac illatát, a kolbász győzött.

Pedig voltak erős versenytársai, a szagok parádéjából különösen kedvemre való volt a takarmányként használt napraforgópogácsáé, a kisajtolt és korongformájúra préselt napraforgómag-maradványé, és inkább gyengéd fehérségével húzott a tejfeles-túrós-vajas nénik vagy a gyerekefej nagyságú gomolyasajtok asztala.

Végül is kellő nyomás nehezedett anyámra, hogy vegyen egy szép tekervényt a kolbászból, és azt titokban, még ebéd előtt, nem az ebédlőasztalnál, hanem a konyhában fenyőfaszékeken ülve merészeltük befalatozni. Használhattam ehhez a bicskámat, izgatottan ettünk, összeesküvő módra. Reméltük, hogy ezt a kis merényletet a zsidó étkezési törvények ellen eltitkolhatjuk apám elől.

Ő már abba is beletörődött, hogy anyám a marha hátuljából is vegyen húst, ne csak az elejéből, de hogy sertéshús kerüljön a házba, az számára, aki jó fia volt a szüleinek, elképzelhetetlen volt. A titkolózás azonban nem sikerült, apám éppen akkor jött fel az üzletből az emeletre, kereste anyámat, sehol a lakásban nem találta, kijött a konyhába és ott megpillantotta ezt a kolbászfalatozó bűnbandát. Benyitott, mindent látott, és úgy tett, mintha nem látott volna semmit sem; eszébe sem jutott volna megszegényíteni bennünket.

Anyám tehát hajlamos volt a törvénszegésre, és tudott, ha kellett, hazudni is. Ő vezette körül a házban a mindent látni akaró Gestapo-tiszteket és magyar csendőröket, s ő tagadta le, amit le kellett tagadni. A nők az ilyesmihez jobban értenek.

Amikor anyámat is letartóztatták, akkor két napig a berettyóújfalui tűzoltóságon tartották fogva őket, és az egyik csendőr pénzért megengedte, hogy apám néhány percre bemehessen abba a helyiségbe, amelybe anyám volt bezárva. Áldom a sorsomat, hogy anyám nem volt mulyább és beletörődőbb, mint amilyen, hogy volt bátorsága tiltakozni apám elvitele ellen, hogy azt képzelte: ilyen törvénytelenység ellen a főszolgabírónak, dr. Fényes Györgynek szót kellene emelnie a baráti hatalom helyi parancsnokságán. Áldom a gondviselést, hogy ezzel a nyakasságával anyám lecsukatta magát, s ilyen módon bennünket, gyerekeket magunkra hagyott.

Ezzel mentette meg apámat, mert mellette maradt, és önmagát is, mert a vonatot, amelybe bezsúfolták őket, tévedésből Auschwitz helyett Ausztriába irányították, ahol hatvan százalékos esély volt a túlélésre. És ezzel mentett meg bennünket, a gyerekeit, akik, ha ott van mellettünk, gázba megyünk, én biztosan, Évike is valószínűleg.

Magunkra maradásunk évében sem gondoltam sohasem szemrehányóan anyámra a különválásunk miatt. Az asszonynak a férje mellett van a helye. Apámat sérülékenyebbnek, érzékenyebbnek láttam, mint anyámat, aki most már, a huszadik század legvégén, amikor ezt írom, kilencvenöt éves, és apámra, aki már harminckét éve halott, nem is emlékezik. Akkor, 1944 májusában az a talán tíz zsidó férfi, akit a tűzoltószertárba bezártak, azt találgatta, hogy mi lesz velük és mit akarnak tőlük. Látták, hogy ők a legmódosabbak és tekintélyesebbek, alighanem meg akarják kopasztani őket, elvenni tőlük, ha még van valamijük, a többieket pedig vezetés nélkül hagyni.

Minden helyiségnek vannak rései, ahol ki lehet kukucskálni, s az egyik érthetemes Kepes fivér jelentette elsőnek, hogy anyámat, Rózsikát is behozták. Apám átmehetett a szomszédos helyiségbe megcsókolni anyámat, és erőt merített a jelenlétéből.

Harmadnap délben vittük az ebédet a Lisztes fogadóból, Lisztes Annus művét. Akkor már ez az ebéd is politikai gesztus volt, tüntető szolidaritási nyilatkozat. Már nem volt szakácsnőnk, már nem volt anyánk, ételhordóállványra kapcsolt lábasokban hoztuk az ebédet a vendéglőből. Néztem Annus vastag karját, ahogy nagy késsel szeleteli a sült húst, csodáltam ezt a nagyhangú és nagytestű asszonyt a nagy kondérok és karajok között.

De már nem volt kinek vinni azt az ebédet, a fogdahelyiségek ajtaja nyitva volt, amit messziről megpillantva előbb örvendezve néztünk, aztán kiderült, hogy üresek. Az egyik csendőr elárulta, hogy Debrecen mellé vitték őket, másnap pedig a főszolgabírótól még megtudtuk, hogy egy internálótáborra átalakított majorban vannak Szentgyörgypusztán, de nem tanácsolta, hogy odamenjünk, nem fognak beengedni bennünket. Hazavittük a pecsenyét, ímmel-ámmal ettünk belőle, a nagyját eltettük vacsorára, és egész délután pingpongoztunk.

Szentgyörgypusztán apám belázasodott, csendőrök vallatták, hová rejtette az értékeit. Azt mondta, hogy nem voltak, és az egész vagyona benne volt a bolt-

jában. Emellett kitartott. Nem tudom, mit műveltek vele. Megvédte, legalábbis részben, az újrakezdés lehetőségét.

Neki ez az arany, amit szögre, drótra, lábosra vált majd át, ha újra béke lesz, olyasmi volt, mint a regényírónak a kézírata egyetlen példányban. Béla bácsiból kiszedték, kijöttek a kertjébe és kivették a kútból, oda dobta be az acélládát. A hatóság kiszivattyúzta a vizet a kútból, csorgott az utcára.

Nyolcvanadmagukkal zsúfolták be őket a marhavagonba, apám a harminckilenc fokos láztól elgyengült, anyám szerzett valahonnan ultraszeptilt, és amikor megállt a vonat, lesegítette apámat a vonatról.

A sörgyáros Dreher család schwechati birtokán tették, amit kellett, nem különösebben komisz, de elég kemény felügyelők alatt. Egy hosszú pajtában helyezték el őket, a birtok környékén már alig voltak helybeli napszámosok, azokat elvitték katonának. Anyámék krumplit, cukorrépat, hagymát, babot kapáltak, és néha valamennyit betettek az ingük mögé vagy a zsebükbe, ezzel tartották életben magukat. Télig itt dolgoztak, fáztak, összebújtak, tartották egymásban a lelket.

Decemberben bevitték őket romeltakarításra Bécsbe, egy iskolában laktak a Duna balparti oldalán, Floridsdorfban. A belvárosban dolgoztak, robbanóbombáktól összedőlt házak dűledékére másztak fel, igyekeztek a járdára dőlt omladékokat romkupacba halmozni. A bécsi polgárok zöme úgy tett, mintha nem venne észre őket, de egy zenemű-kereskedő odanyújtotta papírba csomagolt vajjas kenyérét. Esténként behívta a szüleimet egy csésze meleg teára a faragott mahagóni kottaálványok közé.

Laci arra biztatta a szüleimet, hogy maradjanak egy ideig Bukarestben, pihenjék ki magukat, később pedig lehet róla gondolkozni, hogy esetleg itt teremtsenek az ő segítségével új egzisztenciát. Apám bekapcsolódhatna az ő cégébe, de most szedjék össze magukat testileg-lelkileg, egyenek, pihenjenek, ráérnek még a kenyérért törni magukat.

Lehetséges, hogy Laci tett néhány lekicsinylő megjegyzést Berettyóújfaluról: mindazok után, ami történt, miért menne oda vissza az apám? Mi keresnivalója van ott? Egy évvel azelőtt nem nagyon marasztalták, és ha már újrakezdi az életét, akkor miért nem valami jelentősebb vállalkozással? Apám bólogatott, és valami olyat mondhatott magában, hogy *beszélj, káposzta, beszélj*. Ez a Laci – az én apám szemmértékével – valamelyes nagyzási hőbortban szenved. Világos volt, hogy apám, ha nem tiltják, visszamegy a házába, a vaskereskedésébe, mert ezt tanulta, erre készült, ez volt a mestersége, és mert ebben őnála egész Biharban senki sem volt előbbre való. Ő nem akar más lenni, mint aminek indult, ő ugyanabban a boltban akarja köszönteni az első betérő vevőt még azon a nyáron.

Rendet kell rakni, és újrakezdeni, előbb csak kevés áruval néhány polcon a jobb sarokban, és aztán majd lehet fokozatosan növekedni, és megtölteni vasáruval az egész bolthelyiséget meg a nagy pincét is odalent. A hatóságok most remélhetőleg békén hagyják, van még néhány barátja a faluban. A hálószobaágyat felerészt visszakapták, volt egy fonott szék, amelyet kitesz az erkélyre, szemléli a dió fölött a nyári eget, és a déli szünetben egy kissé elbóbiskol. Ennél mozgalmasabb becsvágy nem sanyargatta apámat. A bukaresti kertben Stefan kocsját ringatva apám hátrahajtott a fejét, nem kell újabb történetekkel megterhelnünk egymást, amit eddig egy szuszra elmondtunk egymásnak, már az is sok. Ahogy a levelek árnyé-

ka apám magas homlokán játszott, felidézte azt a képet, amelyet egykor a házunk erkélyén láttam, ahol a nyugágyban apám úgy el tudott csendesedni, hogy nem tudtam, ébren van-e még vagy elaludt, de észlelhettem, hogy jól van. Apám békésen megvolt a környezetében, velünk, velem, nem igényelt többet, jól ebédelt. Engem is eltöltött az a nyugalom, amit az ő jelenlétében érezhettem, hogy ez így rendben van, és én is rendben vagyok, jóváhagy, a vállamra teszi a kezét, elégedett a fiával, de ezt nem kell cifrázni.

Anyám nem hunyta be a szemét, nagyon is élénken tekingetett körül, érdekelte a nagyváros, de ő inkább Budapestre vágyott, ha már újrakezdi az életet, miért ne ott tegyék ezt, ahol, lám, a gyerekeknek is sikerült életben maradniuk. Hogy őneki, nagyváradi lánynak, végzettszerűen Berettyóújfaluban kell folytatnia az életét, ahol minden szétszakadt, ahol a különféle nációk mindent szétszakítottak, arról anyám nem volt meggyőződve. Ami volt, az már nincs, és nem is lesz többé, azt már el kell felejteni, és nem lehet helyreállítani. De az én Józsikám olyan makacs, hogy nem lehet eltéríteni az elgondolásától. Apám pedig fölemlítette az apját, a nagyapját, meg hogy ő ott majdnem mindenkit név szerint ismer. Az örületnek vége van, hozzá kell látni a dologhoz. Visszafogalta a házát, kitakarították, új zárat tettett az ajtókra, a saját házában akart otthon lenni, amelyet ő építtetett a debreceni Berger mérnökkel, ahol ifjúkorától fogva becsületet szerzett. Hogy mindenét elvették és őt is elhurcolták, kivételes helyzet volt, átvonuló elmebaj, ez többet nem fordulhat elő. Igenis, angol vasárut fog a boltjában tartani. Anyám megcsókolta apám homlokát. „Ó, Józsikám!” Én meg a kezére tettem a kezemet, ő megszorította az enyémet, és azt kérdezte: „Úgye, így lesz, édes fiam?” „Persze, hogy így lesz, édesapám, ha ezt már ilyen szépen elhatároztuk.” Ebben a vitában, hogy Újfalu vagy bármi más, apámnak adtam igazat. Persze hogy Újfalu, holott, ha eszem van, gondoltam később nemegyszer, akkor idejében el kellett volna mennünk valahova, ahol békén hagynak. Újfalu valóban nem volt tartható vállalkozás, nemcsak azért, mert négy év múlva úgymint elvették apámtól mindenét a proletárdiktatúra nevében, hanem azért sem, mert ez a behúzódas az egérlyukba, ez a visszavágyódás a sosem létezett, születés előtti falusi békébe, nem véve tudomásul, hogy ezt a jámbor létet sokan nem akarták, makacs álmok, érzelmes és megátalkodott együgyűség volt.

Mindent egy lapra feltenni, egyazon úton haladni, a sakkjátszmát mindig ugyanúgy megnyitni, magunkat a környezetünkkel szinte egynek gondolni, és fegyelmezetten nem észrevenni, hogy a köldökzsinór otthonunk és miközöttünk egy nyisszantással elvágható, egy vagonba lódítással: kiderült, hogy a folytonosság józan őrzése is lehet szerencsejáték, amelynek megalázó vereség a vége. Emlékfoltokat illeszttek összefüggő sorban egymás mellé, magam is fikció vagyok. Kedvem van a felfedezőúthoz a saját történetembe, és nem esik nehezemre megértenem apám naiv ragaszkodását a szülőfalujához, szülei és nagyszülei állandó lakóhelyéhez, ahol ő semmi más helyet nem igényelt magának, csak a saját házát és a jogot, hogy abban újra megnyithassa a boltját. Ez volt a törzs, a család székhelye, és mivel a nagyszülők és a dédsülők itt laktak, a nagyobb zsidó ünnepeken itt gyűltek mind össze a nagy fehér asztal mellett nagyanyám húslevesei körül, és innen mentek át, sötét öltözékben, kalapban, kendővel, imaköppennyel, ha ímmel-ámmal is, a szomszédos zsidó templomba.

Jól is eshetett volna nekünk, hogy Laci, mert az ajánlatát nem fogadtuk el, egy kissé neheztelt ránk. Már megkedvelt bennünket, és egész jól megvolt velünk, már a magáénak tekintett, úgy látszott, hogy a gyerekei leszünk, és ő már fölkeszült erre. Tudta, hogy a távolsággal az érzés is lazul, és most, hogy visszaad bennünket a szüleinknek, alighanem elveszít bennünket. Miért is ne maradhatnánk egy városban vele? Akkoriban ő még azt képzelte, hogy Románia jó ország lesz, nem őrajta múlt, hogy nem lett az, ahogy Magyarország sem lett jó ország. Laci főmérnök lett és főosztályvezető a külkereskedelmi minisztériumban, tárgyalásokat folytatott Bukarestbe érkező német és angol nyelvű üzletfelekkel, de a mellette ülő megbízható románok nem mindig értették, hogy miről van szó, hogy ki mit mond, így nem is írhattak kimerítő jelentéseket a felsőbbségnek, és élt bennük a gyanú, hogy Laci valami titkos egyetértésbe bonyolódik a külföldi látogatókkal. Nyomban felfigyeltek, ha valami csekély ajándékot, apró figyelemmességet kapott, időnként elhívták-elvitték a politikai rendőrségre, kihallgatták, követték az utcán, néha nyomatékosan is, távollétében házkutatást tartottak a lakásában, hogy tudja, nem maradhat észrevétlen, majd amikor beteget jelentett, betettek egy társbérlelőnt a lakásukba, aki Ibolyt idegesítette az átlátszó kacérkodásával. Amikor pedig Laci idegszanatóriumba ment mindezek előtt, a kétágyas szobában a másik ágyon hamarosan megjelent egy szinte nyomorék, álbeteg spicli, aki, mikor Laci kiment a vécébe, nyomban kutakodni kezdett a zsebében. Egyszer Laci egy cédulára felírt valamit, majd eltépte, a papírfoszványokat pedig a szemétkosárba dobta. A folyosóról belépve látta, hogy a nyomorék szobatárs a kosár fölé hajolt, és kiszedegette a papírcafatokat, hogy összeilleszesse őket.

Azt akarták, hogy tudja, körül van véve, és hogy a lojális, de politikailag kívülálló szakember szerepe a felsőbbségnek nem elég, adnia kell magát egészen. Ehelyett az unokabátyám teherautósofőrnek ment, egy pékségből hordta a kenyeret, megvolt a testi ereje a nagy kosarak háton cipeléséhez, de az egyik boltvezető meghallotta, hogy Laci a cipekedés közben a „Yankee doodle”-t fütyöréski. Mielőtt a botrány kiterjedéshozhatott volna, Laci visszaóvakodott az idegszanatóriumba, szakállat növesztett, a kertben pizsamában, pongyolában mászkált és ácsorgott, érthetetlenül hosszan hallgatott, nézte a levelek hullását, sepepte az utat, és az egyik jóindulatú orvosnak köszönhetően a társalgóban művészlemezeket hallgathatott. Amikor aztán engedélyezték, hogy családotul kivándoroljon, akkor ment, nem várt semmit sem, mindent rájuk hagyott, csak mehessen az övével ebből a tébolyult, zárt országból.

Azt sem lehetett fanyar megjegyzések nélkül hagyni, hogy szerényen mosolygó apám volt a család törzse, igaz, hogy a hat testvér között csak az ötödik a sorban, de az egyetlen fiú és a legjobb módú. A többiek egzisztenciája ingatagabb volt, így a fiatalabb nemzedéknek ezt a polgári derekasságot, arányérzékét és önismeretet kellett lekicsinyelni, azt, hogy apám pénzügyi kockázatok és politikai nagyvadászok nélkül, egyenletesen tudott gyarapodni. Nem volt nehéz megérezni unokatestvéreimben ezt az értelmiségi gögőt a polgári megbízhatósággal szemben.

Apámnak semmi fogékonysága nem volt a kommunista szölamok iránt, macacs egyszerűséggel visszatért az egész földkerekségen zajló forradalmak helyett a szabad választások eszméjéhez, ez neki tetszett, és ettől nem lehetett elté-

ríteni. „Édes fiam, választani csak több közül lehet, ezt értem, mást nem értek.” A háború alatt az angol rádiót hallgatta, és ezt folytatta a háború után is, csak én már ritkábban segítettem neki. Órákat tudott eltölteni a Szabad Európa Rádióval, finoman csavargatta a keresőgombot.

Visszafelé is hosszú volt az út, többnyire teherautókon. Akinek valami járműve volt, fuvaros lett, padokat szerelt rá; ültünk vagy húszan egy ilyen öreg jószágon, száguldani nem lehetett, de így, többedmagunkkal tovadöcögve, az utazás mégiscsak szórakoztató lett. Érdekelt, hogy ki van mellettem és szemben velem, és hogy kikkel szállunk le kinyújtóztatni tagjainkat. Velem szemben egy román kislány ült, nagyjából korombeli, és leszaladván a töltésről egy erdőszélen örömkialtásokat hallatott: *Vajce bine, vajce frumoasa*, de jó, de szép, kiáltozta, pedig gond és gyász is volt elég.

Brassóban életben találtuk egyik nagybátyámat, Ernőt, a Korona Szálló igazgatóját. Nyugodt, köpcös, derűs, hallgatni is tudó, nagyon udvarias férfi volt. Korábban nagyapámék erdőgazdaságában hosszú nyarakat töltöttünk együtt. A háború előtt a Máramarosi-havasokban lakott egy fából ácsolt, tágas hegyi házban, ahova a család delegálta; kitermelték és ültették a fát, fűrésztelep és saját vasút tartozott még a céghez, nagyszerűen pöfögő hegyi vonattal.

Öt-hatéves koromban a szeles, hegyi vaspályán a lekopaszított rönkhasábokat szállító vonatocskán ülni felséges érzés volt, csakúgy a sínautón és azon a kárpitozott személyszállító kocsin, amivel nagyapa érkezett, a sajátjával, hogy szinte a házáig elvonatozhasson.

Látok magam előtt megtermett, enyhén pocakos, vállas, bajuszos férfiakat, két Ernő bácsit, anyám bátyját és sógorát, meg egy másik sógort, Pista bácsit, a vadócot, akit csak a hátára felműtyürkézett piócák tudtak lehiggasztani, amikor kitört rajta a zsidózás szenvedélye. Engem, ha náluk vendégeskedtem, ebéd után mindenáron csúfolni akart, mintha héderbe, talmudiskolába jártam volna, amelybe ugyan nem jártam, ami nem dicsőség, de tény, hogy a szomszédunkban volt, és Pista bácsit ez a különbség nem érdekelte. Haragudott, mert nem sikerült a letelepedési kísérlete Palesztinában. Unta, hogy ő folyton zsidó legyen, meg aztán nem is volt vallásos semmilyen értelemben sem. Szerette az erdőt, a piszt-ránghorgászatot a jeges patakokban, szerette etetni és barátságosan seggbe rugdálni az ólban hízó disznókat, szórta a darát a tyúkoknak, és maga vágta el egy fejszesuhintással a nyakukat.

Engem is magával vitt ez a vadóc Pista bácsi egy hegyi szénégető-telepre, ahol mázas csuporban vette meg a cigányoktól az erdei szamócat, és ahol megint találkozhattam azzal a csibész kislánnyal, akinek szokása volt engem ijesztgetni, rám nevetett, és aztán kiforgatta a szemgolyóját, hogy csak a fehérje látsszék. Szerettem volna megérinteni, de nem mertem.

Tábortűzrakásban és -gyújtásban, zsiványpecsenye-sütésben, szakadékok és vízesések ismeretében senki sem múlhatta felül Pista bácsit. Élvezet volt segédkezni neki, amikor nyársra szűrtük a szalonnát, a csibecombot, a hagymát, a paprikát, és még az is szórakoztató volt, hogy nagy sebesen eltüntettük a tréfli szalonnanyomokat, amikor a telep felől meghallottuk a mozdonypöfögést, amely ebben az esti órában csak a nagyapát hozhatta a saját vagonjában.

Nagyapa szívesen üldögélt az erdei faház tornácán, oda jött utána, bár némi késéssel, a sajtó, és onnan ő csak akkor mozdult ki, amikor látogatóba mentünk egy havasi kisvárosba, amelynek közepén egy csinos park mellett volt egy börtön is, de vasárnap délután a rabok a rács mögül fasípot, furulyát, csattogó kakast és madárkalitkát, a saját készítményeiket árulták. A zárkáik egyben műhelyek is voltak, a kavicsos sétányról, platánok alól lehetett nézni, ahogy faragnak. Az egyikről azt mondták, hogy embert is ölt, ez papucsos mester volt.

Nagyapa a modern zsidótudomány mestereinek könyveit olvasta, unokatestvére volt a trieri és a manchesteri főrabbinak, hitközségi elnök is volt egy időben Nagyváradon, de az erdőkitermelés ügyeibe nem nagyon ártotta bele magát. Kialakult a családon belüli munkamegosztás, a nagypapának megosztott aláírási joga volt. A nagy tevékeny, az üzleti tehetség, a rohanó vállalkozó a veje volt, Margit lányának a férje, Schwarz Ernő. Amihez ez a másik Ernő nyúlt, az sikerre fordult, neki is erős, mély hangja volt, de tekintélye is, több, mint Pista bácsinak, akit nagyapa elküldött, szinte maga helyett, Palesztinába.

Az öregúr olvasta a neki járó folyóiratokban a cionizmus körül zajló vitákat, és arra a következtetésre jutott, hogy ez a rakoncátlan és pogány hajlandóságú veje, aki ügyesebb a pénz elköltésében, mint a megkeresésében, hogy ez a Frank Pista, aki ért a testi mesterségekhez, ott talán új életet kezdhetne, és biztosabb létalapot teremthetne a feleségének és a fiának – legalább egy ágával verjen a család gyökeret a Szentföldön.

Ő azonban nem szánta el magát egy ilyen utazásra. Nagyapa alighanem úgy képzelte, hogy ő a sétabotjával és a keménykalapjával, a cvikkerével, a hegyesre pödört bajuszával és a kétfelé fésült szakállával csak Nagyváradon az, aki. Aki nek a Szent László téren előre köszönnek, amire ő is megemeli a kalapját, de a kétségbeesett levelezőlapokból megértette, hogy Pista bácsi Palesztinában sem fog boldogulni. Még attól is tartani lehetett, hogy végez magával, ha nem kapja meg táviratilag a hazatéréshez szükséges útiköltséget. A pénz elment, Pista bácsi hazajött.

Majd visszamegy, ígérte nagypapának Pista bácsi, Galileában sok kezdeményezése elindult, csak még itthon el kell rendeznie bizonyos dolgait, és élte megint a szokott világot a Máramarosi-havasokban, Fiaton és Dermanestiben, veszekedett magyar, román és cigány munkásokkal, mindegyiknek értett a nyelvén, és a dühöngés nem egyszer röhögésbe ment át, ami után Pista bácsi megvendégelte őket, és körbejáratta a pálinkás demizsont.

Mindig zajos volt, akkor is, amikor nekem tett fel kérdéseket, amelyek vad szarkazmussal kikezdték a vallási parancsokat. Miért járjon ő feketében, mint egy varjú, ha egyszer ezt szereti, ezt a szarvasbőr vadásznadrágot, amihez csizma való? És ha ő egyáltalán valaha is imádkozni szeretne, akkor bebújna a házi vízesésünk alá, és maga előtt a zuhatagfüggönnyel, anélkül, hogy megázna, köszönné az Úrnak a világ megteremtését, mert ez így valóban jó, ha némely ember gazságtól eltekintünk, de azokért a teremtmény felel, és nem a teremtő.

Majd elmegy a zsinagógába, ha kedve jön rá, de nem muszájból vagy illendőségből! Hagyják őt békén, még azt sem hiszi el, amit saját maga mond, mert éppen csak részeg fejjel kitalálta. Akkor miért hinné el ezt a sok zagyva mesét? Jó, elolvassa, de őt ezek a történetek nem térítik el attól, hogy a kedvének éljen. A fe-

keteruhás vallásosok nem tudnak a passzióiknak élni, ebben az arabok ügyesebbek. A zsidók sokat aggódnak, hogy vajon aprólékosan megtartják-e az ételszabályokat. Nem mondja, voltak neki jó napjai is ott, a munkát is bírta, ütődött narancsot lapátolt a tehének elé, de hiányoztak a hegyi erdők és patakok, meg a vaddisznóles. Az erdei párát semmi sem pótolja. A helyszínek: kő és homok, nem Ráchel sírja, hanem teveszar és narancs. Emberek, akiknek a nyelvét nem érti, és félni kell attól, hogy álmában rátörnek és elvágják a nyakát.

Akkor már inkább elkotródik egy időre, és ha idegesíti a nagyapát, akkor átmegegy egy másik családi telepre, Királyhágóra vagy Belényesre, a székgyárba, vagy Mezőtelegdre a bitumengyárba, vagy akár hajtja a mozdonyt, eteti szénnel, miért ne etetné, csak őt hagyják békén ezekkel a magasröptű beszédekkel. Gyakran úgy érezte, hogy nem hagyják. Van elég semmirekellő, aki addig nem nyugszik, amíg nem találja meg a módját, hogy a többieknek kellemetlenkedhessen. Amikor Pista bácsi körül az ebédlőben túl sűrűn csapkodtak a képzelt denevérek, akik Pista bácsitól valami csatlakozást igényeltek, akkor úgy elveresedett a feje, hogy nagynéném, Ilonka néni, kénytelen volt hozni az uborkásüveget, amelyben magukba gömbölyödvé sovány piócák tekeregtek. Ilonka néni megkérte a férjét, hogy üljön a széken lovaglólülésben, és vegye le az ingét. Pista bácsi háta majdnem olyan széles volt, mint az ebédlőasztal, és Ilonka néni erre a nagy síkra helyezgette a piócákat szép sorban egymás mellé és alá, azok meg elkezdtek a vérszívást, dolgosan pumpálták, kövérítették, vastagították magukat, Pista bácsi arcáról pedig leszívták a vörösséget. Negyedóra múlva Pista bácsi odajutott, hogy egykutyá, az egyik így számárság, a másik úgy.

De ha van kedvem, a keskeny pallón lépkedve átmehetünk a patakon, és aztán a másik ágban kőről kőre lépdelve eljuthatunk egy olyan tisztásra, ahol megleshetjük az őzeket, amelyek arra jönnek egy ösvényen. Ha meglátják Pista bácsit, először megrebbenek, visszahökölnek, de ő csak jóindulatúan pislog, és akkor tovább legelésznek, isznak a patakból, majd az egész csapat folytatja az útját. Jólesett, hogy Pista bácsi elvitt engem ezekre az utakra, és el tudta nekem nézni, hogy egyszer, nagy ebéd után, álmomban bepisiltem. Ezért a gondatlanságért anyám, mivel már ötéves voltam, eltiltott volna a délutáni szórakozásoktól, Pista bácsi azonban kilopott engem a házból, és nemsokára egy jéghideg patakban találtuk magunkat, ahol Pista bácsi lenyúlt a vízbe, és felmarkolt egy pisztrángot, majd ezt még néhányszor megismételte. Moccanatlanul állt, mint egy bálvány, amíg egy villámgyors mozdulattal markába nem kerített egy újabb ezüstpisztrángot.

Egy mohos sziklára telepedtünk, Pista bácsi megvizsgálta a pálinkás kulacsát, hogy van-e még benne törköly, mert mi egyebet tenne alkonyatkor az ember, ha még mindig fázik a lába, mint hogy meghúzza a kulacsot. Ez a nyakas Pista bácsi Magyarországot választotta, és a Máramarosi-havasok után Nagyvárad közelében egy kis bihari falut, Mezőtelegdet, a fűrésztelepet, a homokfutót, a körvadászatot és a kék hegyormokat a román határon túl. 1944 májusában befogott a hintóba, felkötött rá három koffert, felült a bakra a felesége és a fia elé, és mert ez volt minden hazafias zsidónak parancsba adva, családotul bekocsizott a váradi gettóba. Innen tehervonat vitte őket tovább, északra, és Pista bácsiból meg Ilonka néniből, anyám kedvenc nővéréből, kismártatva hamu lett.

Nem igazán jól tanácskozták meg nagybátyáim a jövő eshetőségeit a nagyváradi Aranysas kávéházban, ahol anyám legidősebb bátyja, Imre töltött be különféle szerepeket. Volt krupié is, de volt *maitre d'hôtel* is, odament az asztalokhoz, mindenkinek mondott valami barátságosat, miközben az ő foglalt asztalánál a soros barátnője ült, színésznő és vörössesszőke, mint az előzőek. Imre kopasz volt, széles vállú, sötétbarnára lesült, vékony bajszú, de nem elég magas. Néha felállt a zenekar pódiumára, és átvette a primástól a hegedűjét. Nagypapa ettől nem volt elragadtatva, és kerülte is azt a kávéházat, ahol Imre fia ilyen léhaságokkal fecse-relte az idejét. Hozzá ment be néha Pista bácsi a két Ernő bácsival, és a négy nagybácsi az eszét összeadva azon tanakodott, hogyan lehetne elkerülni a vár-ható üldöztetéseket. A legszerencsésebb megoldást Schwarz Ernő bácsi találta meg: a szívszélhűdést.

Nem vágta magát többé puhán rugózó Citroën kocsijába, hogy a sofőr vigye őt hasznos és néha rejtelmes útjainak egyikére. Ha olyan nőhöz vitte, aki mutatkozni vágyó, követelőző természet volt, olyan, aki szertefecsegi barátnői körben, hogy kitől kapta a szóvá tett új gyűrűt vagy a bundát, akkor Ernő bácsi kénytelen volt Margit néni szobája ajtajában megállva, homlokát a felső ajtó-párkánynak támasztva elpanaszolni feleségének, hogy milyen rosszmájúak az emberek.

„Képzeld, drágám, már megint mit fecsegnék rólam, most meg már ...-val hoztak hírbe!”

„Szegény drágám, magát mindig hírbe hozzák. Talán mert olyan szép nagydarab ember. Irigyelik magát éntőlem meg a gyerekeitől.”

Akikről Ernő bácsi megfelelően gondoskodott. Évát férjhez adta egy neves patikushoz, Bandit Angliában építészmérnöknek taníttatta, Pál fiát azonban, aki az angliai Exeterben az orvosi egyetem helyett a tenispályán aratott sikereket, Ernő bácsi hazahozta, és betette a cég valamelyik posztjára. Legalább nem szervez sztrájkot ellene, ahogy azt Bandi fia tette, aki Londonban feleségül vett egy természetes, vörös hajú nőt, aki a munkáspárt bal szárnyán tevékenykedett, és évtizedeken át parlamenti képviselő volt, szegény negyedek szószólójaként.

Ernő bácsi nem élte meg a deportálást, elvitte egy szívtrombózis. Pista bácsit és Ilonka nénit beterelték a gázkamrába. A fiuk, Gyuri mehetett dolgozni, őt Mauthausenben vitte el a kiütéses tifusz. Imre bácsit Budapesten lőtte fejbe egy nyilas őrjárat vezetője, aki nem akarta nagybátyám kivételezettségét elfogadni. Mivel nem megfelelő hangot ütött meg vele szemben, Imre bácsi figyelmeztette, hogy egy tartalékos főhadnaggyal beszél, mire a figyelmeztetett karszalagos, fekete egyenruhás, zöldinges nyilas Imre bácsit az élettársa mellett egyszerűen fejbe lőtte.

Unokafivérem, az építészmérnök Bandi angol katonaként túlélte a háborút, öccse, a könnyelmű Pál szép feleségét és kislányát, mert az anyja nem akarta engedni a gyerek kezét, együttesen behajtották a gázkamrába. Pali elszökött a munkaszolgálatos egységétől, és a Máramarosi-havasokban partizáncsoportot szervezett mindenféle vallású és nemzetiségű szökevényekből. Nagyobb akciókhoz nem volt elég fegyverük, de az üldözésekre indult kisebb egységeket megtudták futamítani.

A három testvér közül a legfiatalabb, Éva a többiekkel együtt a birkenaui rámpára került, ott egy lengyel fogoly kiszakította a kezéből a kislánya, Kati kezét, és belenyomta a nagymama, Margit néni kezébe. Így a kislány és a nagymama együtt mehettek a gázba, Éva viszont életben maradt. Gyárban dolgozott, leromlott, táborból táborba verődött, és már kórházbarakkban volt, mikor valaki a híret hozta, hogy a férje, Farkas Pál gyógy- és illatszerész még él, de súlyos betegen. Oda-vissza járt a hír, és mind a kettőt megelevenítette, hogy netalán még találkozhatnak. Lábra álltak, hazajöttek. Nagyváradon Andor bácsit találták a házukban, és mindenki irigyelte őket, mert mind a ketten éltek. Ezért úgy döntöttek, hogy elmennek Palesztinába, ahol Farkas Pál testvérbátyja tanár volt a jeruzsálemi egyetem vegyészkarán. Itt született egy lányuk és egy fiuk, aki a '73-as háborúban meghalt. Pali is meghalt, Éva még él, nyolcvanöt éves, még mindig szép, és három unokája van. Mindennap úszik, találkozik a barátnőivel, bridzseznek.

Úton Bukarestből hazafelé szemben ülök azzal a kislánnyal, aki a töltésről lefutva azt kiáltozta, hogy de szép, de jó! Nagyra becsültem, ha valaki fényes szemmel tud örülni az életnek. Utunk következő állomásán, Nagyszebenben, a Római Császár szállóban, ahol a fogadtatás szívélyes volt, a vendégek száma pedig csekély, az étteremben kaptunk egy levest. Az igazak álmát aludtam, de a lámpafényre és a csüggeteg társalgás hangjaira felébredtem. Anyám az ablakban állt, apám komoran fel-alá rótt a szobát, nővérem a szekrény tetején ült, és sötétén javasolta, hogy nézzek körül. A rézberakásos csillár alatt mértani pontossággal rendezett nagyszabású hadgyakorlatot, díszszemlére vonult a poloskasereg.

Fogadtam a tisztelgést, biccentettem, és megdicsértem a parancsnokukat, hogy engem gondosan kikerülnek, mert valóban eszükbe sem jutott, hogy engem is megcsípni vetemedjenek. Évike, aki biológusnak készült, és később az is lett, elgondolkozott a jelenségen. „Őcsi, én téged ma megszagoltalak, nem voltál bűdös. Akkor te miért nem kellesz ezeknek a poloskáknek, és miért kellek nekik én? Ez egy szagkémiai kérdés. Jobban kellene ismernem a poloskák ízlését.”

Hogy ki hogyan aludt vagy nem aludt, legyen unalmas kérdésként mellőzve. Ugorjunk innen Kolozsvárig, a Görögtemplom utcába, Dobó Ferenc nagybátyánk kertés, emeletes házába. A felesége, a szép és nem nagyon okos Erzsi néni nyájas bólintással vette tudomásul, hogy a házukban annyi ember jön össze. Két lányuk, a művészettörténész Klári és az orvos Zsuzsi meg a párja, Halmos György zongoraművész kiegészítették a házigazda vonzerejét, aki a főtéren a Le Page nevű könyvesboltjában több nyelven tartotta a polcokon a klasszikus és a modern világirodalmat.

Unokatestvéreimen, Zádor Istvánon, Palin és a háziakon kívül az asztalnál még ott ült Benedek Marcell irodalomtörténész a fiával, Istvánnal, a pszichiáterrel, és, lám csak, feltűnt unokatestvérem, Grósz Gyuri, apám szép, de nem nagyon okos nővérenek, Gizának a fia, aki gyerekkorában nagy csibész volt, de igen okos és könyvfaló. Amikor még a szinte békeidőkben harmincöt kilométer messzeségből a szüleim velünk együtt, vonaton, bőröndökkel és az elmaradhatatlan kalapkofferrel Berettyóújfaluból Nagyváradra átutaztak, ahol minden rokont meg kellett látogatni, és többek között apám Gizella nővérehez és Ignác só-

gorához meg ahhoz a vásott Gyurihoz is el kellett menni ebédre, akkor egyszer csak megállt a tudomány. Dél fele járt, teríteni kellett volna, és elővenni a szekrények mélyéről a porcelán- és ezüstkészletet, eltűnt azonban a szekrénykulcscsomó. Gizella néni sápítózott, Gyuri pedig egy faágon ült, és határozottan elégedettnek látszott a helyzet alakulásával. Nem lesz ebéd, mondta azzal a kisördögi kópésággal az arcán, amivel egyszer Újfaluban Jom Kippurkor megállt a zsinagóga előtt, és egy darab kolbászt falatozott kiflivel. A hitközségnek megvolt a véleménye apámról, akinek ilyen elvetemült unokaöccse van. Az én fejemre a fáról almákat dobált, aztán megkérdezte, hogy ne ebédeljünk-e? Én, aki hűségesen vártam a fa alatt, mert valami érdekességet reméltem, valóban elcsodálkoztam, amikor Gyuri ágról ágra bocsátkozván lelebbent a fáról, és meglengette az orrom előtt anyja kulcscsomóját, melynek eltűnése Giza nénit a téboly határáig vitte. Ennek a gézengúz Gyurinak közben Gera György néven versei, novellái jelentek meg, barátnője is volt, merész beszédű kolozsvári lány, együtt akartak Párizsba menni, és arról beszéltek, hol lehetne egy jó kis forradalmat kirobbantani. Ez inkább Editet érdekelte, mint Gyurit, ő megnyugodott abban, hogy itt, Kolozsváron már zajlik a forradalom, és hamarosan a burzsujokat, így Dobó Ferit is kisajátítják, ebből a villából pedig kultúrház lesz. Dobó Feri akadémikusok kérdéseit, hogy ki lesz az, aki nála avatottabban fogja vezetni a Le Page-t, lesajnáló udvariasság fogadta.

A családban az idősebbek nagyjából polgári liberálisok voltak, és ha már párttagnak kellett volna lenni, akkor, jobb híján, szociáldemokraták; a fiatalabbak radikálisok, és többnyire kommunisták. Talán ezért éreztem kellemetlennek a légkört nem ide illő szüleimmel, akik megjöttek a deportáló táborból, és nem jut más az eszükbe, mint hogy Berettyóújfaluban újra megnyissák a vasboltot, és legyen megint úgy, mint régen volt. Holott tudhatnák, hogy semmi sem lehet már úgy, mint régen volt, és most a fiatalok szerint mindennek gyökeresen meg kell változnia.

Módomban lett volna István oldalán ebbe a gunyoros, kommunista kórusba bekapcsolódni, de én inkább a szüleimmel azonosultam. Amikor ugyanezt a kérdést Istvánnak is feltettem, hogy ki vezetné jobban apáink boltját Berettyóújfaluban, mint az apáink, akik ezt tanulták egész életükben – Dobó Ferenc a könyvszakmát, Zádor Béla a textilszakmát, Konrád József a vasszakmát –, István, mint lényegtelen, elhessegette a kérdést: valaki csak elvezeti, a segítők közül bármelyik.

Szegény apám még hitt abban, amit ő normálisnak vélt, hogy kirabolt házában vagyonának megmaradt töredékéből újra megnyitja a boltját. Hadd jöjjenek megint a vevők, és üdvözlőjké Konrád urat, akivel a vásárlás keretében behatóan elbeszélgetnek időszerű és örök témákról, egy kárpitózott karosszékben elfogyasztva a hazulról szekéren hozott elemőzsiát, fokhagymás kolbászt vagy paprikás szalonnát vagy csak sós szalonnát kenyérrel és vereshagymával. Friss ártézi vízzel lettek megkínálva. A személyzet, a gyakoribb vevők és apám ismerték egymást, volt közös témájuk, télen a hatalmas vaskályha körül melegedve, nyáron meg élvezve, hogy ebben a nagy vasboltban milyen hűvös van.

A családban a fiatalabbak, a diplomások, a bölcsészek, akiknek az anyját és az apját megölték, radikálisan szakítani akartak a régi renddel. Ti a restaurációt

akarjátok, mondták nekünk, ahogy a motyóinkkal igyekeztünk haza, oda, ahol úgy képzeltük, hogy a haza van, mintegy zárójelbe téve az előző évet és azt a megzavartatást, amely a szüleimet a pusztá életük megmaradása okán szabályerősítő kivétellé tette. Örülniük kellett, hogy élnek, az egyetlen házaspár, és ami még hihetetlenebb: az egyetlen teljesen épen maradt család Berettyóújfaluban, szülők és gyermekek újra együtt. Ez csodaszerű volt, és véletlen kiváltság, amihez képest az a veszteség, hogy a házát üresen és beszennyezve találta, elhanyagolható kicsiségnek látszott, és apám ezt hajlandó is volt elismerni, amikor barátai szóba hozták meggyilkolt feleségüket és gyerekeiket. Ilyenkor a szüleim elkomorlyodva hallgattak.

Nemegyszer hallottam, hogy a többiek helyett élek, és ez engem megijesztett. Szerettem volna ezt csak amolyan szólámnak tekinteni, és nem bántam volna azt sem, ha rosszallás rejlett volna benne, de tudtam, hogy másról van szó. Arról, hogy most úgy kell viselkednem, ahogy ők is viselkednének, ha élnének. Vagy hogy elnyerjem a megölt gyerektársak jóváhagyását. A családon belül is éreztem valamilyen elismeréssel vegyes idegenkedést ettől a szerencsétől, hogy mind életben maradtunk, és ráadásul, mint a mesében, ugyanabba a fészekbe térünk vissza, és ott megint boldogan szándékozunk élni, amíg meg nem halunk. Beékelődött közénk az a másik választóvonal is: burzsoá vagy kommunista. „Ha az apám élne, lehet, hogy az ellensége lennék” – mondta István. Én az enyémmek nem voltam az ellensége, apám sem ellenségeskedett senkivel. Természetesnek gondolta viszont, hogy néhai Mariska húgának és néhai Béla unokatestvérének a két fiát, Zádor Istvánt és Pált a gyerekei mellé a házába fogadják, és ugyanezt tegye unokanővéremmel, Klein Zsófiával is.

István és Pali még egy évig Kolozsváron járt iskolába, télen sítalpon csúszva le a főtérig, de mikor már nyilvánvaló volt, hogy egész Erdély Romániához fog tartozni, 1946 nyarán hazajöttek Berettyóújfaluba.

3. Otthon? Meddig?

Ha most a régi időkről beszélek, fél évszázadnyit megyek vissza 1945 nyaráig, amikor Bukarestből Berettyóújfaluba hazajövet számomra a valódi újkor elkezdődött: együtt van a család és nem fenyeget életveszély. A házban úgy-ahogy folytatódott a régi élet, és megindult a földszinten a vasbolt. A nővérem Debrecenbe ment gimnáziumba, egy nyugdíjas katonatiszt családjánál lakott kosztoskvártélyos diáklányként, énrám pedig szabadság virradt, magántanuló lettem, időnként elmentem egy tanárnőhöz, és apám körül tüsténkedtem a boltban, ahol már három polc megtelt.

Apám hozta az árut Budapestről, Salgótarjánból, Bonyhádról, ült a teherautó tetején, bevonultak az üzletbe a régi, ismerős ládák, és a fehérből kiemelkedett a tűzpiros, a fenyőforgácsból a zománcozott lábasok. Az orosz tulajdonba átment amerikai Studebaker teherautók hozták-vitték a javakat, bekapcsolódtak a civil kereskedelembe, és néha szovjet katonai kísérettel járták az akkor még nem veszélytelen utakat. Természetesen mindennek megvolt a maga ára.

Jött barátaival egy másodunokabátyám, Steiner Ernő is, csinos, kisportolt fia-

taleMBER, aki ekkor, ezerkilencszáznegyvenöt decemberében még nem vette tudomásul a Nagyváradot Berettyóújfalutól ismét elválasztó határt, és barátaival rozoga teherautójukon egyszerűen átrontottak rajta a fagyott szántóföldön. Szállították az árut, és néha az embert is. „Hogy a határőrök visszaforduljanak, én egy rossz pisztollyal két-háromszor a levegőbe lövök.”

Ernőt a franciák szabadították fel májusban, tudott velük beszélni, megszerette a Calvadost és a Gauloise cigarettát, nyáron hazajött, megtudta, hogy a szülei és a húga nem maradtak életben, a régi házában pedig családok laktak már. Ernő elfoglalta a régi szobáját, és azt mondta, viselkedjenek tisztességesen, de jobb, ha tudják, hogy pisztolyt visel a zakója alatt, amit meg is mutatott.

Hosszú cserelánc végén egy Leica fényképezőgéphez jutott, mert eredetileg fotóriporter akart lenni, Brassai és André Kertész voltak a példaképei, az apja optikus és fotókereskedő volt. Ernő rövid, tárgyyszerű szövegeket írt a kép mellé, de ahelyett, hogy csak megfigyelője legyen az eseményeknek, mindig beléjük keveredett, szereplőjük és elszenvetőjük lett. Az ember nem fényképezi magát holdas éjjel, mikor a szántóföldön lovon közeledő határőrök elől akar meglógni egy bukducsoló teherautóval. Van, amikor a lóláb jobb, mint a kerék, mondta Ernő. Átjutottak, reggel csendben teáztak, Ernő nem akart hosszabban maradni, már nemcsak áruval foglalkozott, embereket is kijuttatott nyugatra, Marseilleből mentek hajón Haifába a hozzá hasonló fiatal zsidók, akik munkaszolgálatból, táborból hazatérve tudták meg, hogy család nélkül maradtak.

Ernő azt mondta: „Én kész vagyok.” Kérdőn néztem rá. „Mindennel és mindenre”, mondta szárazon. Volt egy hátizsákja, mindene abban volt. „Miért nem folytatod apád mesterségét?”, kérdeztem, s mivelhogy árubeszerző útjai alkalmával én helyettesítettem apámat, a kérdés nem volt egészen ostoba. Ernő megsimogatott: „Ennek a történetnek vége van.” És, hogy nekem is igazat adjon, hozzátette, „A te apád még él, segíthetsz neki.” A teherautó kormányja mellől még egyszer lenyúlt, hogy megfogja a kezemet, álltam a házunk előtt, integettem utána. Ez volt az utolsó hazai találkozásunk, ő is követte társai útját a Szentföldre. Szent, mondta Ernő, mert a vérüket adták érte. A következő évben már Haifa környékén az angol őrhajók elrontásán vagy akár elsüllyesztésén munkálkodott, hogy a bevándorlóhajók utasai a titkos partszakaszokon csónakjaikkal kiköthessenek.

Legyen saját terem, visszafoglaltam a szobámat, ne kelljen éjszaka senki más szuszogását-horkolását hallgatnom, akkor gyűjthassak villanyt, amikor akarok, hazahurcoltam az olvasófotelemet, legyen asztalom és könyvespolcom, legyen ablakom, amelyen kikönyökölhetek, és ahonnan számon tarthatom a főutca eseményeit, legyen szobám, ahova behívhatom azt, akivel beszélgetni szeretnék, de amelyből a vendégem előbb-utóbb távozik, és ahova csak úgy, hívás nélkül senki sem teledpedhet be. Úgy látszik, erős volt bennem a magánterület vágya, akartam, hogy legyen bőven ismerős tér körülöttem, és ha a kutyák megugatják a kessei járókelőket, tudjam, hogy melyik udvarból szólnak. Kertünk mellett legyen ott a templomudvar, amelyen azelőtt bőven volt, most már nincs kívül játszanom, csak az unokafivéreim, István és Pali.

Unokanővérem, Klein Zsófi is megjött, anyját, apját, kishúgát, Verát megölték,

Zsófi erős volt és bírta, Bergen-Belsenből vékonyan, szívósan hazatért. Nem volt hova jönnie, csak hozzánk, így aztán öten voltunk kiskorúak. A ház nem volt csendes, nagy fazékban főtt az étel, és mindig elfogyott. Apám természetesnek tartotta, hogy neki kell megkeresnie a rávalót, ment le a lépcsőn, vissza a boltba, ahol a vasáru falról falra lassacsckán terjeszkedett, ahol a régi segéd mellé újabbak jöttek, és ahol apámat némelyik régi vevője megölelte, és a kezét szorongatta, hogy megint ott áll az ajtó mögött. Józsikámnak szólították, mint régen, még gyerekkorában. Hogy egy évvel azelőtt nem volt ölelés, arra jól emlékezett, de nem hozta szóba. Gyakran én is ott álltam a pult mögött, és örültem, hogy adni tudtam azt, amit a vevő kért, és ha sikerült a számlacédulát szabatosan kitöltenem.

Menjünk vissza a cserépkályhához, amelyben még bükk s fenyőfa égett, az 1945-ről 1946-ra forduló télen, ahol a nappali szobában hallgattam a betérők diskurzusait, a szüleim és a nővérem barátait. Magántanuló vagyok, nézem a tüzet, beszéllek egy Kati nevű lánynak, vagy csak beszélni szeretnék, de az igazi alkalom nem jött el, hogy elmondjam, mi is történt az elmúlt évben, hogy elbeszéljem neki ezt a hosszú történetet itt, Berettyóújfalun, a házunk emeleti lakásában, a kertre és a zsidó templomra nyíló, erkélyes nappali szobában. Mind a ketten támasztottuk a kályhát, amelynek a sütőjéből almaszag jött, léket vágtunk a gyümölcsbe, hogy a csutkát kiemeljük, és tettünk bele egy kevés fahéjat meg némi melaszt, cukor még nem volt.

Hallgattam Kati unokabátyjának, a vállas, konok Nyúl Lacinak a vélekedéseit. Megjött a munkaszolgálatból, megkeményedve, a szovjet fogságból megszököve, bőrzekét és bilgeri csizmát viselt. A családjuké volt a vágóhíd, unokanővérenek segített, rá maradt a hentesbolt és mészárszék, ahol már összekeveredett a kóser meg a tréfli. Nyúl Laci könyékig véresen szeletelte a sertéscombot és a karajt. Délután hozzánk jövet finom arcszeszt kent az állára. Több száz férőhelyes sertésistállóról ábrándozott, korszerű húsüzemről, és ez az álma jól megfért azazal a kitartó szokásával, hogy véleményeket mondjon a modern magyar irodalom nagyjairól. Babits Mihályt tartotta a legnagyobbinak, olvasta József Attila verseit, köteteit, az élők közül Füst Milánra, Nagy Lajosra, Kassák Lajosra és Déry Tiborra hívta fel a figyelmet.

A nővérem kísérte ki, én szerényen visszahúzódtam, búcsúzkodásuk a kelletnél hosszadalmasabbnak látszott. Más estéken meghallgattam a kovács fiának az intéseit, aki szexológiai tanácsokkal látott el, és megmondta, hogy mely közismert nőket célszerű a faluban elkerülni. A kovács fia gépészmérnöknek készült Budapesten. Nyúl Laci itt akart maradni a faluban, és a lelkünkre kötötte, hogy a Kisgazdapártra szavazzunk, mert ha a kommunisták győznek, akkor ő búcsút mondhat a nagy húsüzemről szóló terveinek, apám meg a házának és a boltjának, akkor itt az oroszok fognak parancsolni, nem az amerikaiak.

Sötét téli délutánokon Nyúl Laci hozott magával verseskönyveket, és a petróleumlámpát is sikerült fölcserélnünk benzines, pumpálható gázlámpára, amelynek puha, fehér harisnyája, ahogy bekap a gázláng, kifeszül és zöldesfehéren izzik, ha nem is egészen hangtalanul. Én dohányt vágtam, és azt cigarettapapírhüvelybe töltöttem. Már nem tudom, hogy ki fizetett ezért, tartok tőle, hogy csak az apám. A biciklikérékből szerkesztett rokkán fontam az angóra nyulak

hosszú, levágott fehér szőret, hogy a fonálból anyám pulóvert köthessen; vagy félrehúzódtam olvasni, és nem éreztem a szükségét annak, hogy reggelenként bárhova is bejárjak, szabadon gazdálkodhattam az óráimmal.

Nyáron leginkább kerékpároztam, és a strandra vagy a Berettyóra mentem az unokatestvéreimmel. Felkapaszkodtunk a vasúti híd pillérére, és ezen a napmelegtől áthevült betonsíkon egyszerűen Marika mellett találtam magam, aki nálam négy évvel idősebb volt, úgyhogy megtisztelőnek találtam ezt az egymás mellett heverészést, ami megismétlődött egy leeresztett redőnyű, hűvös szoba heverőjén is, ahol a hanyatt fekvő Marika bal oldalán könyökölve azzal kísérleteztem, hogy miközben valamit mesélek neki, engedi-e simogatnom a combját, amihez a szoknyája alá kellett nyúlnom. Az ellenállás szelíd volt és ráhagyó, sőt, a bőre tapintásából úgy éreztem, az érdeklődés sem hiányzott. Mind a ketten visszafojtottuk a lélegzetünket. Marika nagynénje huzamosan magunkra hagyott bennünket. Ez idő alatt szóke magántanárnőmnél kellett volna a latin főnév- és igeragozást fújnom, de nem ezt tettem. A tanárnő telefonált az apámnak, aki félrehívott, és megkérdezte, hogy járok-e a latin különórákra. Persze, hogy járok, többnyire járok, mondtam én felületesen, apám szeme elsötétült. *Ein Mann – Ein Wort*, mondta, és otthagyt. Mi tagadás, a tanárnőt én leginkább magamtól megkímélni szerettem, és egész iskolai pályafutásom alatt megörvendeztetek az elmaradt órák.

Az infláció mindent összezavart, apám nem volt jó hullámlovás, azaz nem volt semmilyen se. A billiók után a trilliók felfoghatatlanná váltak, eljött a természetbeni árucseres korszaka, gabonát, szalonnát hoztak a vevők a vasáruért, amivel aztán apám nem sokat tudott kezdeni, megdohosodott a pincében, és a kereskedés elvesztette az értelmét. Apám azonban kitartott, és mikor már lett rendes pénz, elkezdett gyarapodni. Csak az zavarta, hogy a jövő bizonytalan volt. Maradhat-e a boltjában, házában, vagy megint elveszik mindenét? Az újságokban közölt megnyugtató nyilatkozatokat sokféleképpen lehetett érteni. Államosítási szenvedélyében a kommunista párt mindegyre tovább ment, a nagyoktól már a kicsik felé, úgyhogy másodvirágzásának öt esztendeje után az államosítás apámat is elérte: boltjából, házából kártalanítás nélkül, törvényekre hivatkozva kitétték. Számolt vele, hogy megint mindenét elveszik, de legalább bízott abban, hogy most nem akarják megölni.

Hiába győzött a Kisgazdapárt, a kommunizmus bekövetkezett, és Nyúl Laci nem valósíthatta meg a terveit. Budapesten beiratkozott a Műegyetemre, órábérben bejárt a vágóhídra dolgozni, de egy alkalommal a fürdőkádban elaludt, és nemcsak ő, hanem a vízmelegítőben a gázláng is, miközben a gáz csendesen szivárgott tovább. A fáradt Nyúl Laci semmit sem vett észre, és örökre elaludt.

Théra II.

*Öszvércsapáson fel, egészen a romokig,
ahonnan tisztán látszik a mélyben az elsüllyedt, régi város
és a hegy lábánál az összetört szobrok.*

*Nem tudtam, mi ez az őrült csivogás:
a bezárt temlom mögötti vén fa ágain madárkalitkák lógnak.
Alig messzebb
a kőpadra kiterített halottat szóltan öregasszonyok mosdatják,
mit se törődve velem.*

*Megtanultam távlatokat keresni,
de igazából csak a részletek nyűgöznek le.
Ez a szürkészöld olajfalevél a szürkészöld kövön.
Az öregasszonyok kezében magabiztos nyugalommal sikló szivacs.
A fal mellett nyitva felejtett ciszternában feketén csillogó tükkör.*

*Akár egy álomban, olyan lassan,
olyan lassan fölé hajlok, és vízjelként rárajzolom az arcomat.*

Théra III.

*Forró, száraz és kemény vidék ez,
akár a napon felejtett amfora,
melyben olívaolajat és bort tartanak a vendéglők hátsó udvarán.*

*Kemények az emberek is:
a buszmegállóban képeslapot áruló, tolókoksis fiút
minden délben a bódé mögé tolja az anyja, hogy könnyítsen magán,
majd estig egyedül hagyja megint.*

*Mennyit gondoltam otthon a só- és kátrányszagú nappalokra,
a szobára, honnan a hosszú, sötét fűvenyű partra látni,
melyet, mint egy óriás koktélt,
szalmatetejű napernyőkkel tűzdeltek tele.*

*Vettem egy hátizsákot is a felirat miatt: Adventurer,
most meg a saját szavaimra se vagyok kíváncsi,
lustán és minden értelmet nélkülözve bolyonganak bennem.*

*Kiszárít ez a föld, ahogy őt az el nem illanó napsütés.
Nem vágyom már másra, csak erre az egyetlen pillanatra,
ami van és nem tud véget érni soha.*

Meddig élhetek

*Meddig élhetek még így napra nap,
áttetszően, akár a füst vagy álom?
Tengerre és testre emlékezem,
a szőlőt a számban kitalálom.*

*És lombsuhogást hozzá és kiáltást,
sötét kőben futó erezetet.
Bányaomlást, almabort, békanyálat.
Bármit is, mindig valami helyett,*

*ami nemlétében is egyre nő,
eltűnnek benne a tettek, a tárgyak.
Mint egy pantomimban, tapogatom,
s jobb híján hívom csak hiánynak.*

Tizennégy haiku

Üdvözlés

*Cseresznyehó hull
csúnyácska hangyabolyra –
ó, Josino-hegy!*

Kabukiszínész

*Szerbusz, te bambusz!
Banánfa hajlong – hobbant
szalmabáb táncol!*

Párnadal

*Meztelen égre
nyílnak a combok – kelyhek,
rózsaszírom, bor.*

Gésa

*Macskaszerelemek
múltán felleges ágyon
fölkokogó hold.*

Szentély

*Pagoda hegyén
lobog a hold – hunyorog
agg imalámpás.*

Nyáridő

*Mákvirágszirmok
csigamászta sziklán, ó,
pillangók álma!*

Kolostorudvar

*Időmadár zeng:
zárda hús kövén konok
kakukkhang. Katsu!*

Legyezőkép

*Kedvesem arca
elé legyezőt tart, ó,
festett telihold!*

Őszi éjszakák

*Sárga krizantém
néz teliholdra – hasadt
töklámpás kacag.*

Macuo Basó álma

*Beteg utazó:
álma kopár mezőkön
bolyong, elkereng.*

Álom és árnyék

*Kert Kiotóban:
fák közt fülemülehang
tán sose zengett.*

Suttogó ágak

*Súlyos fenyő-árny
suttog. Gyermekkor! Süpped
hőfölte ösvény...*

Falusi csönd

*Vödörbe fagyott
forrásvíz – nézd, neked tart
tükröt az égbolt!*

Rizsszem

*Egyetlen rizsszem
is tökéletes – áldott
Amida Buddha!*

(néma kürt)

*lejjebb a fák térdig vízben álltak, mint hálót húzó
 halászok, mind a part felé dőlve, törzsükön
 keskeny hasadások. a sáros ösvény a parton lejteni
 kezdett. egy fiatal hajtásban meg kellett
 kapaszkodni, és rácsúsztatva a lábat egy kőre, nagy
 terpeszben egy fűz félig kifordult tövére
 lépni. a fák mögött a víz ágakat sodort. szemközt
 látszott a szerb templom tornya, és a folyó
 úgy hajlott, akár egy kosszarv, néma kürt. még innen is
 közelebb lehetett húzódni az áradás
 széléhez. a lomb mögött az ágak, mint felborult
 tutajok, úsztak. ha a túlsó partról nézte
 ezt valaki, talán ő is ugyanarra gondolt, mint én.*

(a bőrbe nyomódva)

*a keze alá csúsztottam egy papírt, hogy írja le,
 mit szeretne. felmetszett gégével már egy hónapja
 feküdt némán. a tollal, amelyre ráhajlítottam az
 ujjait, a teste mellett kellett volna írnia. többször is
 próbáltuk, mindig olvashatatlanra sikerült.
 néhány nap múlva még ennyire sem volt képes.
 a képernyőn cikcakkban szaladó zöld vonalak
 vészjeleket ismételték: a gép lélegzett, a gép
 szíve vert, és én végre megérintettem a tiltott
 testet, megsimogathattam a homlokát, mely olyan
 száraz, érdes volt, mint egy rajzlap. éreztem, ha
 felébred és meggyógyul, újra nehéz lesz beszélniünk.
 amikor megszorítottam a karját, csodálkoztam, a bőrbe
 nyomódva milyen sokáig ott marad ujjaim nyoma.*

Az attentátor

(Részlet az azonos című regényből)

„Ha jó az este, leszáll a csillag,
Matuska lopva a hídhöz ballag.
Csokorba gyűjti a dinamitot,
úgy várja lopva a bécsi gyorsot.

Matuska, édes, Matuska, drága,
robbantsa fel a mi iskolánkat!
Nekünk a lógás, neked a foglár,
ez az igazi jó!”

(gyermeknépdal)

Adatközlő: Heller Ágnes

Álommerény 0.

Tépett páfrányok közt aludtam, egy csőszkunyhóban, a vasúti töltés mellett. Mikor felkönyököltem, azt kérdeztem, ki meri zavarni az igazak álmát. Furkósbotokkal fölfegyverkezett parasztokat láttam magam körül, meg egy testes asszonyságot, akiben a Harmadik Rend egyik tagját véltem fölismerni. Az asszonyság a botomra taposott, nem értettem, miért van botom álmomban. De amikor fölkeltem, nagyon hiányz... [A kézirat nagy része átmedvesedett, és megette a penész.]

...egy fogadáson vagyok, csupa gazdag, finom úr, grófok, bárók, hercegek, magas rangú katonatisztek, politikusok és mágnások között. Egyszerre csak menetbe rendeződünk, és a kastély kertjébe vonulunk egy nyitott sírhoz, valaki kiperdít a sír széléhez, a kezembe nyom egy papirost, és mutatja, hogy olvassam föl. Elkezdem olvasni, hangom előbb gyámoltalan, halk, de egyre ércesebbé válik:

„Hölgyeim és Uraim!

Elősegíteni az emberek helyváltoztatását a térben, tehát az időben is, fennkölt és tiszteletreméltó feladat, mert éppen nekik, az utas számára szinte láthatatlan kísérőszemélyzetnek köszönhető az, hogy Önök, Hölgyeim és Uraim, gond nélkül száguldanak hóborította síkságokon, sűrű erdőkön, magas hegyláncokon, folyókon és völgyhidakon át, robognak az éjszaka sötét alagútjaiban, esőben és hóban egyaránt, méghozzá mintegy százhusz kilométeres sebességgel óránként, hogy mielőbb távoli szeretteik karjába vessék magukat; szárnyas vaskeréken (ez

a vasút jelképe) sietnek szeretteik elébe, ki a hálókocsik puha fekhelyein vagy a kényelmes plüssfotelekben elnyúlva, ki pedig – a legrosszabb esetben – a másodosztály fapadjain vagy éppenséggel a csomagtartón elhelyezkedve, de senki sem az álom ölelésében, hanem a Vasút, korunk e csodálatos találmányának meleg anyaöleiben ringatózva, s amíg így melegednek a plüssfotelekben vagy ülnek a vasanya öleiben összegömbölyödve, miként a foetus, s a helyüket változtatják térben és időben, kényelmesen, mint valami orosz regényben (talán abban, amelyet az első osztályú fülkébe beszerelt Mercur-lámpák vakító fényében olvasnak), ekkor tehát nem is gondolnak mindazokra a szorgos és lelkiismeretes emberekre, akik ott virrasztanak az állomások irodáiban a morzegépek és telefonkészülékek mellett, méghozzá nemcsak a nagy vasúti csomópontokon, hanem a kis vidéki őrházakban is, az isten háta mögött, azokra tehát, akik fent virrasztanak, fogadják az erős mozdonyokat, etetik és irányítják e szörnyetegeket, oly ügyesen és könnyedén, akár a fiákeros a lovát... Igen, Hölgyeim és Uraim, aki itt előttünk fekszik kiterítve, egyike volt azoknak, akiktől az Önök biztossága függött, egy azok közül, aki – mint tisztességben megőszült tábornok, sok háborút látott veterán – közkatonaként kezdte majd' negyven évvel ezelőtt, egy szinte névtelen kis vasútállomáson, hogy aztán munkájával és szorgalmával, áldozatkészségével és a Vasút iránti odaadásával meghódítsa magát a csúcsot, tábornoki rangig vigye, hogy úgy mondjam, hogy aztán abban a tisztjében, amelyet betöltött, miután győzedelmesen került ki minden veszélyből, megismerte a vasutashivatás összes fény- és árnyoldalait, egy végzetes balesetben fejezte be gyümölcsöző és a társadalomra nézve hasznos életpályáját. Igen, Meine Damen und Herren, nemegyszer állt ott a vagonok életveszélyes ütközői között, forgolódtott a gyilkos kerekek körül, járta a síneket keresztben és hosszában, felkapaszkodott a mozdony hágcsóján, és soha, soha nem érte semmi baj, a vaszörnyeteg nem rúgta meg kemény patkóival, mintha csak ismerte volna, mint-ha barátok lettek volna, olyan viszonyban, mint ló és gazdája, a kezes jószág és a jószívű gazda között szokott lenni... s íme, most mégis, az emberséges gazdát elérte a halál, s a szolgálatban, *csatatéren*, nem békés, nyugdíjas korban, s úgy, hogy halálának pillanatában nem választhatta meg annak nemét. Ám a Vasút éli a maga békés életét, vagy legalábbis azt kellene élnie, exterritoriálisan, hogy úgy mondjam, semlegesén, mint Svájc, mert a Vasút, mindennek ellenére, továbbra is ellátja, vagy legalábbis el kellene, hogy lássa feladatát a nemzetközi szállítóforgalomban, hűen ragaszkodva kódexéhez, annak ellenére, hogy bizonyos politikusok el akarják tántorítani ettől, fel akarják használni alantas és gyilkos céljaikhoz, hogy e nemes hivatását és feladatát betöltő Vasúttal mint a jóakarátú emberek összekapcsolásán ügyködő nemzetközi szervezettel visszaéljenek, hogy kivetkőztessék mivoltából, hogy erkölcsi kódexét teljesen elvesseék, hogy a Vasút örök elvét, az *összekapcsolást*, fejtetőre állítva, a szétválasztással, a közeledést az eltávolodással cseréljék fel; márpedig, Hölgyeim és Uraim, Önök jól tudják, hogy a vasutasok, akárcsak a tűzoltók, mindig felettele kell, hogy álljanak, és felettele is állnak, az egyéni, sőt az államérdekeknek is, mert az ő feladatuk az orvosokéhoz vagy a papokéhoz hasonlóan személyek feletti, nemzetek feletti; Istentől eredő, ha úgy tetszik. Igen, tisztelt gyászoló gyülekezet, ez a szerencsétlen sorsú férfi, mint mondtam, *csatatéren* esett el, nem forgalmi szerencsétlenség ál-

dozata lett, nem önszántából ölelte magához a sínek hideg vasát, az értelmetlen robbanás pedig elvégezte rajta azt a véres mézszárlást, melyet az ilyen dicstelen tettek végeznek el az ember fián. Adjuk meg neki, Hölgyeim és Uraim, adjuk meg neki a katonának kijáró végtisztességet, mert érdemes rá; dördüljön el hát a díszszázad sortüze, harsanjon fel karban a váltókezelők sípszava, dübörögjön a mozdony orgonája, hosszan elnyújtva, mint a jajkiáltás. És béke hamvaiddra, Márkus Miksa barátom.”

Önmegszólító biográfia 1.

1892. január 29-én (vagy 30-án) születtem, reggel 6 és 7 óra között, a Vízöntő jegyében, abban a jegyben, amely arra rendelt, hogy egyéniséged sötét oldala domborodjék ki, úgymint agresszivitás, túlzott büszkeség, kevélység, hiszékenység, ingerlékenység, erőszakosság, korlátozhatatlanság és az ebben való szívósság és makacsság. Csantavéren születtem, ebben a Szabadka melletti faluban, amelyet úgy adtak-vettek különféle gazdáik, mint barmokat a vásáron, talán ezért van az, hogy annyi kereskedő sehol nincs, mint ott... A falu első írásos dokumentuma is, amely 1462-ből maradt fenn, kereskedelmi célt szolgált: Mátyás király édesanyjának adományozta Chontafeyer falut fényesebb udvartartás végett.

Ebben a faluban volt édesapád papucskészítő mester, nagyapád templomszolga és harangozó a csantavéri római katolikus templomban, nagyanyád, akire legjobban ütöttél, alkoholista, titokban cserélte a kukoricát bácskai whiskeyre (ahogyan az Amerikát jártak mondták), vagyis kukoricapálinkára. Öt elemi iskolát jártál szülőfaludban. Tízéves voltál, amikor édesapád meghalt. Később édesanyádat Kőműves Sándor, egykori segédetek vette nőül. Nem szeretted ezt az embert, aki apád helyét bitorlotta, bár azt készséggel elismerted mindig, hogy taníttatásodról gondoskodni igyekezett, igaz, anyád nyomásának eleget téve. Leveleidben ezért szólítottad „atyámnak”. Anyád papnak szánt, mostohaapád pedig azt szerette volna, ha magad is a műhelyben maradsz és kitanulod a papucskészítő mesterséget. Pap ugyan nem akartál lenni, de – hogy otthonról távol lehess – látszólag elfogadtad anyád akaratát, ezért az 1903. év őszén a kalocsai jezsuita gimnázium I/b. osztályába beíratást nyertél. Szándékosan tanultál rosszul, nehogy pap váljék belőled, ez a cselekedeted az ingyen koszt megvonásával járt. Édesanyád és mostohaapád az elégséges bizonyítvány okán átíratott a szabadkai gimnáziumba. Itt sem tanultál valami jól, mert még mindig a fejed fölött lebegett, hogy pappá kell lenned, amit mindenképp szerettél volna elkerülni. Csak mikor keresztapád, aki egyben a csantavéri plébános is volt, azt monddta, hogy rossz tanulmányi eredményeid miatt nem lehetsz pap, akkor nyugodtál meg kissé. Hogy anyádat ne keserítsd el nagyon, és mostohaapád ne hogy megvonja tőled az apanázst, elhatároztad, kántortanító leszel. Édesanyád támogatta elképzelésedet, mostohaapád, vonakodva bár, de szintúgy beleegyezett, hogy a kalocsai érseki tanítóképzőben tanulj tovább. Mindig is jó fejed volt, bármit vissza tudtál mondani emlékezetből, ha azt egyszer is hallottad vagy olvastad. Úgyhogy a képezdében jól tanultál, stipendiumot is kaptál, amelyet teljes joggal vontak meg tőled, mikor társaidat cukkolva elcsaltad őket egy bordélyházba, ami kitudódott. Már akkor roppantmód szerettél hetvenkedni, adni a nagyot társaid előtt, és ha csak rövid időre is, meggyőzni önmagad, hogy

összehasonlíthatatlanul nagyobb a szabadságod és hatalmad, mint a valóságban, egyszóval mulathatsz, garázdálkodhatsz, bebizonyíthatod, hogy mindent megtehetsz, magyarán: komikusan és naivan túlbecsülted magad.

Tulajdonképpen ezzel kezdődött balszerencsés életed tragikus regénye. Csak akkor ezt te még nem tudtad.

Már gyerekkorodban vonzottak a vonatok. Sokszor álmodtál azzal, hogy látod, amint a sötét éjszakában fölrobban egy vasparipa. Gyönyörűsegebb látványt elképzelni sem tudtál, mint a tűzcsóva ég felé ívelését. Mágikus erővel vonzottak a pályaudvarok. Ugyanakkor rettegtél is tőlük. Sokszor bolyongtál a vasútállomásokon, és a beérkező vonatokat igyekeztél minél közelebről bevárni, miközben féltél, de ez a félelem kéjes borzongással párosult, és nem tudtad legyőzni. Sokszor elmentél a sínekhez, és a füledet a fémre téve előszeretettel hallgattad a kattogást. Köveket és kénport is helyeztél rájuk, és nagy meglepéssel néztél, hogyan szikráznak, amikor átgázol rajtuk a lokomotív acélkereke.

Az oklevél megszerzése után három helyre is kineveztek tanítónak, a püspökhathvani kinevezést fogadtad el. Nem emlékszel, miért döntöttél így. Lehet, hogy a neve miatt. Ha már nem leszel püspök (hisz kétségtelen, hogy azzá váltál volna, ha anyádra és keresztapádra hallgatsz, és papnak mégy), legalább olyan helyen dolgozz, amelynek nevében hallható a „püspök” szó.

Elég jó tanító voltál, ezt Mindák Béla, az iskola igazgatója is elismerte. A gyerekekkel iskolán kívül is foglalkoztál: katonai gyakorlatokra okítottad őket, mert azt gondoltad, a hazának szüksége van katonailag jól képzett polgárookra, akik megvédik a hazát a külső és belső ellenséggel szemben. Most is ezt gondolod. Mindák Bélának igaza van abban, hogy nagyon szeretted a női nemet. Illatuk, szoknyájuk suhogása, mozdulataik, beszédjük, lehetetük, egyáltalán: a jelenlétük mindig is (már gyerekkorod óta) különös izgalmat váltott ki belőled. Az viszont nem igaz, hogy a faluban nem akartál nemi viszonyt kezdeni, avégből máshova utazni meg sajnáltad volna a pénzt. Már akkor elhatároztad (ebben segítségedre volt rossz emlékü kalocsai tapasztalatod is), hogy p...-ért pénzt ki nem adsz, bordélyokba nem fogsz járni. Ezt a fogadalmadat egyszer szegted meg, Erdélyben, a háború alatt, akkor is kankót kaptál. Az özvegyasszonyok és a férjes asszonyok voltak a gyöngéid, meg a kalandra vágyó külföldi, magányosan nyaraló nők. Nem dicsekvésképp, de Püspökhathvanban is több özvegyasszonynak csaptad a szelet, nem kevés sikerrel, ám ezeket megmagyarázhatatlan férfiúi büszkeségből titkoltad, és eltitkolod most is, a tárgyaláson sem hozakodtál elő velük, mert nem akartad kényelmetlen helyzetbe hozni eme kiéhezett és (általad) boldoggá tett asszonyokat (akik között, mellesleg, ott volt Mindák Béla felesége is). Igaz, hogy az igazgató úr önfertőzésen kapott. Néha oly erővel tört rád a nemi vágy, hogy kibírhatatlan fizikai fájdalmat éreztél a heréidben, és mielőbb ürítkezned kellett. Többször nyúltál később is magadhoz az iskola vécéjében, csak körültekintőbben.

1913 októberében, mint egyévi önkéntes, bevonultál a szabadkai 6. honvéd gyalogezredhez. Tény, hogy tartalékos tiszt akartál lenni, azt gondoltad, ez emeli majd mind családod, mind környezeted előtt a tekintélyed. Az iskola után áthelyeztek Zomborba, a háború kitörésekor már mint őrzetű vonulhattál a szerb harctérre. Nem igaz, amit Ozsvár Péter, az egyik ellened beidézett tanú ál-

lított: „maga lőtte meg magát”, hogy így felmentést kapj a katonai szolgálat alól, valóban megsebesültél, ezért elő is léptettek. 1914. december elején vagy november végén kerültél a szabadkai kórházba, már hadapródörmesterként. A kórházból kikerülve mint zászlós, az altiszti iskola parancsnoka, majd a tiszti iskola parancsnokának helyettese lettél. A szolgálati szabályzatot és a tereptant adtad elő igen kitűnő eredménnyel, majd géppuskás tanfolyamra vezényeltek, ennek elvégzése után pedig, az 1915. év végén, az orosz harctérre. Részt vettél a Toporuc-Rarance-i harcokban mint a géppuskásosztag parancsnoka. Igaz annak a tanúnak az állítása, miszerint „élvezted a srapszelek süvöltését”, és hogy az „különös zene tenéked”. Az ilyen zene a dolgok még alakot nem öltött sűrűjét, a dolgok szívét adja vissza.

Ekkor érezted először, hogy olyan lettél, mint akiben hirtelen megpattant valami, mint aki késsel rohan ellenségednek és leszúrja őt, ami háborúban végül is érthető és megmagyarázható bűn, de utána már elveszti a mértéket, öl egy rossz szóért, mulatságból, egy félreértett tekintet miatt; mint aki örül, hogy egy csapásra átléphet minden törvényt meg hatalmat, mint aki élvezi azt az émelyítő undort, amelyet másokban ébreszt, mint akit lidérces láz gyötör, s megrészegeti embertársai rettegetése, miközben tudja, hogy ezért szörnyű megtorlás vár...

Később a pécsi 19. honvédezedhez helyeztek át. Itt ténylegesíttetni akartad magad, de visszautasítottak. Hogy miért, nem tudod, nem indokolták. Rosszul esett. Ezután kerültél Erdélybe, ahol egy trachomás század parancsnoka voltál, hadnagyi minősítésben. A mezőgazdasági munkálatokat felügyelted, parasztkatonára lettél, rangon alulinak érezted, jobban kedveltél a frontszolgálatot, a srapszelek süvöltését, a gépfegyver kattogását, e zenéről szóló zenét. Az összeomláskor már főhadnagy voltál, kis ezüst vitézségi érem és bronz katonai érdemérem (Signum Laudis) büszke tulajdonosa.

(...)

Bizony, igaz Ozsvár Péter, egykori bajtársad azon tanúsítása, miszerint fokozott kulcsínnal öltözködtél volna, és hogy kitűnő kereskedőnek és nagy vagyonú embernek tituláltad volna magad. Szeretsz henecegni, elképzelt történeteidet átéled, úgy érzed, megtörténtek veled az események. Szeretted, ha megcsodálnak, ha mindenkinél különbül nézel ki. Hol van az előírva, hogy a harctéren egy tiszt, még ha tartalékos is, úgy nézzen ki, mint egy disznó?!

Az összeomlás után valóban elárvereztétek a kincstári holmikat, mert „silány erkölcsi felfogású” vagy, és bizony vagyonszerzés céljából. Bár erről tájékoztattad felettesedet, aki viszont – megrándítva a vállát – csak annyit mondott, „főhadnagy úr, tegyen úgy, ahogy jönnek látja, itt a vég”. Ezt beleegyezésnek vettél, és engedted századod (és a magad) óhajának. Az árverezésben nem vettél részt, de a befolyt összeget, mint felettes, magad osztottad szét. Vittel haza kincstári holmikat, de nem hatezer korona értékben, hanem csak négy. Igen, mondtad azt: „ha én nem hoztam volna el, ellopták volna a zsidók.” Irigy voltál mindig is a zsidó kereskedőkre és iparosokra, mert talpraesettebben, okosabban üzleteltek, mint a családodból bárki. Hazatérve Csantavérre elfoglaltad tanítói állásodat, amelyre még önkéntesi éveidben választottak meg. Itt szervezted meg a polgárőrséget, embereid közül sokan vettek részt rablásban, amely rablásokat az ún. „zöldkáderesek”, a frontról hazaszökött katonák számlájára írtak később.

Ugyanakkor a fosztogató rác katonáktól megvédtetek jó néhány jómódú polgárt. Goldsmann Géza kereskedő üzletét és lakását a te embereid rabolták ki, a zöldkáderesek. Goldsmann Géza Meidinger-kályháját Kocsis Jánostól vásároltad (aprópénzért), aki hamarosan meghalt, és nagyon jól tudtad, hogy az a fűszerkereskedő tulajdona és rablott holmi. Hogy hírbe hoztak, öccsével megegyeztél: megvásárolod a speceráját és Goldsmann Benedek házát, jóval a vételár alatt egyeztél meg a rettegő fivérekkal, legyen irgalmas hozzád az Úr! Adósságodat viszont hamarosan kifizetted.

A tanítói fizetésed nem volt elegendő a kicsapongó életmódodhoz, kénytelen voltál hát kereskedelmi tevékenységet folytatni, annál is inkább, mert házasságod szándékoztál kötni Dér Irénnel, aki szintén tanítónő volt.

Ekkoriban kezdett el szekálni Gáspár Dezső igazgatótanító, és nem csak téged, de jövődöbeli anyósodat, apósodat és feleségedet is, akik ez idő tájt szintén a csantavéri iskolában tanítottak. Gáspár Dezső hiányzásaid miatt szorgalmazta eltávolíttatásodat, bár az is igaz, hogy irigyelte anyagi gyarapodásodat, mert ő összeegyeztethetetlennek tartotta a tanítói hivatást a kereskedelmi tevékenységgel. Elbocsáttatásodat megelőzendő írásbeli feljelentéssel fordultál a szerb tanfelügyelőséghez, midőn ezen feljelentéssel a szerb tanfelügyelőség nem foglalkozott, és midőn már igen szép haszonnal járt az Újvidékről, Szabadkáról, Belgrádból, Bulgáriából nagy mennyiségben behozott só, petróleum, cukor, gyufa és festék, amely árukat jóformán csak nálad lehetett beszerezni, úgy döntöttél, kiutasíttatod magad a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területéről. Mezőtúron 1.200.000 koronaért 120 kataszter hold földet vásároltál, melynek egyhatodát apósodra és anyósodra írattd, és gazdálkodásba kezdted. Döntésedet nagyon befolyásolta Gabriella lányod születése, és az, hogy tanítói állásodban bizonytalanná váltál. 1922 júliusában optáltad a magyar állampolgárságot. A gazdálkodás kellő forgótöke hiányában nem sikerült, ezért Pestre, a Rottenbiller utcába költöztél családdal egyetemben, majd a birtokot eladván a Visegrádi utcában még egy házat vettél, amelyet hamarosan eladtál, és a Szabolcs utcában vetted meg egy ház 7/8-ad részét. Az eladók itt feljelentést tettek ellened, miszerint a szerződésben utólag a „koronáért” helyett „korona értékben” szavakat írtad be. Hosszas pereskedés vette ezzel kezdetét. Mindenesetre sikerült megőrizned hidegvéredet, lelkiérodet, tettekézségedet. Kedélyállapotodat, lelki rugékonyságodat, szellemi erődet semmi irányban nem érintette a perek sorozata, és az sem, hogy előtted tátongett az anyagi csőd. Fűszerüzletet nyitottál feleséged nevére, megkaptad az italmérési engedélyt, arra hivatkozván, hogy „hazafias magatartásodért” utasítottak ki az SZHSZ Királyságból, beléptél társként egy fa- és szénkereskedésbe, tőzsdéztél és egyéb kereskedelmi tevékenységet folytattál. Másodfokon megnyerted a pert az 1926. évben, így ismét a siker útjára léptél, ekkor már részvényes voltál a „Házkezelési r. t.”-nél, amely Rt. részvényeinek nagy részével is rendelkezted.

Mivel arra számítottál, hogy Ausztriában a képviselőválasztások után az ingatlanok ára föl fog emelkedni, úgy döntöttél, hogy a Budapesten értékesített házadból több házat vásárolsz ott. Többek között a Dempscher gasse 3. sz., a Kloster gasse 12. és az Eszterházy gasse 4. számú házakat vetted meg, sajnos jelzálogostul, amit aztán nagyon megbántál. Borkereskedéssel is foglalkoztál,

„Tigris tej” néven próbáltál édes kadarkát eladni, de nem sikerült, pedig zseniális nevet fundáltál ki. 1928 májusában végérvényesen Wienbe költöztél. 1930 tavaszán részt vettél a „Házépítési és Gazdasági Szövetkezet” korlátolt felelősségű társaság megalapításában, azzal a céllal, hogy köz- és magánépítkezésekhez hozzájárulásokat közvetíts. Az egyik házat akartad ezáltal újjáépíteni, és később értékesíteni, mert mint magánszemély nem kaphattál állami építési hozzájárulást. Evégből fölmondtál a ház lakóinak, de a fölmondást azok nem fogadták el, aminek folytán per keletkezett, amit elvesztettél. Hogy pénzhez juss, a ház tőzétét fölgyújtottad, bocsássá meg neked a Mindenható, így 180.000 schilling kártérítést kaptál. A királyi törvényszék később élt a gyanúperrel, hogy te követted el a gyújtogatást, de bizonyítani nem tudta. Közben 1929-ben feleséged, Irénke súlyos tüdőbajt kapott. A kezelési költségek, a szanatóriumok, a perek és sikertelen vállalkozásaid következtében vagyondod felét már az 1929. évben elvesztetted. 1930-ban több mint hússzor foganatosítottak ellened kielégítési végrehajtást, úgyhogy ez év őszén vagyontalansági esküt kellett tenned. Vagyonleltárod 3 schilling készpénzt, 2 arany jegygyűrűt, néhány ruhadarabot és a Hoffgasse 9. sz. házat mutatta ki.

Wieni tartózkodásod alatt nagy előszeretettel foglalkoztál patentek értékesítésével, amelyeket magad ötöltél ki. Ilyen volt például a lassú folyású víz által hajtható turbina, amellyel villamosságot lehet előállítani. Ezáltal lehetett volna az összes vasutat villamosítani. Egy másik találmányod ugyancsak a vasúthoz kapcsolódik. Ez egy olyan készülék, amely a mozdonyvezetőt már nagyobb távolságról figyelmezteti, ha valami akadály van a vonalon. A mozdonyra felerősítendő alkatrész, amely önmagától működésbe hozza a légféket, ha az valami-lyen akadályba ütközik, szintén a te találmányod.

Feleséged tárgyalásokat folytatott a wieni városi képviselőkkel a gázlezáró készülék ügyében. Ez a patentod kitűnően bevált volna a háztartásokban, mert a lényege abban állt, hogy a gáz a csőből csak abban az esetben ömlik ki, ha a gáz ég. A találmányi hivatalban csak „Orlisó” nevű találmányodat hagyták bejegyeztetni, ami egy olyan anyag (összetételét most sem árulhatod el), amelyet a benzinbe kell önteni, amitől annak határfoka 25%-kal emelkedik. Ekkor már minden erőddel azon fáradoztál, hogy patentjeid zöld utat nyerjenek, és a teljes anyagi csődtől megmentsed önmagad és családod. Drága gyermeked és feleséged, akik gondjaidról mit sem tudtak, felhőtlen élete lebegett lelki szemeid előtt. Meg a szégyen, ha kiderül, hová süllyedtél. A mai kor az arany középszer és az érzéketlenség kora, a lustaságnak, a tudatlanság dicsőítésének, a munkára való alkalmatlanságnak, a készen kapott eszmék és eszmények fogyasztásának a kora. Senki sem gondolkozik; ritka az olyan ember, aki valamiféle eszmét termel ki magából. Mind rohannak, sietnek, de ki tudja, hátha csak álmodja valaki az egészet, nincs itt egyetlen igaz, valódi ember, sem egyetlen valóságos cselekedet? Hátha fölébred az, aki mindezt álmodja – és egyszerre eltűnik ez az egész.

Mivel zseniális találmányaid ügye lassan haladt, gondoltad, meggyorsítod, és a tettek mezejére lépsz. Majd megmutatod te, ki vagy! Az érzésnek benned eleinte nem volt határozott és világos tárgya: csak utóbb alakult ki. Bizonyos zenei hangulat járt elől, ezt követte az eszme, majd a gyakorlat.

Álommerény I.

Egy ágyon fekszem, pontosabban nem is fekszem, hanem egy nagyobb párnának dőlve ülök. A sziurke pokróc alól, amellyel takarózom, csak a fejem és a kezem kandikál ki. A kezemben egy vékony könyvet vagy folyóiratot tartok. A címlapon különféle mozdonyok fantasztikus rajzai láthatók, nagy, stilizált betűkkel keresztben: „A jövő vasparipái”. A címet szürkészöld alapra, nagyobbfajta betűkkel nyomtatták a füzet felső harmadán keresztül. A lapok zsírosak, és sok helyen be vannak hajtvva, talán véletlenül, de az is lehet, hogy valami fontos adat megjelölése céljából. Nem tudom ezt, és emiatt furcsa szorongás vesz erőt rajtam. Hüvelykujjammal pergetem a susogó lapokat, amitől meg-meglobban az éjjeliszekrény márványlapján álló petróleumlámpa lángocskája. A lánggal együtt, mintha megindulnának, rezegni kezdenek a falikárpit szánjai... Álmomban elszenderedem. Mikor fölébredek, egy vonat kupéjában vagyok, tiszt egyenruhában, lovaglócsizmában. Kezemben az *Új Nemzedék* egy száma. A vonat fékezni kezd, kipillantok az ablakon, elsuhan előttem a sárga állomásépület, nem látom jól a várost vagy falut jelző táblát. Zotam vagy Zotmaz. Mikor a vonat megáll, már leszálláshoz készülődöm. Az állomáson tiszték és altiszték várnak, tisztelegnek és egy iskola melletti kertbe vezetnek. Enyhe cefreillat terjeng. A tiszték kulacsból pálinkával kínálnak. A szilvafákon sorban akasztott emberek lógnak, tízen, húszan is lehetnek. Oldalt egy férfit vezet a kabátujjánál fogva egy tiszthelyettes. Épp szólni akarok, hogy mért nem kötözi meg, mint szokás ilyen gonosztevőknél, ne úgy vezesse, mint egy vizslát, amikor a férfi, meglátva a felakasztott embereket, elugrik (miként a felriasztott nyúl, gondolom) a tiszthelyettes mellől, aki száját tátva tehetetlenül bámulja. A férfi kétségbeesett futásában sarkokat vágva, nehogy a golyók eltalálják, a közeli kukoricás felé menekül. Revolverlövéseim, melyeket utánaeresztek, már csak mögötte porzanak a szántáson, miután nagy lett a távolság, mire fegyveremet tokjából elő tudtam kapni. Két másik tiszt, az egyik valami Bibó nevű (álmban még konstatalom, hogy honnét ismerős nekem ez a fickó), őrült futásban iparkodik a szaladót elérni. Igen ingerült leszek a történetektől, pálinkát kérek, és miután meghúszom a kulacsot, nyugszom meg kisé. Dacára a sok lövésnek, melyek a kukoricások felől hallatszanak, már le is mondok a gazember kézrekerítéséről, és már messziről szidni kezdem a visszatérőket, különösen azt a tiszthelyettet (Hermann?, villan át agyamon), aki a delikvenst az akasztófához oly trehány módon akarta vezetni. A Bibó nevű erősen lihegve jelenti: „Kapitány úr, alássan jelentem, megvan a zsidó, épp oldalt szaladt nekem a sűrű kukoricásban, fültövön löttem, azonnal vége lett.” „Hiszi a fene nektek, üvöltök rájuk, hát akkor hoztátok volna el mutatónak legalább azt a konya fület ennek az imposztor zshiványnak.” Tiszttem nem szól semmit sem, elsomfordál.

Amikor már elfogytak az elítéltek mind, és nem volt több akasztanivaló – tiszttem ismét mellettem terem. Kezében egy összegöngyölt lapulevelet tart, amelyet diszkréten széthajt, és megmutatja benne a frissen levágott emberfület. Miután személyesen ellenörzöm, hogy a felakasztott hullák közül nem félfülű-e valamelyik, azt mondom neki: „Jól van, hát csak tedd el most már spirituszba talizmánnak.”

*

Egy üzletben viseltes felsőkabátot vettem álmomban, egy pár sárga cipőt, két tartalék inget, borotvakészletet, egy trencskó felsőkabátot és ruhakefét. Összecsomagoltam. Vásároltam még egy vulkánfíber-utánzat bőröndöt, amelybe hatvanhárom darab ekrazitpatront tettem, egy tucat gyújtógyutacsot, ugyanannyi izzóhengert és vagy húsz darab 6-8 méteres gömb-villanyzsinórt. Gyorsvonatra szálltam, előtte még gyönyörködtem a vasútállomáson, hogyan ranzsíroznak a vonatok, Budapestre váltottam jegyet, harmadosztályú kupéban utaztam, törte a fenekem a fapad. Elővettem a pénztárcám, megszámloltam a pénzem, ötszáz schilling, ennyi az összes, gondoltam. Amikor a vonat a határ felé közeledett, az ekrazitot térdnadrágom száraiba dugtam, a gömbzsinórt pedig a derekamra tekertem. Hegeyshalomnál találkoztam egykori katonacimborámmal, Horváth Ernővel, akiből időközben detektív lett. Milyen jó színben vagy, mondta a detektív. Arra célzott, hogy kövérebb vagyok, mint mikor utoljára látott. Rapidul leráztam. Budapest határában a vonat végében kiszedtem nadrágomból az ekrazitot, lecsavartam derekamról a gömbzsinórt, és a bőröndbe raktam, gúnyáimat papirosba csomagoltam. A pályaudvaron megismerkedtem egy külföldi, magányos, svéd fiatalasszonnyal, a hotelszobában lábait szorosan összezárta hátamon, nehogy gyorsan ejakuláljak. A szájában élveztem el. Szeretem az emancipált, északi, szopós nőket, gondoltam.

Hálából, magamnak is váratlanul, megcsókolom. Csókja nedves, érzem ajkán a spermám szagát.

Pizsamám nyáktól nedves, mikor fölébredék. Nedves ujjam a számban.

1. Melyben egy kis történelmi leckével traktáljuk az olvasót: Károlyi Gyula kormányzata (1931–32)

Gróf Károlyi Gyula, az aradi-szegedi ellenkormány volt miniszterelnöke, konzervatív arisztokrata a kormányzó bizalmából (akivel rokonságba is került) és Bethlen azon feltevéseiből kapott megbízatást, hogy a gazdasági szanalás népszerűtlen feladatát elvégezve hamarosan lemond. Kinevezésével a hagyományos módon történő útkeresés maradt napirenden. Kormányja a különböző politikai erők kompromisszumára épült, amit az is jelez, hogy Keresztes-Fischer Ferenc – Horthy tekintélyes és tapasztalt bizalmasa – ült a belügy-, míg Gömbös a hadügyminiszteri székben. A bethleni út továbbvitelét mutatta, hogy a pártelnöki széket a volt miniszterelnök megtartotta magának, így a háttérből a konzervatív politika jelentékeny befolyásolására volt képes, s mint a kormányzóhoz igen közel álló politikus annak döntéseit is nagy mértékben befolyásoló személyiség maradt.

A Károlyi-kormány a minden szinten meghirdetett takarékosági gazdaságpolitikát abszolutizálta, amelyet hamarosan jelentős antiszociális intézkedésekkel volt kénytelen kombinálni. A kormány első intézkedése a pénzügyi rekonstrukció népszövetségi felügyelet alatt történő megindítása volt. Megkezdődött az állami kiadások befagyasztása, a beruházások visszafogása, és hamarosan a fizetések csökkentése is. Mindezt hamarosan követte a nyugdíjak és más szociális ellátmányok lefaragása. Mindez természetesen valódi gazdasági jelentőségén túl

menően rombolta a kormányzat és a rendszer társadalmi támogatottságát. A miniszterelnök szigorú monetáris (pénzügyi) politikája és az elsősorban a közalkalmazottakat érintő megszorítások hamarosan megosztották a kormányt is. Ugyanis a gazdasági válság nemcsak az alsóbb néprétegek elégedetlenségét növelte, hanem kiélezte a hatalom agrárius és merkantil érdekcsoportjainak szembenállását is. Egyre tragikomikusabb színezetet öltött, hogy a puritán Károlyi a gazdasági bajok egyetlen gyógyszereként a spórolást ismeri, s mindezt kifejezendő maga is gyalog járt a miniszterelnöki hivatalba, korlátozta az állami vezetők gépkocsihasztnálátát, a hivatalok papírfogyasztását.

A valóságos problémát azonban nem ezek az intézkedések, hanem az időközben megváltozott nemzetközi pénzügyi helyzethez való alkalmazkodás kérdése vetette föl. Miután London bejelentette, hogy letér az aranyalapról, a font hatalmas árfolyamzuhanása szerte Európában megingatott egy sor valutát. Mindeközben Anglia kereskedelme felélénkült, ami mutatta, hogy a nálunk is követett pénzügypolitikából van kiút. Károlyi kormánya kitarzott a francia-amerikai mintájú ortodox valutavédő politika mellett. A Népszövetség pénzügyi tanácsai és elvárásai lehetetlen feladatot róttak volna az országra. Egyre világosabb lett, hogy élni kellene a nemzetközi moratórium bejelentésével és az inflációs eszközök élénkítő hatásával. Ehhez persze nemzeti egységkormány kellett volna. A kormány sem erre az útra nem lépett, sem a hazai tőke rövid távú érdekeit nem szolgálta ki.

Károlyi helyzetét nehezítette, hogy erősen befolyásolható volt, s főként az, hogy a kormányzópárt élén továbbra is Bethlen István állt. Maga az Egységes Párt pedig egyre kevésbé állt a bizonytalanzkodó kormányfő mögé.

Nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen politika erős ellenállást fog kifejteni, és a mögötte álló kormány csak átmeneti lehet. Hamarosan megmutatkozott, hogy a képzelt és valódi elégedetlenséggel szemben erőteljesen föl kell majd lépni. 1931. szeptember 13-án Biatorbágyon Matuska Szilveszter merényletet követett el a bécsi expressz ellen. A kormány a hisztériát a radikális csoportok, elsősorban a kommunisták ellen használta fel, mert bevezette, pontosabban kiterjesztette a gyakorlatilag a 20-as évek óta érvényben lévő statáriumot. A köztörvényes bűntényt a jogállamiság és a szabadságjogok erőteljes visszaszorítása követte. A szeptember 19-én kelt kormányrendelet a gyülekezési jogot nyirbálja meg, majd egy másik a „rögtönbíráskodás” kihirdetését teszi nyilvánvalóvá. 1932-ben tartóztatták, majd a statáriumot alkalmazva kivégezték Sallai Imrét és Fürst Sándort, a két kommunista vezetőt.

Az általános elégedetlenség lehetőséget nyújtott a szélsőjobboldali szervezeteknek, hogy tömegbázisukat növeljék. Az 1931-ben létrejött, Böszörményi Zoltán vezette Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt jelentős bázisra tett szert korábbi elszigeteltségéhez képest. A nemzeti szocializmus országos zászlóbontására is hamarosan sor került, mikor is Meskó Zoltán, kilépve a kormányzó Egységes Pártból, megalakította a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkáspártot. Ez a párt már egyenesági elődje a későbbi nyilas mozgalomnak.

A kormánnyal szembeni bizalomvesztést Bethlen arra akarta felhasználni, hogy visszatérjen a kormányzatba, ám 1932 szeptemberében a lemondott Ká-

rolyi helyett Horthy váratlanul az eddigi hadügyminisztert, Gömbös Gyulát nevezte ki miniszterelnökké.

Álommerény II.

Hallgattam a láthatatlan vonatok zokogását az éjszakában. Gyötörtek jajongó dübörgésükkel; rozsdaszínű falevelek zörögtek a fagyos, kemény talajon. Különös, zavaros előérzetem volt álomban: félttem robajló vonításaiktól. Kiehezett, borzas kutya-falkákkal találkoztam mindenütt. Sötét kapualjából sompolyogtak elő, és keskeny léckerítéseken bújtak át. Némán, nagy csapatokban kísérték. Néha-néha rám sandítottak, borongó, szomorú szemmel. Furcsamód tisztelték nesztelen járásomat. Egy fekete fáról, melynek ágai áthajoltak a sövényen, kék őszi szilva potyogott az útra. Sohasem hittem volna, hogy késő ősszel is van ilyen kemény és kék szilva, gondoltam álomban. Egy régimódi autó lámpájának váratlanul föl villanó fényében észrevettem, hogy az utánam kullogó kutya-falka hangtalanul, majdnem áhítattal eszegeti a szilvát a kavicsos útról meg az árok sarából. Rögtön megértettem, miért ilyen némák és levertek ezek a kutyák: az őszi vadszilva összehúzza hangszálaikat, mint a timsó. Hallottam, hogy ropog foguk alatt a mag. Úgy látszik azonban, hogy maguk is szégyenkeztek emiatt; hogy így verik el éhségüket. Mikor a reflektorfény hirtelen fölcsapott, meglapultak az útmenti árokban, s amelyiknek nem volt ideje eltűnni, kővé meredten állt az úton. A bőrkabátos sofőr hirtelen fékezett. „Furcsa”, mondta, de nem láthattam, kihez beszél. Azt hiszem, senki sem ült a kocsiban: nem égett benne lámpa. A bőrkabátos a két tetem mellé guggolt, és hosszan nézte őket. „Furcsa! Furcsa!”, hajtogatta. Lélegzetviesszafojtva lapultam a repedezett falnál, az árnyékban. Láttam, ahogy a férfi visszaül a kocsiba; a fényszórók kigyúltak. Az autó már legördült az utcán, amikor fölbúgott a motor. Most értettem meg, miként sikerült a bőrkabátosnak meglepnie a kutyákat. A kocsi világítás nélkül ereszkedett lefelé az utcán, motor nélkül, egy vadállat furfangjával; a szél ellenkező irányban fújt.

Atugrottam az árkot, és megálltam ott, ahol nem sokkal előbb az autó lefékezett. Mindkét kutya a jobb oldalán feküdt, majdnem szimmetrikusan egymás mellett. Majompofájú öreg bulldog volt az egyik, pofáját a kerék még jobban szétlapította, a másik kis kínai pincsi, éremmel a nyakában. Lehajoltam, hogy megnézzem a nyakörvét. A körömnél nem nagyobb sárga éremre ez volt vésve: Márkus Miksa.

Abban a pillanatban a talaj könnyű remegéséből megéreztem a vonat közeledését. Aztán magát a vonatot, mint már annyiszor, egyszerre láttam kívülről és fülkénként: a férfiak mellény nélkül, elkékült állal terpeszkedtek az ülésen; az asszonyok poros neccbe rakott haja épp olyan volt, mint a hálóba föltett fonott kosarak, a szoknyájukat szorosán maguk köré hajtogatták, és maguk is mindenféle alakzatban nyúltak el az ülésen, a hatalmas keblek és apró combok reménytelenül összekeveredtek az apró keblekkel és hatalmas combokkal.

Sohase tudtam megmagyarázni, mi megy végbe ilyenkor bennem: furcsa férhievéület, valamilyen félelem, valami érthetetlen nyugtalanság tört rám, s arra

ösztökélt, hogy pusztá kézzel rohanjak a mozdony ellen. Amikor a vonat eldübörgött mellettem, fölkararva a hervadt faleveleket, az eszméletlenség határán reszkettem, majd hirtelen és megmagyarázhatatlanul fölzokogtam.

*

Érdi telkem bekerítéséhez kell a vascső, mondom a zsidó kereskedőnek, bár nem kérdi.

Gondosan méricskélek, majd veszek tizenkét darab 5/4-es, 140 cm-es vascsövet. A vaskereskedésben nincs csomagolópapír, ezért átmegegyek és hozok a szomszédos specerájából, becsomagoltatom, és a Nyugati pályaudvar indulási oldalára szállíttatom. Ezután egy közeli hajrígerbe megyek, hátra-hátránézek, mert folyton azt érzem, követnek; megiszom két spriccert. Fölszedek egy prostituáltat. Ózbarna szeme szomorú, megcsordult rajta a festék. Száján vastag rúzs, undorodom a rúzs ízétől; úgy teszek, mint az üzletemberek szoktak üzleti úton, gondolom. Hangja rekedt a sok cigarettától. Hátulról teszem magamévá, gyorsan és erőszakosan. Mint egy tág gumινό, gondolom közben. A szopásért többet kér (jóval az árfolyam fölött), ezért kidobom. Lent a portás aranygombos uniformisában kommunista tüntetésről beszél a halkán sírdogáló lift-boynak. Ez jól jönne nekem, egy kis tüntetés, morfondírozok magamban. Ismét vonatozom. Nagytétény. Megállok a kandeláberes ház előtt. Unzsenírt benyitok a díszes nagykapun. Átvágok az udvaron, és egyszerre a szalonban találom magam. Furcsa a szobát elborító félhomály. Néhány gyertyaszál pislákoló fénye világít meg egy groteszk tábornoki egyenruhába öltözött figurát. Az egyenruhakölteménybe a tervező belevegyített csipetnyit Mátyás fekete seregének uniformisából, Rákóczi kurucainak romantikus öltözékéből, a díszmagyar barokk pompájából, a régi osztrák tábornoki egyenruha biedermeieréből, de figyelembe vette az egzotikus trópusi országok múlt századbeli hadvezéreinek, sőt rikácsoló madarainak színes öltözékét is. Drága nyusztprémből készült a kucsma és a panyókára vetett nehéz ezüstfehér selyemmente szegélye. A kucsma kócsagforgójához legalább húsz madár farktollát kötötték csomóba. A legfinomabb posztóból szabott dolmányán és nadrágján valódi aranyfonal a dús sujtás, paszománt és zsinórzat. Szintúgy aranyfonálból készült a széles, derekát átfogó kardkötő is. Sárga szattyáncsizmája igazi remekmű. A szófán ül, és némán magához int. Most ismerem föl: ő Hargittay G. Gyula, a hadúr. A szófa mellett egy asztal, közepén feszület, előtte meg vastag könyv, a Biblia, jobbra tőle koponya vigyorog, balra meg keresztbe tett tör és a Monarchia hadseregében rendszeresített Frommerpisztoly. Nevethetnékem támad, de bizarrul kongó hangja megrémít:

Ismered-e a kötelességed?

Igen, válaszolom magamnak is váratlanul.

A feszületre és a Bibliára hűséget esküszöl-e a szövetségnek? Engedelmesked-e vakon a legfőbb vezetőségnek? Soha meg nem tudakolod nevüket, s ha véletlenül megtudod, soha el nem árulod őket; amit a szövetségben megtudsz, sem jószántadból, sem kínvallatásra soha el nem mondd; minden parancsot teljesítesz, véget vetsz még önmagad életének is, ha erre kapsz parancsot; teljes erőddel és minden tehetségeddel támogatod mindenben a vezéreidet, akik majd se-

gítenek rajtad, előmenetelednél is érdemed szerint. Tudod, hogy halál vár az árulóra, megesküszöl?

Igen.

2. *Melyben Matuska feltételezhető ismeretségi körét vesszük számba, és közöljük egy levelét*

Mint az Matuska Szilveszter (enyhén szólva) különös önéletírásából is kiderül, jobbára feleségének családjával tartotta a kapcsolatot. Többnyire apósától kért kölcsön pénzt, a legtöbb levelet neki írta, és az ünnepeket is (ha Csantavérre látogattak ilyenkor) rendszerint ott töltötték. Hogy ez azért történt-e így, mert szégyellte származását, nem tudni. Erre nézvést nem rendelkezünk dokumentumokkal.

Tudjuk viszont, hogy felesége öccsénél (a későbbi Dér doktornál, aki az ötvenes évektől haláláig, azaz a hetvenes évek közepéig a házi orvos szerepét töltötte be családjukban) maradt fenn levelezésének nagy része, amely levelezés kalandos módon menekült meg az enyészettől. Dér doktor halála után derült ki, hogy a felesége (név) morfiumfüggő. Ideig-óráig még el tudta látni magát, de később már segítségre szorult. Haláláig (cserébe a házáért) néhai barátnénk anyja vállalta a gondozását. Igen ám, csak hogy ő is rákapott a morfiumra. Dér doktor feleségének a halála után, már Szabadkáról, fölhívta Vékony doktort (aki másodállásban a csantavéri történeti dokumentumok szenvedélyes gyűjtője), nem segítene-e a leszokásban. Vékony doktor igent mondott, a sikeres kúra után az asszony megkérdezte, mivel tartozik, ő meg azt válaszolta, ha nincs szüksége Dér doktor orvosi szakkönyveire, azokat szívesen elvinné. Mikor elment a könyvekért, azokat bepakolván, a szokásos török kávé után, már elmenőben, rossz szokásból a verandán megemelte egy cipősdoboz fedelét. A fedél megbillent, és utánakapott, hogy le ne essen. Ezzel a hirtelen mozdulattal viszont légáramot generált, és a légáram kisodort egy levelet a cipősdobozból. Lehajolván, hogy fölvegye, automatikusan bele is olvasott, gyanús tartalma miatt meg is fordította, vajon ki írhatta, mikor meglátta a Sylvi aláírást, rögtön tudta, mit talált. Elkérte ezt is. Úgyis kidobtam volna, mondta a nő. Tőle kaptam a következő levelet, melyet betűhíven közlök. A levélből kiderül, hogy Matuska gondos családapa, aggódó férj stb. stb.

W. 2. okt. 1929.

Kedves Apus!

Névnapja alkalmával fogadja a legőszintébb szerencsekívánatomat. Kívánom, hogy továbbra is k. családjá szemefénye, a társaságának büszkesége és a hazafiasság kiemelkedő vezéralakja legyen. Kívánom, hogy azzal a megérdemelt megaláztatással nézzen a jövő elé, mint amit kiérdemelt az elmúlt pályafutásán. Isten sokáig éltesse!

(Íríttem poharamat, egyelőre vízzel telt, de majd újratöltöm...)

Kezeit csókolja Sylvi

Kedves Anyus, Apus és Ferike!

Úgy tudom, Ferikém, hogy a te névnapod decemberben lesz, így még kéthónapi időm van.

Iréнке épp most írt, és írja, hogy most már a darázscsípés nyomai teljesen eltűntek, most már lelappadt a daganata. 63 és fél kgr-os. Ez igazán szép teljesítmény. Jól is néz ki Irénke, szép piros az arcza, okt. 28-án akar hazajönni, bár az orvos még ezt korainak tartja. Én is, ahogy legutóbb meggyőződtem a szükségességéről, még legalább 1 hónapot ajánlanék Irénkének. A szíve ugyanis rendkívül gyöngé. Ha pár lépést tesz, már szívdobogása van. Azonkívül a víz még mindig nem távolodott el a mellhártya alól. Ott van kb. 6 dl. víz, amelynek a sorsa bizonytalan. Lecsapolni nem lehet, mert akkor a tüdőben támadt üreg ismét felnyílik. Talán a vese fokozottabb működésre való készítése segít a bajon.

Természetesen, ha van egy eshetőség, hogy itthon épp úgy kezeljék, mint ott, akkor hazahozom. Hisz látom róla, érzem a beszédjéből, kicsillan minden sorából, hogy végtelenül vágyódik közibünk jönni. Talán itthon majd a szíve könnyebben helyrejön.

Gabika is már a második napja fekszik kis lázzal. Úgy látszik, egy nátha van nála kialakulóban. Ezt természetesen Irénkének nem szabad tudnia. Most még csak nekem kellene valami kis meghűlés, hogy kiegészítsem a létszámot.

A múlt héten Makón és Orosházán jártunk. Vettem hét waggon hagymát és 1/2 waggon mézet. Most ezt árulgam váltakozó szerencsével.

Az építkezést, dacára, hogy megvan minden engedély, megvettem minden anyagot, egyelőre nem kezdjük meg. Míg el nem dől az a kérdés, hogy jogom lesz-e az egész épületet lebontani és újból felépíteni az új lakástörvény alapján. Ha ezt az engedélyt nem kapom meg, akkor kezdjük meg az emelet ráépítést.

Ugyanis, ha új házat építtet, akkor az építési összeg 60%-át az állam adja, 1%-os évi kamatra. Ezt szeretném elérni. Természetesen az újjonnan épített lakások mind szabad bérmegeállapodás szerint lennének kiadhatók. Ha ez nem sikerül, kezdjük a ráépítést.

Ami az új lakbért illeti, ebből ott, ahol renoválás van, semmi haszna a háztulajdonosnak. A lakbér a békebelinek 2000-szerese. Apusnál most, míg a renoválás nincs kifizetve, 2400-szeresét fizetik már most is a lakók. Ha ez a renoválási összeg ki van fizetve, és más nem jön (renoválás) közbe, a bér teljes összegében a háztulajdonost illeti. 1930. aug. 1-től 2300-szoros, azután 2700-szoros 1931. nov. 1-ig. 1931. nov. 1-től újból rendezendő a lakbér törvényileg. Tekintve, hogy itt most minden oldalon a polgári elemek törtek elő (Hiszen, a Heimwehr fenyegetőzései következtében, egytől-egyig teljesítik a polgári pártok kívánságait.) Magában a kormányban 2 Heimwehr vezető foglal helyet (két miniszter). Maga Schaber, a miniszterelnök a teljes garancia a szocialisták ellen. Ez egy rendkívül erélyes ember, aki a diktatúra átvételére is alkalmas. Ő volt az, aki 2 évnek ez-előtt a tömegbe belelövetett. Ezt a szocialisták rendkívül respektálják. Ilyen politikai atmoszférában fognak az új (a szocialistákból mindenki kiábrándult, még a munkásságnak is nagy része) választások 1931-ben lezajlani, és az a parlament lesz hivatva megoldani az új lakástörvényt. Ez a lakástörvény csak azért jó, hogy végre megtört a jég, de ez még olvadáshoz nem vezet.

Jelen soraimmal egyidejűleg írok haza is, az én szüleimnek. Eddig Irénke is

informálta apusékat mindenről, épp ezért nem írtam én. Irénkét, mikor a darázs megcsípte, mindenfelé, mindenfelé az egész testén apró piros foltok lepték el és feldagadt az egész teste, a haját pedig egy hétig felkötve hordta.

De most már, hála Istennek, jól van.

Kezüket csókolja
Sylvi.

*

A merénylet után azonban különös fény vetült a kettős életű férjre. Mindenféle mendemondák, újságcikkek jelentek meg a mintaférj múltjáról. Ezek sokszor el-lentmondanak egymásnak, cáfolatok és ellencáfolatok jellemzik, akik meg tud-nának valamit (az újságírás már csak ilyen felületes, mihaszna műfaj volt e tájé-kon a múltban is), azokat vagy nem kérdezik, vagy hallgatnak, mint kriptában a koporsószeg.

Különösen tisztázatlanok Matuska múltjában az 1920-21-es évek. Valószínű, de nem egyértelműen bizonyított különítményes volta.

A bécsi *Arbeiter Zeitung* 1931. október 15-én és 17-én közölte értesüléseit, melyek szerint Matuska fehérgárdista volt, a hírhedt Héjjas-különítmény Babarczy-féle csoportjához tartozott. Az *Est* október 17-i száma szerint Matuska nem a Héjjas-különítménynek, hanem „minden valószínűség szerint” az Ostenburg-századnak volt a tagja. Az 1921. év őszi burgenlandi „felkelésben” is részt vett a „Tizler-féle rohamcsapat” tagjaként. Ostenburg, akinek egysége a burgenlandi bandaharcokat követő 1921. évi őszi királypuccs alkalmával átállt IV. Károlyhoz, az *Est* október 18-i számában cáfoló nyilatkozatot közöltetett, amelyben kijelentette: „Matuska sohasem volt tagja az én századomnak.” Ugyanitt nyilatkozott Prónay is, igen, az a Prónay, akinek a „Sopron, a hűséges város” állandósult, ambivalens értelmezői szerkezetet köszönhetjük: „Matuska sohasem volt felkelő.” Az *Arbeiter Zeitung* október 21-i száma bizonyított tényként ismerteti Matuska szerepét Héjjasék Ehmann-telepi csoportjában. (Az Ehmann-telep egy barakktelep volt, ahová az I. világháború alatt hadifoglyokat helyeztek el, de 1920-ban különítményes csoportok is tanyáztak ott.)

A Matuska fehérgárdista múltjáról szóló közlések kínosak lehettek a hor-thysta kormány és hatóságai számára, ezért a budapesti rendőrség cáfolatot adott ki, amelyet a budapesti lapok október 22-én közöltek. A cáfolat szerint az *Arbeiter Zeitung* október 21-i közlései helytállóak, de nem Matuska Szilveszterre, hanem Matuska Károlyra vonatkoznak, aki a rendőrség bejelentőhivatalának a tisztségviselője. Az *Arbeiter Zeitung* arcátlan csalásnak tekintette ezt a cáfolatot, a budapesti lapok viszont nem vonták kétségbe a cáfolat helytálló voltát. Október 30-án az *Arbeiter Zeitung* fényképet közölt, amelyen egy nagyobb társaság fehér asztalnál ünnepel valamit. Egy részük egyenruhás katonatiszt, közöttük legelöl jól látható egy ezredes; ezek aktív vagy nyugdíjazott hivatásos tisztek, míg a ci-vilek valószínűleg tartalékosok. Közöttük látható Matuska Szilveszter is. Ő a fénykép publikálása előtt már magára vállalta a biatorbágyi és a többi vasúti me-rényletek „egyedüli tettesének” szerepét, a fénykép közlése miatt viszont sajtó-

pert indított az újság ellen. Sérelmezte, hogy a lap az ő hozzájárulása nélkül közölte a képet. Senki más nem tiltakozott a felvételen szereplők közül a publikálás ellen. Könnyen lehetséges, azért nem, mert nem akarták fölhívni magukra a figyelmet, hogy „egy tálból cseresznyéztek” a biatorbágyi rémmel.

Külön figyelmet érdemelnek Matuska bécsi kapcsolatai. A magyar belügyi nyomozótisztek 1967-1968-ban, amikor rekonstruálni próbálták a merényletet és megpróbálták kivizsgálni (nem minden ideológia nélkül), nos, ezekben a vizsgálódásokban sok érdekes adatra bukkantak. Különösen érdekes Gömbös Gyulához fűződő viszonya, mondhatni köteléke. (Csak úgy mellékesen jegyezzük meg, hogy ahhoz a Gömbös Gyulához, aki 1921-ben menedéket adott Erzberger birodalmi pénzügyminiszter gyilkosainak, Hinrich Schulznak és Heinrich Tillesseknak, akiket a Germán Rend egy titkos összejövetelén sorshúzással jelölték ki a merényletre. „...Gömbös Gyula szélsőjobboldali politikus díszvendégként fogadta, majd hamis papírokkal látta el őket, és így Spanyolországba utazhattak” – írja Jörg von Uthman *Merényletek könyve* című művében.)

E rekonstrukciós nyomozás során belügyi nyomozótisztek meghallgatták Enyedy Balázst, a két világháború közötti szélsőjobboldali mozgalmak egyik, széleskörű ismeretséggel rendelkező résztvevőjét. Tudott arról, hogy Gömbös Gyula első felesége (akitől két fia és egy lánya született) bécsi asszony volt, s Gömbös gyakran utazott oda. „Bécsi tartózkodása alatt – mondotta Enyedy – szoros barátságban volt Matuska Szilveszter magyar származású osztrák állampolgár, volt főhadnagy, gyárossal.” (Most tekintsünk el attól a piciny hibától, hogy Matuska soha nem vette föl az osztrák állampolgárságot.) Vallomását így folytatja: „Az 1920-as évek végén többször megfordult Budapesten, hogy Gömbössel találkozott volna, azt csak feltételezem. Annyi azonban tény, hogy a biatorbágyi merényletet (viaduktrobbantás) közösen agyalták ki. Az egész Matuska-féle ügy Hitler-Göring Reichstagjának felgyújtásához hasonló manőver akart lenni.” (Krónikánkat meg kell akasztanunk itt egy pillanatra, hiba történt, elvtárs, hogyan lesz kijavítva? A hasonlító megelőzte a hasonlítottat. Ugyanis a Reichstagot később gyújtotta föl Van der Lubbe, mint ahogy a biatorbágyi merénylet megtörtént. Hogy Enyedy úr szenilitása okozta-e ezt a malórt vagy a nyomozótisztektől való félelmében keverte össze az időpontokat, nos, ezt már valószínűleg sohasem fogjuk megtudni.) „Gömbösnek alibire lett volna szüksége – mondta még –, hogy a világ közvéleménye előtt igazolva legyen a magyarországi baloldal jogos felszámolása.”

Fölhívta a nyomozók figyelmét Varga Ferencnére, aki 1926-27-ben telepedett le Bécsben, és ott „magyar éttermet” nyitott. „Az asszonytól tudom – mondotta –, hogy Gömbös a magyar konyhája végett nála szokott volt étkezni, s szavaiból ítélve talán intim kapcsolatok is fűzték egymáshoz őket.” Varga Ferencné nem tagadta Gömbössel való kapcsolatát: „1936-ban ismerkedtem meg vele nagytétényi birtokán. Sokszor jártam nála Budapesten az Üri utcai lakásán, és Bécsben is több alkalommal találkoztam vele, szerelmi kapcsolatunk Gömbös haláláig tartott.”

Van itt egy aprócska ellentmondás Varga Ferencné „vallomásában” is. Nézzük csak, egy helyütt ezt mondja: „Magyar éttermünk törzsvendégei közé tartoztak a magyar emigráció legkülönbözőbb rendű és rangú emberei. Gömbös

Gyula is gyakori vendégünk volt, nem csak a viszonyunk miatt, hanem mert Bécsben élő feleségét rendszeresen látogatta. Ilyen alkalmakkor mindig bejött az éttermünkben tanyázó magyar urakhoz, és azokkal tárgyalt. 1927-ben tűnt fel éttermünkben Matuska Szilveszter. Rendszeres látogatója volt üzletünknek, s mint ilyen, alkalmam volt tapasztalni, hogy ugyanannak a baráti társaságnak a bizalmát élvezte, amelyikhez Gömbös Gyula is tartozott. Ez a társaság mindig valami tervet készített elő. Férjem állandóan óvott tőlük. Határozottan állítom, hogy Matuska letartóztatását követően az étterem vendégei egyértelműen tárgyalták, hogy Gömbös Gyula és Matuska Szilveszter szoros kapcsolatban álltak egymással.” Majd valamivel később: „1931 nyarán egy alkalommal egy lokálban szórakoztunk, amikor egy férfi lépett az asztalunkhoz, és Gömböst köszöntve néhány mondatot váltottak németül. Amikor Matuskát elfogták, az újságokban közölt fényképeken felismertem a férfit, aki az említett lokálbeli találkozón a társaságomban levő Gömbös Gyulával néhány mondatot beszélgetett. Ezt a felismerésemet Gömbös Gyulának nem mertem megmondani, ő maga pedig kapcsolatairól soha nekem említést nem tett.” Ha ismerte Matuskát, hiszen 1927 óta rendszeres látogatója volt üzletének, akkor miért nem ismerte föl ott rögtön, a lokálban, ahol a szélsőjobboldali vezérrel szórakozott? Mi az, hogy az újságokból ismerte föl a férfit? Miért beszéltek németül? Vargáné akkor már négy éve Bécsben élt, nyilván értette őket. Itt bizony minimum két olyan állítás viszonya áll fön, amelyek egyidejűleg, illetve ugyanabban a vonatkozásban állnak egymással ellentmondásban, tehát kizárják egymás igaz voltát – hogy rátermettségünket bizonyítandó némi bölcséleti ízt vigyünk krónikánkba.

H(1)

*Amióta tudván tudom a sorsom
hallgatólagosan egyezséget kötöttem
a Halál angyalával (vagy ördögével)
ő nem említi nevem
s én sem beszélek róla senkinek
és titkunkat nem fedí-szegi
semmilyen záradék homálya*

*azóta csöndben járok-kelek
még mosolygok is olykor
ahogy mondták már
annyian előttem
sorsukkal megbékélt
kiszemelt (gyáva?) halandók:
minden nap ajándék...*

H(2)

*Próbálj meg elviselni
még egy kis ideig
ebben a boldogságot feldúló
szűkös környezetben
talán el is utazhatnánk...
ha lenne pénziünk mondd
de jó képzelegni is...
de ha lenne is pénz
az most éppen másra kéne...
pedig nem láttam még
Rómát sem veled
és még annyi mindent
nem láttunk mi ketten
csak Párizst... mondd
igaz egy röpké hét
roppant kevés volt...*

s itt a közelünkben
külön-életünkben
te legjobban Dubrovnikot
én meg Prágát szerettem...
nekem egyszer véletlenül
– vagy érdemtelenül –
még a nyolcvanas évek végén
bejött két hónapra Amerika
bár alig engedtek ki
és semmi hasznom
nem lett belőle
persze keresztül-kasul röpülve
láttam sok szépet érdekeset
félelmeset és hátborzongatót
három országnyi szabad
és gigantikus őrületet
Tihuanától föl Vancouverig
de néhány versen és barátságon
kívül más nem lett belőle...
néha egy képeslap többet jelenthet
(pár üdvözlő szóval)
mint egy mélykék Rilke-vers
pedig a duinói várfokról az Adria
nekem is csaknem verset hullámszózt...
nem törekedtem szisztematikusan
bejárni a világot
tehát nem gyűjtöttem utazásra
így is láttam néhány tengert
és mindkét óceánt közléről
fürödtem bennük
de nem csodáltam jobban
a Niagara robajló zuhatagát
fehér párájának pokoli pezsgését
mint a Gyilkos-tó vizében
a sötétben meredező fenyő-aknákat...
és ha 13 évvel korábban
éppen ugyanazon
a szeptemberi napon
kap halálos találatot
a World Trade Center
már akkor lett volna esélyem
a végső nagy utazásra...
F. P. aznapi kedves kalauzom
a ködfoszlányokat bűvölte-hessegette
hogy jobban láthassam a tetőről
a Szabadság-szobor gyönyörű

*nóalajakját...
kedves nőm látod befizetek
most is egy képzelgésre
szerényebb álmra
és ha futná a fogyó időből
pénzből
legalább az örök városig
buzgó zarándokok nyomában
még együtt mehetnénk...
szavamra én nagyon szeretném.*

H(3)

*Már csak visszafelé
és nem előre...
már csak a háritás
homályos sasszéit
léped meg ama táblán
bár választott gyilkosod
akár már holnap is lelőne...*

*minden erőddel azon vagy
hogy majd egyenesen
(viszonylag) tisztán állj elébe
akkor ne kérj kegyelmet
se könnyű irgalmat...
se hamis bocsánatot...
ne kérj már semmit se tőle!*

Casanova elmegy

Casanova először hagyja el Velencét

*rázkolódom mint a bábu itt az út göröngyös hosszú árnyam ütemre inog
kupoláink duzzadt dombja puha égbe bökdös máris érzem hogy szabad vagyok
elalélok ring alattam a nagy barna kanca nyergem kéjjel üti a farom
ünnepségre készülődöm búcsúpillanatra nincs fölöttem semmi hatalom
felgőzölgő néma kertek híg ezüstje lebben ugrálnak az izzadó falak
nedvesajkú városom már ráng a gyors ütemben hullámot vető tetők alatt*

Casanova jövendölése sorsáról

*nem leszek honn többé sehol ez ég alatt
bár úri vendégként: mégiscsak csavargó lettem
semmi kis királyok megtűrtje legjobb esetben
kegyenc-kredenc öreg lom régről ottmaradt
mikor került ide senki nem tudja tán
honnan miért jött ki kérdené: itt van ittragadt
és mintha már a kastély udvarának mint a pad
része volna vagy mint a korhadó platán
kibomló nagy kerek kert kellős közepén
amely mögött sokszor áldoznak tilos gyönyörnek
(leskelővel nem is törődnek úgy elmerülnek
s mint kis szobámból gyakorta látom én
nemcsak a cselédnép: lovagjaikkal ott
titkon tapadnak össze főrendi kis virágok
üvegtábláim tükrében éppen oda látok
ha sarkig kitárom a dupla ablakot
– hátatok fordítva szűz lovagregénynek
csipkét habzó lányszobákból de nagyon siettek
hogy kapkodtok futtok máris bimbós nyurga testek
nem vagytok csak épp kinyílt kicsiny növények
édes nedves kis növények kis növények
kisnövények kissnövényekóóóóóó –)*

*e szép szökőkutammal búcsúzom tőled
utolsó csöppjeimmal mostan megmosdattalak
bárcsak megfoganna áldott földedben itt e mag*

*Velencém mert fiad ma elvész belőled
s mikor majd mint járásba fáradt ómalom
mint szoktam jól forgó agyam bármi ötletekben
olyan kimunkált nagy rutinnal s mind sebesebben
váltig csak forgatom még egyre forgatom
jól kiképzett híres-neves szerszámomat
(hogy miféle tokban ó az nekem már egyremegy
a kis alagút bármelyik csak ugyanaz az egy
s őkelme minden szolgálatra kész maradt –
s hogy hol is? hisz a helyszín éppúgy egyremegy:
nyüzsgő koszos Párizsban vagy számító Londonban
germán csúrrben szász akolban tetves cseh odúban?
az élet mindenütt csak ugyanaz az egy)
s míg forró zenitem hideg fővel várom
eszembe fogsz jutni Velencém hitszegő anyám
s mit Véled tölthettem utolsó legszebb éjszakám
és áldozásom a francia határon
emlékezz s tudhatod ha szépen hívsz jövök
bárhonnan bármi kérésseddel előtalálhatsz
de halljad azt is te utolsó ha újra bántasz
addig éljek én újra képedbe köpök*

Casanova mellékdala anyjához

*anyám te rossz színésznő te cifra céda
ne nézz ferdén e versre fiadéra
te érthetnéd: csak úgy írta mint van
ágyába önként bújt a felajzott élet
testéről ő minden fátyolt letéphet
hát már csak beszélhet róla nyíltan
elvész a múltam de hogy fontos ne gondold
terólad írni is bolond dolog volt
rossz metafora vagy már belátom
de most e képhez fiúi jogom szerint
elorzom bő hátsód s órjás melleid
s ezzel adósságodat kiváltom*

Casanova másodszor s végleg elhagyja Velencét

*mintha tengersizint a kerek ablakban lebeg
két bizonytalanság: lég és víz között remeg
vén Velence átkozott városom
mintha ólomtetőn ülnék: rajtad kedvesem
látlak mintha nem láttalak volna még sosem*

*rusnya döggé rothadtál mondhatom
míg feldöntve hortyogsz rút altested felfedem
hány hálósobádban dúl a rejtett fertelem
hány szép ágyadban pusztít a métely
hány szándék mérgeét forralja épp e pillanat
hány csukott spaletta őriz vastag titkokat
s te engem sújtasz száműzetéssel!
Velence aggott királynő hitvány kurva vagy:
ez fő erényed – s az én ágyam sem mocskosabb
mint bárki másé bűnös körödben!
eh „Bűn” meg „Erény”! – aranyszínben egyként ragyognak
e város enyém joggal vallom otthonomnak
egy tőkéről eredtünk mi ketten
itt: érvényes vagyok sorsom van sűrű vérem
itt: a nő mind jó nanám tüzes kis nővérem
s amint lett volna anyám tejére
jussom van gömbös mellükre duzzadt farukra
nehéz gyapjúk alól felszálló titkaikra:
nekem még jussom van Velencére!
mert nekem csak ez maradt már: csak Velence van! –*

nocsak: Velence van? – már inkább: volt! úgy látom
nézd csak árnya mint fogy el a táncos hullámon
de miért a könnyfátylas tekintet
ezek nem várnak vissza csak mint az ellenséget
s hová még Dzsákomó hiszen már régen véged
ne áztasd oly elszántan az inged:
neked talán e túlpartot sem kéne félned
lehet a kénköbűz se bánt majd jobban téged
mint hajdan cellád szűrős hűgyszaga
beléd ez a híg anyag nem tegnap költözött
lovass mögött a gond el sosem hagy börtönöd
veled van az űr a leghűbb cimborá
ne velencézz hát itt nekem ne hűtsd a szádat:
fáradt és vén vagy mint fáradt és vén a század
saját súlyától roskadó barát
kifulladtatok no hiába mind a ketten
s te mit kurkászol még e cifra kis makettben
iszkolj innen s örülj hogy vége már

MÉSZÖLY MIKLÓS LEVELEI GARA LÁSZLÓNAK*

[Levelezőlap; Pb.: Budapest, 1961. november 13.]¹

Lacikám – szerencsésen hazaérkeztünk. Egyelőre semmi komplikáció, ha csak az influenzám nem – de az becses, még velencei szerzemény. Kár, hogy olyan rövid volt Róma. Sokat emlegetünk, hiányoztok, Páris és minden. A Szerzői Jogvédő az *Atléta*² szerződését sürgeti, a Seuil még nem küldte el nekik. De most írtam Chodkiewicznek³ is. Talán az itthoni kiadás is menni fog. Cipi⁴ dühöng, mint mindig és jól van. Ágnesék⁵ betegesek. Én még alig mozdultam ki, heverek, kérődzöm – szóval, hamarosan dolgozni fogok. Az a legjobb. Ali⁶ kórházba megy kivizsgálásra – de azért jobban van, mint útközben. Izgat a bemutató⁷ híre – hát még ha ki is utazhatnánk! Írj, ha van mit (az *Atléta* további szerencséről) – és egyáltalán. Konyakot is lehet inni az egészségünkre! Sok-sok barátsággal ölel

Miklós

Sok ölelés és üdvözet:

Ali

[Kézirat; címzés: „M. / L. Gara / Paris VIIe / 29 rue Surcouf”]

- ¹ Az 1961-es keltezés ellentmond a Thomka Beáta *Mészöly Miklós* című monográfiájában (Kalligram, 1995) szereplő 1965-ös adatnak (175. o.), mely szerint a háború után Mészöly 1965-ben utazott volna először nyugatra. Thomka Beáta szíves közlése szerint a Mészöly életútjáról tájékoztató *Bio-bibliográfia* adatai Mészöly Miklós személyes visszaemlékezéséből származnak, aki később maga is megerősítette, hogy nem feltétlenül pontosak az általa megadott évszámok.
- ² Mészöly *Az atléta halála* című regénye franciául jelent meg először *Mort d'un athlète* címmel Kaszai György fordításában 1965-ben a Seuilnél, s csak 1966-ban adta ki a Magvető az egyébként 1961 januárjában elkészült munkát.
- ³ Michel Chodkiewicz: a Seuil munkatársa, későbbi igazgatója, műfordító, az arab kultúra kutatója.
- ⁴ Ottlik Géza (1912–1990) író beceneve.

* A Jelenkor 2003. januári számában Gara László és Ottlik Géza levelezéséből közöltünk válogatást. Az olvasó tájékozódását segitendő az alábbiakban visszaautalunk a Gara-hagyatékhoz fűzött jegyzetünkhöz: Gara László (1904–1966): műfordító, szerkesztő, újságíró. A húszas évek elején települt Párizsba, ahol újságíróként és fordítóként dolgozott. 1945 után a magyar külképviseleten vállalt munkát, 1952-ben hazatelepült, 1956-ban ismét emigrált. Minden idejét a magyar irodalom franciaországi megismertetésének szentelte, számos magyar irodalmi művet fordított franciára. Legjelentősebb munkája a szerkesztésében megjelent magyar költészeti antológia (*Anthologie de la Poésie Hongroise du XIIe siècle à nos jours*, Seuil, 1962), amelyben a magyar műfordítói hagyománynak megfelelően kiváló francia költők nyersfordítások alapján tolmácsolták a verseket. E kötet nyomán hasonló válogatás készült a Seuilnél a lengyel és a portugál költészetből is.

Hagyatéka, melynek legjelentősebb része magyar és francia írók hozzá írt több száz levele, a közelmúltban került lánya, Mme Claire Meljac jóvoltából a párizsi Egyetemközi Magyar Tanulmányi Központ (CIEH) könyvtárába; a levelek rendszerezését és feldolgozását Nyéki Lajos professzor úr kezdte el. A kutatómunkát, melynek célja egy Gara-emlékkötet összeállítása, Bende József és Hafner Zoltán végzi az OKTK támogatásával.

A műfordítónak írt több száz levél között szerepelnek Mészöly Miklós levelei is, ezekből közlünk válogatást. Köszönjük Bende Józsefnek és Hafner Zoltánnak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a Mészöly Miklós–Gara László-levelezést. A kéziratos anyagból a szerkesztőségünk által válogatott leveleket jegyzetekkel láttuk el, és a nyilvánvaló tollhibákat javítottuk. A levelek után Mészöly Miklós dokumentumértékű írása olvasható: *Az atléta halála* című regényének tartalmi ismertetője, melyet valószínűleg a Seuil kiadónak készített, s amely kézírásos formában ugyancsak Gara László hagyatékából került elő. (A szerk.)

- ⁵ Nemes Nagy Ágnes (1922–1991) költő, műfordító, esszéista és férje, Lengyel Balázs (1918) kritikus, író, fordító, szerkesztő.
- ⁶ Polcz Alaine (1922) pszichológus, író, Mészöly Miklós felesége.
- ⁷ Az *ablakmosó* színrevitelére J.-L. Barrault rendezőtársa, M. Chabert készült, de autóbalesete miatt a vállalkozás elmaradt; a darabot 1968-ban bemutatta a francia rádió.

* * *

[Képeslap; Pb.: Budapest, 1962. február 2.]

Kedves Lacikám – nincs különösebb, csak éppen életjel. Azaz, apropó is van – Ilonával¹ egy nagyon kedves este – mondhatnám úgy is, hogy a „nosztalgiázás” estje. Nem csuklottál? Páris nem csuklott? Nagyon összeemelegedtünk; a kevés időből is, de remélem, többet találkozunk ezután. Kedélyben kissé lent vagyok; de hát, minden átmenet. Ha yardot nem futhat az ember, fut métert s közben gyűjti az erőt a yardhoz... – A kis Ági² őrzi egy amorózó képedet, s ha nem „kellő” tisztelettel emlegettünk, ránk szólt... Na? Ölel sokszor

M.

Az Antológia?!?³

Kézirat; címezés: „L. Gara / Paris VII / 29 rue Surcouf / France”

- ¹ Ilona: Bartócz Ilona műfordító, meseíró, 1968-ban hunyt el.
- ² „kis Ági”: Bartócz Ilona lánya, Bartócz Ágnes műfordító.
- ³ A Gara László szerkesztette *Anthologie de la Poésie Hongroise du XIIe siecle á nos jours* című kötetéről van szó, amely 1962-ben jelent meg a Seuilnél.

* * *

[Budapest, 1962 tavasza?]

Kedves Lacikám,
 Ilonától tudom, hogy végre túl vagy a korrektúrákon – nagy pillanat... Mikor jelenik meg? Drukkolva várjuk. Azt hiszem, jó hazai előkészítője volt az antológiának s egyáltalán a munkádnak (csinálná valaki más?) – *Le Vieux Tzigane*.¹ Amit én tudok, hallok róla, csak jó, sőt nagyon jó s egy kis döbbenet is, hogy hogyan tudtad tető alá hozni. Szenczei² biztos írta már, hogy a *Nagyvilág*ban Rónay³ ír róla. Ez is nagyon jó, sőt a legjobb – biztos avatott elemzést kapunk tőle. Ha érdekel – bár az én francia tudásom nagyon alpári, hogy bármi bölcslet is tudjak mondani – de: Pierre Emmanuel⁴ egy veresszaka majdnem versenyen kívüli remeklés, szerintem. Micsoda ritmus-erő s ökonómia! S milyen sokat mentett át abból a feszített, szordínósan kétségbeesett, a feloldást szomjazó s mégis visszautasító dallamvonalból; az indulat és a férfias mindennel-szembenézés holtpontjának azokból a felhangjaiból – amitől az eredeti is olyan szép... Telitalálat, nagyon tetszett – kár, hogy nem folytatta. – Ki az a Jean Dupont?⁵ A teljesek közül talán az hatott rám a legerősebben. Melléfogok? Megtehetem – nem vagyok illetékes.

Magamról, magunkról? Csak, csak... Alaine sokat dolgozik, elég sokat betegeskedett is. Nagyon nehéz telünk volt s hosszú. Én se voltam olyan termékeny, mint amilyen szerettem volna lenni. Egy drámát fejeztem be (időközben már ki is küldte a Jogvédő – nagyon kíváncsi volnék a véleményedre, ha lesz egy kis idő, kérd el András Mártától.)⁶ Itthon egyelőre nem sok sikerrel kereskedtem vele – talán Varsóban? Lehet, hogy ott lesz belőle valami.

Az *Atléta*. Elvégeztem rajta a javításokat. Rövidesen megkapod a javított példányt. Mennyiségileg talán nem sok a javítás, simítás, változtatás, de végül is, azt hiszem, minden problematikus pontot érintettem. Azokat, amiket a veled való beszélgetéseinkben vitattunk; s még néhányat, amik más, elfogadható olvasói véleményként merültek fel. Talán most már lesz időd foglalkozni velem. Jó volna, ha megírnád, találsz-e a francia fordítás (és érthetőség) szempontjából még homályos pontokat. Remélem, nem... – Persze kellemebb volna minderről valahol ott csevegni a közeledben, a sarkon, azokon a kis kék székeken... De hát – Még elég bizonytalan, hogy ebben az évben útra kelhetünk-e. Nyáron mindenesetre dolgozni szeretnék, keményen. S talán nem hagy cserben a jó angyalom. Most hó végén leutazom Porkoláb-völgybe, Szekszárd mellé, s augusztusig biztos ott maradok. Sajna, egy ifjúsági regényt kéne írnom, hogy a kassza ki ne ürüljön; de tartok tőle, hogy szív szerinti munkába vágok bele, mégis. A Saul-Paulus problematikán⁷ rágódom hosszabb ideje, talán most már neki tudok ülni.

De ha már a terveimről fecsegek – Gera Gyurka⁸ épp a napokban hívott fel, s mondta, hogy Chodkiewicz érdeklődött nála egy bizonyos könyv-tervem után. (Bartók *Mikrokozmosz*ának a mintájára – vagy éppen arra fűzve – szeretnék egy kis kötetre valót írni, olyanféle rövid darabokból, mint amilyen a novelláskötetemben a *Farsang*⁹ c.) Az igazság az, hogy ezt a munkát időközben félretettem, de előbb-utóbb előveszem megint. (Ha van időd egyszer, kukkants bele abba a *Farsang* címűbe: érdekelheti az efféle Chodkiewiczéket? s egyáltalán fordítható az ilyesmi, átmenthetőek valamelyest a népnyelv ízei, akusztikája? Tematikailag különben: az élet, a lét, a táj, a Viszonylatok, az érzelmek stb. ősi kulcs-problémáit és szuggesztióit venném fűzérbe ebben a tervezett könyvecskében. De mondom – egyelőre még csak dirib-darabok vannak belőle.

Ami a Paulus-regényt illeti – nem annyira a historikus pedantéria lesz a gondom, mint inkább a modernül is átélhető (s mennyire aktuális!) lelkiismereti, metafizikai konfliktus, amit a probléma magába rejt és szuggerral. Nagyon szimplifikálva: annak a szenvedélyes egzisztenciális *érdkeltségnek* lelki drámáját szeretném megírni, aminek egy anyagból gyúrt két véglete csupán a perzekutor Saul s a damaszkuszi Paulus lelki drámája. Egyszóval – egy attitűdöt, egy viszonyulást, ami minden egyéb, csak nem közöny. Szeretném rövidre fogni s két életszakaszba – két részbe – belesűríteni a problémát: az első rész az üldöző Saulé, István megkövezéséig; a második a damaszkuszi eseményig kísérné Pált – mintegy visszafordítva az első rész motívumait: ami ott az üldözést „indokolta” és „igazololta”, itt éppen az ellenkezőjét. –

Azt hiszem, ezzel készülök el előbb, nem a *Mikrokozmosz*sal. Aztán újabb darabot is tervezek. (Darab nem érdekl Chodkiewiczéket?)

Egy kis mazsola: a novelláskötetemből, a *Mulasztás*,¹⁰ a japán kommunista párt folyóiratában jelenik meg rövidesen.

De elég magamról. Egyszer azért te is tollat ragadhatnál. De hát nem ezen múlik. Én se vagyok valami ragyogó levélíró. Sokat emlegetünk – s ahogy távolodnak a párisi napok, úgy közelednek is. Ezért jó a „szubjektív idő”...

Bartha Lali¹¹ [sic!], a szobrász utazott ki. Fel fog keresni. Remek dolgai vannak. Emberek is remek.

Lacikám, ha van valami probléma, írj – és azért mégis csak találkozunk. Majd. Sokszor ölel, sok barátsággal,

Miklós

[Gépirat; boríték nélkül]

¹ A Gara László és Sipos Gyula szerkesztette *Quinze poètes français – préséntet Le vieux tzigane du poète hongrois Mihály Vörösmarty* című, 1962-ben megjelent kötetéről van szó, amelyben tizenöt francia költő fordításában adta közre a Seuil Vörösmarty *A vén cigány* című versét. (Ld. még *Jelenkor*, 2003/1, 87. o.)

- ² Szenczei László (1909–1980) író, műfordító, 1957-től a *Nagyvilág* szerkesztője volt.
- ³ Rónay György (1913–1978) „A vén cigány franciául” című írása megjelent a *Nagyvilág* 1962. szeptemberi számában.
- ⁴ Pierre Emmanuel (1916–1984) francia költő, esszéíró, Vörösmarty Mihály, József Attila és Pilinszky János fordítója.
- ⁵ Jean Dupont francia költő, fordított a „Le vieux tzigane”-kötetbe.
- ⁶ András Márta: a párizsi *Martonplay* színházi ügynökség munkatársa (ld. még a *Jelenkor* 2003/1 számának 84. oldalán az ide vonatkozó jegyzetet).
- ⁷ A *Saulus* című regény 1968-ban jelent meg a Magvetőnél, franciául: *Saul ou la porte des brebis*, A.-M. De Backer és Kassai György fordítása, Seuil, Párizs, 1971.
- ⁸ Gera György (1922–1977) író, műfordító, szerkesztő.
- ⁹ Megjelent a *Sötét jelek* című kötetben 1957-ben, később az *Alakulásokba* (1975) is bekerült.
- ¹⁰ *A mulasztás* című novella eredetileg a *Sötét jelekben* (1957) látott napvilágot. Japánul: „Dasshutsu. Hani Kyoko yaku”, in: Kijima Hajime: *Wataski no sakukin-ron*, Tokió, Kobunsk, 1966.
- ¹¹ Barta Lajos (1899-1986) nemzetközi híró szobrászművész, az *Európai Iskola* tagja, Kölnben hunyt el.

* * *

[Budapest, 1963 nyara?]

Kedves Laci,
már úgy visszhangzik a neved honunkban, még a mandarinok száján is, hogy az ember kapkodja a fejét – jól hall? Jól. Akárhonnan nézzük vagy nézik is – nagy dolog ez! A „rögeszme” beérett; s a gyümölcsöt az is eszi, aki eddig hernyókat tenyésztett... Csak az bánt, hogy sokára lesz, mire mindegyik együtt ihatunk, újra. Igyatok Pistával¹ – akit külön is ölelek; s írjon, ha van ideje. Főképp verset, persze.

Rólad – ha nem írsz, akkor is – be-befutnak hírek. Hiszen népvándorlás indult meg ezen a nyáron, hozzátok. Én viszont csináltam magamnak egy dac-ideológiát, hogy hát hiszen nem is akarom én látni Párist ebben az évben. Így aztán viszonylag senki útlevelére nem irigykedem...

Különb? Ali – sajna – a szokásos gyengélkedésekkel küszködik. Nem bírja az intézeti munkatempót; de a munkátlanlanságot se. Nehéz probléma. Valahogy talán megoldódik, hogy csökkentett munkaidővel dolgozzék.

Körülttem, velem? A Paulus-regényem negyede kész; majd ősszel folytatom. Most darabot írok megint, a Nemzeti talán szerződést köt rá. Adamov² szidja azokat a drámaírókat, akik azt a darabjukat tartják a legjobbnak, amit utoljára írtak. Félek, hogy ezúttal én is a szidhatók közé tartozom majd. Némi külhoni remény is mutatkozik; *Az ablakmosó* Prágában, a *Bunker* Varsóban.³ Csak a ménkü belénk ne üssön.

Hát így. Néked semmi kellemetlen kérdést nem teszek [...]

[Kézirat; boríték nélkül; töredék]

- ¹ Kormos István (1923–1977) költő, műfordító, 1963-65-ben a Seuil és a Gallimard munkatársa volt Párizsban.
- ² Arthur Adamov (1908–1970) orosz származású francia drámaíró, az abszurd dráma egyik megteremtője.
- ³ A *Bunkert* a Nowa Huta-i Teatr Ludowy 1967-ben mutatta be.

* * *

[Porkoláb-völgy, 1963 őszén?]

Kedves Lacikám,
elmaradtam nagyon a híradással (hát még Te!) – de úgy látom, nekünk ez már olyan tizenharmadik év. Igyekszem dolgozni, de kevés a nyugalom; gond, betegség a család-

ban, mintha csak megrendezték volna; anyám trombózisos lábbal egy hónapja fekszik, a húga rákkal, az utolsó heteket; a leendő árvák – az apjuk se él – köztük egy epilepsziás nagyfiú – soroljam? Mint egy Dosztojevszkij-fejezet. Ali, hála Isten, jobban van, de a műtét-ügy még mindig nem dőlt el. Most lent pihen Szigligeten – én még mindig itt vagyok Porkoláb-völgyben, itt maradok, míg meglesz a szüret, ott még vár rám a puttonyozás és a fejtés. Hiszen meg is kell szolgálni azt a temérdek szőlőt, barackot, diót, amit én itt lelegettem...

Már biztos rég találkoztál Cecile-lel,¹ s tudsz mindenről, ami érdekel. Azt hiszem, elég töményen kapta a pesti életet; s elhiszi, hogy nem is olyan vidéki ritmusú város ez.

Ha nem ragasztana a munka, irigykednék Ágnesékra – velük hamarosan találkozol. Nekünk elmarad. Szegény Ilonának is. De ez hosszú história – jelzöt nem írok. Talán majd jövőre – együtt? Bár Izraelt is tervbe vettem – szerettem volna a Paulus írása előtt vagy közben lejutni. De úgy látom, meg kell elégednem azzal a táj-élménnyel, amit a fantáziám teremt. Talán jobb is így.

Küldtem a Paulusból egy kis mutatót Cécile-nek – örülnék, ha reflektálnál rá. S a *Bunkerra* is – ha olvastad. Újabban úgyis csak „magán-olvasóim” vannak – nyilvánosság híján... Ám, mintha most alakulna valami. A Magvető új igazgatója² még múltkor – magánemberként – elkérte az *Atlétát*. Most hallom, hogy levelet írt a Főosztályra, s küzdeni akar érte. Hm? Ilyen is van. Sőt, a hozzájuk benyújtott drámámat (*Bunkert*) kiajánlotta a Nemzetinek. Még nem tudom, mi a fejlemény – itt a völgyben a jó is, rossz is egyformán nehezen ér utol. Ki tudja – talán a 13. évből mégis átfordulunk a 14.-be? Hiszen ideje – itt a november...

De a koronát a tegnapi nap tette föl – Ali írja, hogy jött a Seuiltől 1000 NF előleg. Képzeheted, mit éreztem. Bor hiányában pálinkát ittam az egészségetekre, külön Chodkiewicz szakállára, hogy maradjon örökkéig fekete. (Apropos: az itókat megkaptad? Kevés is, gyöngécske is, de a völgy adta – hát remélem, úgy ittad!) Az előleg története különben elég izgalmas volt. Levonásokkal 3400 frt-ot számoltak ki, de ezt azonnal levonták Alap-adósság címén. Hogy erre rendelet van, mondták, külföldi összegeket elsősorban adósság-törlesztésre kell fordítani. Ali erre bement alkudni – s mi derült ki? Hogy csak 1400 frt adósságom volt, a többit jogtalanul vonták le. Ha nem megy be alkudni, szépen elcsúszik a 2000 frt. Hajjaj –

Lacikám, fecsegtem magamról – egyszer szeretném, ha Te is fecsegnél. Legalább egy levlapon, az a Te műfajod. (Műfaj: az Antológiát persze elrabolták tőlem, majd most kapom vissza, ha felutazom. Bár tőlem szakmait ne várj – s a magyar irodalom nevében már azt hiszem, mások is megöleltek.) Búcsúzóul ugyanazt – ölelés.

Sok szeretettel

Miklós

[Kézirat; boríték nélkül]

¹ Cécile Nagy: a Seuil lektora volt, fordító, német szakos tanárnő.

² Kardos György (1918–1985) szerkesztő, 1961-től haláláig a Magvető igazgatója volt.

[Budapest, 1964 őszén?]

Lacikám,
válaszolni ugyan nem fogsz – de mit csináljunk... Remélem, hamarosan szóban. Bár még nem tudom, az *Atléta* mikor jön – nem írtak, nem értesítettek – az utazásunkat viszont szeretnék ahhoz igazítani. Tudsz valamit a megjelenés időpontjáról?

Épp ma írtam Kassai Györgynek¹ is. Ugyanis Gera Gyurka biztatott, hogy a regény megjelenése előtt próbáljak meg elhelyezni folyóiratban novellát, vagy amit lehet. Szerintem Nadeau-nak² tetszett az írásom az Antológiában, s közölne tőlem külön is. Gyurka (Gera) szerint még az *Esprit*³ és a *Temps Modernes*⁴ jöhetne számításba. Ebben szeretném a segítségeteket kérni. (Erről írtam Kassainak is.) Gondolom, a novelláskötetemből lehetne választani. A Seuilnél meg kell legyen a kötet (*Sötét jelek*).⁵ De esetleg tudnék küldeni valami újabbat is (vagy esetleg valami esszészzerűséget – ezt is említettem Kassainak). Nem tudom, mi lenne jobb – mi menne jobban. Tudom – valamennyien agyon vagytok terhelve. Mégis megkérdezem: tudnál segíteni az ügyben – elhelyezni, fordítani. Gera azt ajánlja, tegyék kísérletet ennél a három folyóiratnál, valahol csak lesz valami. Kassain kívül talán Faragó Éva is vállalna valamit, ha ti nagyon el vagytok foglalva. S hát – én nagyon örülnék, ha a regény megjelenése előtt sikerülne valamivel jelentkeznem – hisz úgyszólván olyan nagy a könyváradat odakint.

Egyszóval: helyesled? elképzelhető? keresztülvihető?

Ha segítesz – hálám és zászlólengetésem...

Hogy vagy?

Ági rövidesen megy, tegnap voltam náluk. Ilona – legalábbis szemre – jól van. De nem tudtunk külön beszélgetni; most akarok külön találkozni vele.

Különben 3 hónapig vidéken voltunk, préházban – sokat dolgoztam. Remélem, kiutazásomig befejezem a Saul-Paulus regényt.

Amúgy esszéket, próza-verseket is szülök. Majd részeltetek bennük, ha kimegyünk.

A *Quarterly*-ben⁶ (az új számban) bő 2/3-át közlik *Az ablakmosónak*... Vannak még meglepetések.

Körülottem ál-csend. Az *Atléta* itthon még mindig alszik. Az újvidéki *Híd*-ben⁷ megjelent egy hosszabb esszém – kíváncsi vagyok, mit szólsz hozzá. Majd elküldetem.

Kapok választ? Nem. Kormos Pistát ölelem. Esetleg ő válaszolhat...

Már nagyon szeretnék beszélgetni veled.

A régi barátsággal ölel

Miklós

[Kézirat; boríték nélkül]

¹ Georges Kassai magyar származású, Párizsban élő nyelvész, tanár, a huszadik századi magyar irodalom francia fordítója. Mészöly munkái mellett többek között Márai Sándor, Ottlik Géza és Nádás Péter műveit is átültette francia nyelvre.

² Maurice Nadeau, akkoriban a *Les Lettres Nouvelles* főszerkesztője, kritikus, irodalomtörténész.

³ *Esprit* – francia irodalmi, politikai, filozófiai folyóirat, 1932-ben alapította Emmanuel Mouniers. 1941-ben a vichyi kormánnyal szembeni álláspontja miatt betiltották, 1958-tól újraindult.

⁴ *Les Temps Modernes* – 1945-ben Simone de Beauvoir és Jean-Paul Sartre alapította irodalmi, politikai, szociológiai folyóirat.

⁵ *Sötét jelek* (elbeszélések, mesék), Magvető, Budapest, 1957.

⁶ *The New Hungarian Quarterly* – 1960-ban alapított angol nyelvű folyóirat, amely a magyar kultúra széles köréből, az irodalomtól a történelemig közöl esszéket, tanulmányokat, dokumentumokat, interjúkat, kritikákat, valamint kortárs szerzők műveit.

⁷ „A tágasság iskolája”, in: *Híd*, 1964/9.

* * *

[Normandia, 1965. ?]

Kedves Laci,
zsibbadtan és mégis rettentő éhesen, nyelem, harapom ezt a nagyon más világot itt. Jó volna nem fölébredni. Ali – hál-isten – gyógyul, erősödik. Bőven emlegetünk. S a bor se

marad el, amit a hóttig tartó egészségedre hörpintünk. Meg a Seuil egészségére. Meg hát – egyáltalán. S tudd meg: az a „dög” – aki én volnék civilben, igenis tudja, hogy nem mindennapi dolog történt velem... Hát még ha azt is hozzáveszem, amit Kerényiné¹ írt Asconából – hogy t. i. a színdarabomat elfogadták Olaszországban – akkor már kicsit félni is kezdek, hogy bunkósbot lesz-e ennek a vége – vagy a jobbik esetben Aczél elvtárs kezdet fog velem? – De olyan mindegy – itt a tenger s most ez a fő.

Lacikám, még pár nap s otthon – Párisban – leszünk. Hívlak azonnal. Viszlátig sok-sok üdv. Ölelés – és köszönet is

Miklós

Nagyon boldog vagyok: öleli

Alaine

Szervusz, kedves barátom

[olvashatatlan aláírás]

[Kézirat; boríték nélkül]

¹ Kerényi Magda, Kerényi Károly (1897–1973) klasszika-filológus második felesége.

* * *

[Budapest, 1966 tavasza]

Kedves Laci,
késve köszönöm meg a Frénaud-kötetet.¹ Kicsit komplikált hónapjaink voltak, nyugalás alig. Élés, megélhetés, egyéb gondok. Jó volna kitavaszkodni végre, tartósan.

Az új regénynek a végén járok, de már tervezem a következőt s egy darabot. Most már talán nem lesz olyan huzavona, mint az *Atlétával* volt. Az különben rövidesen megjelenik itthon is, már láttam a műszaki példányt, nagyon szép kiállítású lett. Ahogy kapok belőle, küldöm.

Kritika még kevés jutott el hozzám. Türelem? Nohát, az van.

Szó volt róla, hogy közös ismerősünknek alkalmasint lefordítasz egy novellát tőlem – türelem?

Ali jól, csak lenyűzödött megint. A játékterápiás módszeréről csináltak egy dokumentum- és egy tudomány-filmet – remekül sikerült. A tudományosnak lesz angol változata is. Úgy volt, hogy meghívják a Gyógypedagógiai Főiskolára előadó tanárnak, de aztán elmaradt. Takarékosági érv. De hát épp ezért esett volna jól – egy kis hús-ár kiegészítés.

Most írják, hogy az *Atlétának* kész a német fordítása is, rövidesen kijön.² Sebestyén György³ fordította – ismered?

Min dolgozol? Hogy vagy? Jól – vegyesen – változatlanul?

Azt hiszem, sokára fogunk találkozni. Bár tévednék...

Sokszor ölel

Miklós

[Gépirat; boríték nélkül]

¹ André Frénaud (1907–1993) francia költő kötetéről van szó: *A szerelem árnyéka*. Szerk.: Gara László, La Maison du Poete, Bruxelles, 1965.

² *Der Tod des Athleten*, Hanser, München, 1966.

³ Sebestyén György (1930–1990) magyar származású író, műfordító, 1956-tól haláláig Bécsben élt.

Az atléta halála. Regény. 200 old. Tartalmi ismertetés

Őze Bálint – a regény főszereplője, a későbbi futó-fenomén – egy vidéki kisvárosban tölti gyermekkorát. Három fiúpajtásával és egy lánnyal együtt ők az ún. „ötösfogat”: bandájuk szigorúan elkülönül a városka ifjúságától. Belterjes barátságukat nem csupán a közös sportszervevény tartósítja, hanem érzelmi életük hasonló vagy éppen kirívóan ellentétes reflexei is. A lány, Pécsi Pici, mintegy a katalizátor szerepét tölti be ebben a fülledt „gang”-életben, akár kimondva, akár kimondatlanul: érte, vele, körülötte történik minden. Pécsi Pici a nyár egy részét Strahlsundban szokta tölteni – 1937-et írunk –, s ezekből a táborozásokból mindig valami kicsattanó magasabbrendűség fölényét hozza magával. Ez rányomja bélyegét az „ötösfogat” életére is. Bajtársiasságuk, intern moráljuk és etikettjük egyszerre kegyetlen és szentimentális, ártatlan és romlott. Vitás ügyeiket többnyire egy sajátos párbajmeccsel intézik el; [a] vad kerékpárszáguldásokban az ésszerűtlen veszélykeresés és a kockázat a fő elem. Ami egy kisvárosi világon belül lehetséges: minden ténykedésük lázadás vagy legalábbis botránkozató. Bajtársiasságukat megpecsételendő, egyezséget kötnek, hogy sorban mind megkapják Picit, háromévenként követve egymást. Néma vetélkedés indul meg, hogy ki legyen az első. A futópályán, az uszodai rugbyzéseken, beszélgetéseken: mindenben és mindenütt ez a mozgató. Pici veszélyre ösztönző, csábító bűvkörében élnek. S közben észre sem veszik [olvashatatlan], hogy elveszítették a szabadságukat: saját bajtársiasságuk rabjai. Egy kerületi versenyen kivívott győzelem végül biztosítja B. renoméját a többiek előtt is: ő a jogosult, hogy Picivel először háljon. De Bálint – maga előtt is nehezen tisztázható okokból – lemond az elsősről Bangó javára. Szerelmes birkózásuk közben kis apró, tetovált jelet lát meg Pici karján. (Pici szerint a táborban nyaralókat mind megjelölték így – „ez olyan szokás ott” – mondja.)

Mindennek ellenére a kamasz Bálint vívódva, de görcsösen ragaszkodik az „ötös-fogathoz”: magányos résztvevő. Barátságot köt egy öreg trénerrel, aki az elismert távok helyett a yardra, stadionra esküszik s ezekre treníroztatja Bálintot. Bangó, a banda [olvashatatlan] favoritja buta „hobbinak” tartja Bálint különcködését; ő azonban egy életreszóló tanítást szűr le magának öreg Pepitával való barátságából.

Aztán jön a háború s az „ötösfogat” szétszóródik. Ki katonának megy, ki eltávozik. Pici Bécsbe költözik. A sport mellett csak Bangó és Bálint maradnak meg; mindegyikük a maga módján: Bangó a bevált metódusok követője; Bálint eredményei ugyanakkor személyesek: mintha a konvencionális „atlétaságon” túlmenő ábránd tartaná bűvületben. Versenyez ugyan, de tréningjei folytonos készülődések valami soha-nem-volt eredményre, soha-nem-hitelesített távra.

Magányos tréningjeinek csupán egy közvetlen tanúja van, Hildi; egy egyszerű, önmaga lényét feladó tanítónő, aki a szeretője is egyben – (s a regénybeli történet krónikása is, Bálint halála után). Kettőjük kapcsolata [kihúzott szöveg] az atlétaságban s az atlétaságért élő Bálint alakját [kihúzott szöveg] a szenvedélyes

s ugyanakkor önző ragaszkodása jellemzi. Bálint ugyanis Hildin kívül még két kínzó érzelmi elkötelezettség között vergődik: Réka – Bálint bátyjának a felesége – egy dilettáns bábos, a szektások megszállottságával tartja fent a kis ligeti báb-színházát, ahol a hite szerint – a maga burkolt mondanivalójú darabjaival – az igaz és autentikus művészetnek teremtett otthont, különösen a művészi ellenőrzés éveiben – és jelenében. Bálintot vonzza ez a világ, noha távol esik a salakpályák világától: amit ő a „yardban” s a yardon túliban tűzött ki célul magának, annak rokon mását véli felfedezni Réka „művészetében”. Viszonyuk így nem csupán testi; egy bizonyos világban lehetséges bizonyos attitűd cinkossága is motiválja. Csak éppen Réka dilettáns, Bálint pedig csakugyan fenomén, a maga területén. Így szükséges is, hogy egy adott pillanatban útjaik szétváljanak; de az már az utolsó lépések közé tartozik, amik megelőzik B. halálát.

Bálint másik kapcsolata Hildi mellett lélektanilag sokkal bonyolultabb: ez a Pécsi Picivel való – nem gyakori – de állandó érintkezése. Bálint az egyetlen a hajdani ötösfogatból, aki valami önkínzó kitartással nem tud elszakadni közös kamaszkoruk – a korszak születő neobarbarizmusát is jelképező – emlékeitől. Picivel való viszonya folytonos sebszaggatás, mazochista önmegkísértetés, hogy a változott körülmények, kor adta tanulságok után – (már túl vagyunk a háborún) – vajon hogyan reagál ő, a kissé mindig kívülállóknak tekintett Bálint a lélekben alig változott Pici közelségére? E két női kapcsolat mintegy reális-szimbolikus kifejezője a Bálint-féle „atlétaság” lelki-morális hátterének. Hildi szívós odaadással kezeli mindezt: a két rontó-csábító mellett ő az angyal-arcú. S Bálintnak e szétszaggatottság miatt mindhármukra szüksége van. Rossz lelkiismerettel él együtt Hildivel; de a rossz lelkiismeret számára motor is. Mondhatnánk úgy is: a hegemonia – magánéletének a struktúrája legalább annyira jellemző állandó kondicionálás a versenyekre, mint a tréningek.

Egy idő múlva aztán kezd elidegenedni a konvencionális versenyektől. Csinálja, de hit nélkül. Valami utolsó, magányos teljesítményre készül. Picivel – a gyermekkorral leszámol lélekben. Aztán egy falusi versenye kapcsán Rékával is. A Sporthivatal ugyanis felkéri Bálintot, hogy fusson bemutató 1500-at Bátakoloson, az ottani szoboravatási ünnepség keretében. A felkérés udvarias, de kötelező: ennyivel tartozik a szocialista sportkultúra vidéki drukkolóinak. Bálintot egyszerre izgatni kezdi a laikus néppel, a sportdörzsöltség nélküli egyszerű paraszttal való találkozás. Még az sem tartja vissza, hogy két nap múlva Bangóval kell megküzdenie az országos versenyen. Vállalja: Réka arisztokratikus kirohanását az ilyen hivatalos „kötelezésekkel” szemben szelíden visszautasítja. S ez lényegében szakításuk időpontja is. Bálint úgy érzi, a bátakolosi versennyel – így vagy úgy – de magasabbra lép; ezt még meg kell tennie. Le is utazik, ragyogó eredményt fut, de a falusi drukkerekkal való közvetlen találkozásból lényegében semmi se lesz: a bankett, a hivatalos fogadás, a különböző szervezetek mintegy válaszfalat húznak közéje és az egyszerű nézők közé. Úgy hagyja el a falut, hogy egy megismételhetetlen emlékekkel gazdagabb, de egy remélt ábránddal szegényebb: Bátakolos mintegy a kikerülhetetlen magány tanulságát erősítette meg benne. Az igazi „eredményt” már valahol a pályákon, a nemzetközi versenyeken, a mindig valamiféle hatalom vagy ámitás kényszere alatt élő társadalmon túl kell keresnie s megvalósítania. Hildi ezen az úton is követi tovább. Valamikor B.-nek egy bukaresti versenye alkalmával H. megismerkedett egy templomban egy vlegyászai öreg kabanással, s az meginvitálta akkor őket a kabanájába. Közben elfeledkeztek

a dolgról, s most eszükbe jutott. Elhatározzák, hogy odautaznak, s Bálint ott folytatja a tréninget – havasi tréninget még úgyse csinált soha. Erre nem sokkal azután kerül sor, hogy Bálint egy prágai versenyen váratlanul rosszul lett az öltözőben: pár perces ájulás volt csak, de Bálint érzi, hogy figyelmeztetés. Nem konkrétan a halálra; inkább az önmaga sorsához való hűségre. Az ájulásos pár percben ugyan is úgy érzi, mintha ismeretlen pályán futna – talán a melbourne-i olimp. stadionban, ami még el sem készült? Találgatják. Aztán kezdenek készülődni az útra. Bálint csupa lázas terv, reménykedés ezekben a napokban – de mégis a túlzottsága baljós. Két nappal elutazásuk előtt B. levelet kap Picitől, hogy fontos ügyben beszélni akar Bálinttal. Az Astoriában találkoznak. A „fontos ügy”, amiről már évek óta nem beszéltek; mint valami időszerűtlen gyerekkori ígéretről: Pici azt jött behajtani. Az egyezség szerint Bálint még tartozott neki a lefekvéssel; noha már lejártak azok a három év, amiben annak idején megegyeztek. (Az ötösfogot egyik tagja azonban – aki megelőzte Bálintot a sorrendben – úgy jött vissza az orosz frontról, hogy egy ideig nem volt férfi, s Bálintnak őt kellett kivárnia.) Pici bevallja ezen a találkán Bálintnak, hogy kezdettől fogva szerelmes volt, csak őt akarta, de Bálint őt is, az egész „ötösfogatot” szabotálta. „Csak magadnak voltál jó”, vágja a szemébe, „S még ami jó az emberben, azt is ellopod magadnak”. Bálint igaz vádat érez ki a szavakból; s most először életében igazán megkívánja Picit. De végül is az hátrál meg; szánalmat érez ki Bálint gesztusából – „Ennyire olcsó azért nem vagyok” – mondja s elválnak. Ugyanekkor – Bálinték lakásán – egy fiatal sprinter, a kis Bartosi, várakozik Bálindra, az ő neveltje, egy „mai” fiatal, hogy valami tréningtervet beszéljen meg Bálinttal – s míg Hildivel együtt várják Bálintot, Hildiben életében először ébred fel a vágy, hogy megcsalja Bálintot – hogy „egyenrangúban szerethesse”. De csak egy suta csókig jutnak el.

Igy, ilyen előzmények után indulnak el a Vlegyászára.

A kabanás-házaspár pár napra egyedül hagyja őket a kabanában. Utószezon van, ők az egyetlen vendégek. Egy éjszaka felzörgeti őket egy beszédhibás, furcsa viselkedésű fiú, hogy hívják, várják őket lent a faluban. Aztán eltűnik a fiú. Bálint – mint valami utolsó hívást tekinti ezt a „lenti világból”, azonnal indulni akar. Hildivel együtt mennek le az alvó faluba. Senki nem tud semmiről. Bálint görcsösen bekopogtat több helyre is – de csak egy idegen, tiszta, éppen primitívségében megértő világ barátságosságába, a pályák és versenyek hivalkodó pátosza nélküli gondjaiba, problémáiba pillantanak bele ezen a furcsa, bolyongásos éjszakai kereső útkon – anélkül azonban, hogy valahová is behívnák őket, valahová is hívták volna őket. Mindkettőjüknek a bátaolosi egyszerű drukkerok arca jut eszébe; akikkel nem volt (mert nem lehetett) igazi találkozásuk. Itt ráadásul még idegenben is vannak. Megfoghatatlan és nyomasztó éjszaka – úgy térnek vissza a kabanába, mint a számkivetettek. [olvashatatlan] nem beszélnek róla, de érzik: az út vége közeledik. Ha Bálint nem tér vissza a pályák világába, a lenti világába – az szükségszerű is most már. Már a yard sem elégítené ki. S egy bizonyos ponton túl már a közönség sem segít; az is csak önámítás. Mikor felébred délelőtt Hildi, Bálintot nem találja maga mellett. Az időközben megérkezett kabanás házaspárral indul Bálint keresésére. Ott találják meg, a szokott tréningező-helyen, az Égett-kő völgyében, arca bukva a kopár kavicsok között. A stopperórája még ott a kezében, de a mutatók nullán állnak; mikor elesett, nyilván megnyomódhatott a gombja.

Köszöntő-cédulák

Makay Ida születésnapjára

Makay Ida hetvenéves, de a köszöntő műfaja sehogy sem illik hozzá. Nem tudom, mi illik hetven évhez. Harminc éve ismerem, és számomra mindig is negyvenéves marad, esetleg kevesebb, harminc vagy húsz – de sehogy se hetven. Vannak emberek, akik sosem idősebbek senkinél, rendkívüli képességük ez, Makay Ida közéjük tartozik. Ezzel nem azt akarnám mondani, hogy kortalan. Legföljebb, hogy *egy* korú. Hogy örökké fiatal költő. Nem a kísérletezés, a folytonos alak- és stílusváltás, nem is a fúrás-faragás poétikai kíváncsisága tartja fiatalon, éppen hogy nem. Hanem a rítus, a vers mint állandóság. E hétköznapi feletti beszéd napi rutinja és szükséglete. Továbbá az a rezdületlen, atavisztikus bizalom, amivel a költészet iránt viseltetik. Márpedig a bizalom fiatalít. Aki képes ennyi rajongásra, odaadásra, következőképp ennyi védtelenségre, az ugyan csalódik, sebeket kap, azt súlyos traumák érik, de önnön természetete, a lélek génjei tartják fiatalon, s ez itt nem valami köszöntő fordulat, holott akár az is lehetne.

*

Olvasom újra a verseit, nyolc vékony kötet, és egyre inkább a saját fűtött és feszült hangján hallom. Író-olvasó találkozókon hallom, szegényes falusi könyvtárakban, leépült kultúrházak olajkályhaszagú termeiben, ahol amint föláll és olvasni kezd, a közönség ajkára forr az egykedvűség és nagy csend támad, a meglepetés, talán a furcsálkodás csöndje. Az áhítaté. Lassan jövök rá, hogy én Makay Idától nem *verseket olvasok*, hanem *egyetlen verset hallok* harminc éve, a címek legföljebb a sűrű levegővétel alkalmai, kapkodó, forró levegő, égeti a száját, a nyelvét, kétségbeesett biztonsággal lépeget a saját belső parazsán jambusról jambusra, keresztrímről keresztrímre, himnuszról rekviemig és vissza. Lobog és szúr a szeme, görcs és merő összpontosítás a teste, e „romlásból épült testpalota”. Egyfelől a zavar, másfelől valami feltétlen önbizalom, hiszen a versben, ami a legfontosabb, mindig megkapaszkodhatni. Piaf állhatott a színpadon ilyen primadonnai félszegséggel. Remeg a kezében a gépirat, hallom a hangját, és tudom, hogy kizárólag a verseiben van otthon, egyedül ott sérthetetlen, ott győztes és azonos önmagával. A hangja egy rekedt dizóz- és egy érett, „kigyakorolt” tanárnőhang szuggesztív keveréke. Lassan jövök rá, hogy ha Juhász Gyulát, Tóth Árpádot, Pilinszkyt mondana, azt is a sajátjaként hallanám, s ha „elfeledett” Juhász Gyula-versként adná elő a sajátját, elhinném neki. Nem szaval, hanem mondja, de emelten és halálosan komolyan – a vers mindig egy erősen, végletesen el-

emelt beszéd, mindig ünnep, hisz a vers az, ami a nagybetűs élethez köt, a természethez, a szerelemhez, a mindenséghez, az éghez, istenhez első és végső soron. Ezt bámulom a verseiben harminc éve, ezt a feltétlen, mélységes mély komolyságot.

*

Talán a mai magyar irodalomban nincs is mozdulatlanabb költészet, mint az övé. Ez nem fogyatékos és nem érdem, egyszerűen adottság, alkat és persze sors. Rámért vagy választott, aligha dönthető el, hogy melyik inkább. Valamint bátorság, az egy-hangúság bátorsága. Mert bár igaz az, hogy a költő nem tehet mást, és igaz, hogy a vers mintegy megírja őt, nagyon is kell civil kurázsi, hogy a költő mindig, egy életen át a saját legbelső természetét kövesse, s ha nincs rá valódi készítménye, akkor ne próbálkozzon mindenféleképpen, ne ácsingózzon az új és új irányok felé. Ezt, a mozdulatlanságot, hogy nem tart „valahonnan valahova”, hanem áll, rezeg, pulzál, hol alacsonyabb, hol magasabb hőfokon sugároznak, nos, ezt a legtöbb kritikus leírta, megmérte és megítélte, mintha elő lenne írva, hogy „a költőnek” ilyennek vagy olyannak kell lennie. Holott olyannak kell lennie, amilyen, amilyenek a saját bőre által lehatárolt térben el tudja magát fogadni, a makacsul visszatérő képei, a levethetetlen dallamai, a hasonlatai, a szimbólumai között. Hogy ő maga, a versek írója ezt a modort, hanghordozást, monoton dallamot szereti vagy nem – az olvasó szempontjából mindegy is. Én például máig nem tudom, hogy Makay Ida szereti-e külön és lehatároltan a saját költészetét, vagy pedig szeretete és csodálata mindenekelőtt „a” költészetet, az elődökét illeti, s önmagára csak mint utódra, folytatóra, továbbmondóra háramol vissza.

*

Bármely motívuma, képe, toposza mentén indulnék el, hamar ott lennék költészetének közepében, ugyanis nála szinte nincs periféria, minden középben van, minden eszköz egyformán fontos és ugyanoda mutat, a szerelmi tárgyá, *rajongátummá* tett létezésre. Talán elég lenne itt az alkonyatairól írnom, mert ha van olyan, hogy valaki alkonyspecialista, akkor ő az. Az alkonyat, „mely nem vakít, nem éget / s utolszor mindent megvilágít”, a magyar költészetnek igen-csak leterhelt s megkerülhetetlen napszaka – persze költői értelemben csak annyira napszak, amennyire a sóhaj széndioxid-kiáramlás. Makay Ida ebben is, alkony tárgyban is a *Nyugat* nemzedékeinek örököse, Juhász Gyuláé, Tóth Árpádé vagy mondjuk Dsidáé. Alvadt vér, túlcordulat, gyászi fákllya, vérehullás, húszéves kora óta kezére áll az alkony, mondhatnám, *ugyanúgy* áll a kezére, csak éppen modellje, valódi mása, egyre inkább megtelik feketeséggel. Az élet *tűzes falai között, melyek persze egyre közelebb*, mindenből alkonyat lesz, alkonyparádé mindörökké.

*

Makay Ida, aki olykor valóban összetéveszthető imádott és istenített elődeivel, lassan fél évszázados „praxisa” során összetéveszthetetlenül hiteles költészetet hozott létre. Nem az egyes versei az összetéveszthetetlenek, hanem a költészete, az egész, ez a makacs és profán zsolozsma, monokróm hajtogatás. Változatok extázisra és kitárulkozásra, és miközben e rajongás természetéről, panteizmusáról és általános tárgyairól mindent megtud az olvasó, az életrajzi személyről, viszonyairól nem derül ki semmi. Természetesen nem a költő biográfiáját hiányolom a versekből, de az feltűnő, hogy úgyszólván a lírai hősnek sincs életrajza, csak fájdalmai, örömei, szenvedélyei, metafizikus rajongása: a legalanyibb magyar költők egyike a kitárulkozó maszk mögött egy nagyon is rejtőzködő, önmagába zárt személy. Tárggyá tett, stilizált alanyiség, sistersző személytelenség, noha a vers, a gesztus végtelenül személyes, úgy is értve, hogy „segít élni”.

*

Besüt a januári nap az ablakon, ahonnét füvet látok, fenyőfát, domboldalt, tarágakat, sőt, a kölcsönház teraszáról látom a befagyott Balatont. Szöszmötölök vele, de be kell látnom, nem nagyon illik Hozzád ez a köszöntő. Nyár kéne talán hozzá, vadrózsák, elragadtatás. De csak ez a világos, napos tél van. Valahányszor megpróbálom magam áthámozni szkepszisen, kétségen, irónián, és meggyőzni arról, hogy verset írni mégiscsak muszáj, illetve nem muszáj, viszont nem írni nem érdemes, Te mindig eszembe jutsz, drága Ida.

Isten éltesse!

Eső; fekete zsoltár

*Egyhangú alig-kopogás.
Mintha csak csöndes
könyörgés,
ősi, időtlen zokogás.
Ostromolja az éj
falát.
Valami szótlan
híradás.
Arról, hogy nincs
bocsánat.
Dobok peregnek,
gyászdobok.
Sötét dicséret,
fekete zsoltár
a
halálnak.*

Nevenincs irtózat

*És akkor kezdődik
valami:
nevenincs irtózat.
Elbírhatatlan.
Ha már minden csak
nélküled.
A perc, az év.
Az irgalmatlan
idő.
Csak a csönd-zizegés,
a semmi koppanása
Hallik.*

*Amikor bezárult az ég,
Mikor az
üdvösség,
a legutolsó csillag
kialszik.*

Partodon, agyadban

*A fuldokló kiáltása ez,
amelyre senki sem
felel.
Partodon visszhangzik.
S agyadban.
És mindörökre ott hal el.*

NAGY BOGLÁRKA

GAZDÁTLAN IDŐ

Makay Ida: Sokasodó árnyak

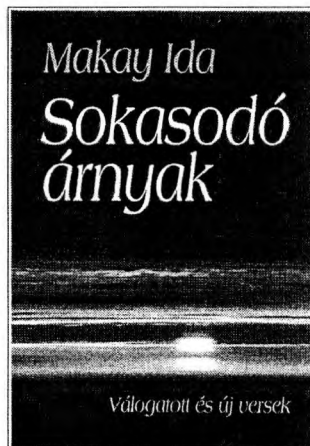
„fáklya fordítva lefelé
üres szobában egerek
kés-él fűrésze kőlapon
fagytól didergő hátgerinc
álmatlan éjek árcai”

Csorba Győző: *Csikorgó*

A Makay Ida költészetéről szóló kritikai beszédben gyakran s méltán tűnik fel a *Nyugat*, valamint – a költő számára időben is elérhető közelségben álló – *Újhold* csillaga, mint a költő pályáját meghatározó két irodalmi hagyomány. S bár a magyar irodalomtörténet nem ismeri a „pécsi költők” fogalmát, mégis, a huszadik század második felében az irodalom szövetében – egy ekkora város kiszámítható vonzásához képest – meghatározó módon jelen van egy erős szálaból fonódó, lokálisan Pécshez köthető rost, amelynek szí-
nét, formáját olyan kivételes költői életművek alkotják, mint Csorba Győzőé, Pákolitz Ist-
váné, a mindig megújulni képes Bertók Lászlóé, s nem utolsósorban e bizonyos „pécsi
szál” sötét árnyalatokban gazdag, egyre komoruló tónusaként Makay Ida eddigi mun-
kássága. A törékeny, madárcsontú nőé (habitus poetae), aki egy Pécs közeli falu, Véménd
számára nemcsak a híres költőt jelenti, hanem az évtizedek során több nemzedeket az iro-
dalomra tanító, igen közkedvelt és közvetlen asszonyt is. Ez a törékeny nő meglepetés-
szerűen látogat időről időre a Jelenkor szerkesztőségébe, s egy kávé-cigaretta mellett el-
lenállhatatlanul „macskásítja” a magyar irodalom kisebb-nagyobb, élő és holt alakjait.
(„A Macska. A forró gyengédség. / Az odaadás. A Szeretet.”) S ahogy egy tüneményhez
illik, amilyen meglepetésszerűen érkezett, olyan váratlanul libben is el.

Parti Nagy Lajos egyik szép esszéjében (*Kovácsolt lepkék el-
lenfényben*) kijelölte azt a megfelelő helyet és időpillanatot,
ahol/amikor Makay Ida verseit olvasni illik: május végi
vagy októberi kert. Tüskés Tibor egy *Jelenkor*-beli kritiká-
jában (2002/5) pedig statisztikusi alapossággal gyűjtötte
egybe s mutatta fel a Makay-féle költészet jellegzetessége-
it, meghatározó formai, stilisztikai jegyeit, a versformától
a motívumépítkezés mikéntjein át egyfajta Makay-szótár
összeállításáig – teljesítve ezzel nagyrészt annak a felada-
tát, aki a *Sokasodó árnyak* című, válogatott és új verseket
tartalmazó kötet kapcsán készülné számot vetni ezzel az
életművel.

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány
Pécs, 2003
172 oldal, 1490 Ft

Pedig az új kötet annál is alkalmasabb lehet erre a számvetésre, hisz a válogatás annak apropóján jelenik meg épp most, hogy Makay Ida 2003. február 15-én hetvenéves. S bár az irodalmi közéletben nem övezi osztatlan lelkesedés, hogy jelentős életművek a kerek évfordulók kapcsán legyenek a közbeszéd tárgyai, az irodalmi szerkesztő tapasztalatai szerint azonban ezek az alkalmak képesek az elsősorban az újra ráhangolódó figyelmet a már kanonizáltak számító s ezzel gyakorta „úgy is felejtett” életművek felé fordítani, s újraolvasásra ingerelni. A *Sokasodó árnyak* esetében ez az újraolvasás még annyival is több haszonnal járhat (hiszen a válogatás az elmúlt majdnem tíz év köteteinek anyagából készült, kiegészülve a *Se fény, se kegyelem*-kötet óta keletkezett versekkel), hogy az életműnek nem a rögzített, egymástól távol elhelyezkedő állomásait láthatjuk újabb fénytörésben, hanem a kötet összeállításával egy a szerzői önértelmezésből következő folyamatot követhetünk végig a versek olvasása során. Az olvasó szembesül a költő tükörből visszapillantó arcképével.

A *Kövület* (1994), a *Homokóra* (1997), a *Szigetlakó* (1999), valamint a *Se fény, se kegyelem* (2001) című könyvekből készült válogatás mellett – mely kötetcímek egyúttal a *Sokasodó árnyak* cikluscímeit is kiadják lineáris rendben – a *Parázs, pernye* versblokkban harminchét újabb darab is olvasható. Az egyenes időrendi szerkesztésen túl a versek összessége jelentésszerű keretbe ágyazódik: felütésszerűen, az 1994-es közlésű, szintaktikájában inkább az újabb verseket idéző *Margóra* című költeménnyel nyílik („Egyre több néma, / meddő óra. / Vacogtató nyár, / úszkös rózsza. / Egyre mélyebb, / temető hóba.”) s a *De profundisszal* („Forgások. Hullás. Zuhanás.”) zárul a kötet.

A verseket egyváltomban olvasva és a *Sokasodó árnyak* cím lehetséges konnotációit kutatva mindenekelőtt a versekben megszólaló költői szubjektum elmúláshoz való értelmelviszonya tárul fel egyfajta emlékezőmunkán keresztül. Ha elfogadjuk, de legalábbis rokonszenvezünk Michel Foucault *A végtelenbe tartó nyelv* című esszéjében – az irodalom ontológiájának lehetséges definíciója érdekében – kifejtett „genealógiájával”, mely szerint „... a halál fenyegető közelségével szemben a nyelv roppant sietőssé válik és minduntalan előlről kezdődik, elbeszéli önmagát, feltárja az elbeszélés elbeszélését ... A nyelv a halál vonalán elmélkedik önmagáról: tükörként itt találja szemben magát önmagával ...[a nyelvnek] létre kell hoznia önmagában saját képét a tükrök határtalan játékában” (Romhányi Török Gábor fordítása) – ez esetben közelebb kerülünk Makay Ida szenvedélyesen monoton költészetének filozófiájához.

Visszakanyarodva a fentebb említett reflektált költői pozícióhoz, alapvetően a reflexió kétszatuságát ismerhetjük fel, melynek egyik rétege valamiféle transzcendentálisnak mutatott, az időt ciklikusan értelmező panteisztikus szemléletben ismerhető fel, a természet változásának rendjét majdhogynem kihívóan elfogadva (szemléletes példaként a *Dicsértessék, Összezárul, Fény szerelme, Rezzenetlen Rend, Akár a föld, a fű* című darabokat sorolnám ide), a reflexió másik szintje pedig főként a(z) (ön)megszólító versekben mutatkozik meg az előbbihez hasonló szenvedélyességgel, épp az említett ciklikus folytonossággal szembeni perlekedésként, az egyedi történet/történetes kiemelésével, a szubjektíválás, az emlékezetbe vésés gesztusaival (*Hány csillagperc?, Üres keret, A Schaárkiállításra, Törd meg, Hazugság*). Az értelmezői viszony árnyalásához feltétlenül szólni kell a lírai én Istenről való elgondolásáról, melyet az égi és földi instanciának vagy a teljes ignorálásában, vagy ironikus felidézésében nyilvánít ki: „Isten időtlen közönye az égen”, „ízzől ízre / metsz szét a kórboncnok / Isten”, „Nincs többé fény. / Az Isten megvakult.” Az irónia regisztere amúgy meglehetősen ritka szólama Makay Ida költészetének, erre való kivételes példa azonban a *Májusi temető*ből: „Feledteti, a nyírkos mélyben / mint teszi a dolgát serényen, / részvétlenül a szerves kémia.”

A leltárba vehető poétikai eszköztár, a költői képek, alakzatok szekvenciaszerű ismétlődését, melyről nemsokára lesz még szó, *megrendítő* hatást keltve ellensúlyozza – a

kötet egészét tekintve – az elfogadás, illetve a lázadó kétség kifejezésének folytonosan létrejövő interferenciája, mintegy az objektíválás és a szubjektíválás aktusa hullámzó mozgásának eredményeképpen. Az iteratio szintaktikai alakzata, egyes trópusok, valamint motívumok vándorlása, variálódása jelenti Makay Ida költészetének legjellemzőbb vonásait. Emellett a poétikai sajátosságok nem a versformák hagyományának felidézésében rejlenek, hanem – megőrizve a rímet, az egyszerű dallamot, az enjambement-t – a szintaktika szintjén az újabb versek felé haladva egyre feltűnőbben elvégzett lecsupaszításban, a detractióban, a hiányos mondatszerkesztésben (*Átdereng arcomon, Monoton muzsika, November, hamvazkodás, De profundis*), melyek egyre töredezettebb, szaggatottabb versbeszédet képeznek. Mindez a képalkotás statikussága, egyneműsége, az állandó motívumok újabb metaforákba tömörítése (egy kötetben belül akár ellentétes jelentésben is alkalmazva) és dinamikus dispositiója révén erős hangulati hatást kelt a művek olvasójában. Amint az egyneműség, állóképszerűség eredőjéhez járul az is, hogy a megelevenítés irodalmias gesztusa helyett a kimerevítés, a már rögzített pillanat látványa képzi meg azt a magnetikus középpontot, amelyhez versről versre mégis oly impulzívan térnek meg a már említett saját motívumok vagy toposzok – egyfajta „Rezzzenetlen Rend” hol megnyugtató, hol felkavaró vízióját alkotva. Ha tehát lajstromba vennénk a leggyakrabban előforduló szóképeket, kifejezéseket, motívumokat, akkor a teljesség igénye nélkül a borostyán, csillag, csönd, fekete/sötét madár, hó, kő, láng/tűz, pompeji por/hamu, szerelem, tükör, vér – feltétlenül része lenne ennek a sajátos ábécének; s a legérzékletesebb szóképek közül néhány: elfeketült üdvösség, hinta akasztott teste, alkonyparádé, hamutavas, jég marása, csillag-parázs seb stb.

A tükör motívuma leggyakrabban a legutóbbi kötetben és az új versek között tűnik fel (például a halott szobájában letakart tükör), miként ezeknek a verseknek a háttérben jelenik meg leghangsúlyosabban a hiány perszönifikációja: az elmúlás mint a társak elvesztésének fájdalmas tapasztalata (s itt elsősorban talán a szerelmi társ árnya sejlik föl – „Minden, mi volt s van. Élet-halál / már mind csak rajtad világlik át”). Jellemzően ritkán viszonyul azonban a költői én az elmúláshoz mint biológiai folyamatnak az értelmezéséhez, annál inkább reflektál az írásra egyfelől mint az emlékezettartalmak adekvát rögzítésére (pl.: „beledöglöm / ebbe a gyilkos szerelembe, / negyedfokú égési vágyba. / S írok közben. Pontos képeket / kereselek. Ritmusra figyelek. / S már feszes-fegyelmезetten / ügyelek a központosításra.” – *Máglya alján a zsarát*; „Verseim mind pogány oltárod” – *Escoriál*); másfelől ars poeticaként, megintcsak a hiányt mint negatív princípiumot kinagyítva, megfosztván a kifejezés, a kimondás megbékítő gesztusától: „Még azt a szót kimondani, / az utolsó-egyetlenegyed, / amely megoldoz és felel.” (*Fuldokló csönd*) S mivel a legplasztikusabban az *Írásjelek* című versből olvasható ki a szerzői önértelmezés ilyen lemondóan zárt és egyszerre nyitott formája, idézem egészében:

„Pontot kell tennem már mindenre végleg.
A nyárra, emlékekre, múltra.
Életre, versre, halálra is.
(Nem kérdő s felkiáltó jelet.)
Pontot, a végleg lezárót.

Vagy csak tétova gondolatjelet?”

A Léthé vizében való megmártózás, s ekként a feledés vigasza megszüntetné magát a költészetet mint az emlékképek alkotását, a szavak emlékezetét. A már emlegetett tükör-metaforák sora nemcsak a halál-gondolat jegyében értelmezendő Makay Ida verseiben – miként a fenti Foucault-idézetben –, hanem, ahogy a Prudentia kezében tartott

tükörben is, egyszerre mutatkozik benne a jelen, a múlt és a jövő. Kisebb részben valamiféle szubjektív monument-állítás jegyében, nagyobb részben az ember alapvető léttapasztalataként megélt „halálhoz való viszonyulás” nyelvben megtörténő elfogadására tett kísérletként.

A kerek évforduló alkalmából adódó összegzés a *Sokasodó árnyak*, amelyhez a folytatást, a folyamatosságot is jelentő újabb versek is illeszkednek, egy szerényen a háttérben tartózkodó (a jelző a szó átvitt értelmében is helyénvaló), mélyen megrendítő költészet sziluettjére nyit kaput. Ez a metszet – költői kimetszés –, a saját arc változó vonásainak kendőzetlen feltárása kockázatos szerzői döntés is lehetne, e gesztus azonban a Makay-versek tiszta és továbbépíthető, továbbolvasásra ingerlő gyűjteményét hozta létre. S ha első pillantásra nem is foghattuk be a gazdátlan idő horizontja alatt fogant versek minden árnyalatát, rezzenésnyi elmozdulásait, kitartott szólamait, olvassunk egy lélegzettel, s ne higgyünk Makay Idának:

„Ideje volna abbahagyni már.
Mit bámultok, hiszen semmi se kell.
Se könny, se szó, se öv, se szalmaszál.
Csak annyi még, hogy forduljatok el.”

KAVICS A NYELV ALATT

Szakács Eszter: *Álombeszéd*

Szakács Eszter negyedik kötete, az *Álombeszéd* az eddigi pálya leggazdagabb versgyűjteménye, s a lírai tematika poétikai következményeinek felmérését, szövegformáló tapasztalattá alakítását illetően a legbátrabb is egyben. Ez az értékítélet annak ellenére határozottan, a kritikai elemzés tanulságát mintegy előzetesen tételezve kimondható, hogy ezek az új versek talán még a korábbiaknál is rejtőzködőbbek: szemérmesen, olykor szinte megtévesztően eltakarják legfontosabb, a költői életút legutóbbi szakaszán létrehozott poétikai értékeiket. A rejtőzködésnek ez a kifinomult technikája feltehetően egy jellegzetes női írásmód részét képezi, amely mögött azonban az önmagát én-ként megnevező beszélőnek a nemi szereppel összefüggő, ám azon túl is mutató ontológiai problémái húzódnak meg. Leginkább az a felismerés tágitja ki a lírai szemlélet horizontját, hogy valójában nem a beszélő formálja a nyelvet, hanem a nyelvben rejlő s egy adott beszédpozícióból feltároló használati módok alkotják a szubjektumot.

A versek rétegzett szókincsét olyan lexikális hálózat strukturálja, amelynek rostjait a *tükrökör*, *álom*, *tenger*, *eső* és *éjszaka* szavak, illetve képzett és összetett származékaik (például: tükröződés, álombeszéd, tengermoraj, esőzene) képezik, illetve az éjszakai tudatállapotokkal kapcsolatos főnevek és igék uralják. Ám az így létrejövő motívumszöttek mintázatában az egyes ismétlődő szavak és kifejezések folyamatos tónusváltásokban, szemantikai hullámban részesülnek. E metamorfózisok közül alkalmasint az *álombeszéd* jelentésének alakulása a legsokrétűbb, és e fogalom méhében születik meg Szakács Eszter különösen fontos új témája, amely a beszéddel, a kimondással, a név keresésével kapcsolatos. Ez a szemantikai játék még a költő által kedvelt (ám mértékkel alkalmazott) egzotikus szavakat is képes elmozgatni egy többértelmű jelentésskálán, sőt e szavak funkciója alighanem éppen e meglepő színjátszás olvasóra gyakorolt hatásában rejlik, ami az interpretáló figyelem tartózkodó, mégis határozott irányítását szolgálja. A *nirtusz* szó orientális asszociációi mellett ironikus sorsutalást is rejthet, a *halva* főnév pedig egyszerre idézi fel az édes keleti csemegét s válik az azonos alakúság adódó lehetőségeit kiaknázva komor jelzéssé, amelyre – a nyelv belső logikája által vezéreltetve, s eszünkbe idézve a szóalakba rejtett határozói igenevet – a halottak *napja* rímel. Az ilyen képzettársítás még a legegyszerűbb kifejezéseket is képes talányossá termékenyíteni. A kötet címadó vers utolsó sora – „ha nem ég hogyan éget” – például részint tagadja az utótag által az előtag állítását, részint pedig a hatás szférájába helyezi a létezés kimondhatóságát, mintegy a magánvalóként számunkra meg nem mutatókozó létet jelenszerűségében ragadva meg.

Széphalom Könyvműhely
Budapest, 2002
72 oldal, 1000 Ft

SZAKÁCS ESZTER

Álombeszéd

A kötetben kulcsszerepet betöltő csillagmotívum is többszólamú. A *Hullócsillag* című versben „vízbe hullt arc”-ként értelmeződik, a befejző ciklus záróversében, az *Eső után*-ban – e szöveg igen erőteljes intertextuális árnyalatának megfelelően – önironikus hangoltságú Dante-allúzió. Ez egyben a kötetnyitó „vita nuova”-képzet (*Új élet*) kompozíciós ellenpontja. A motívumot már címével is (*Értelmezés*) az öninterpretáció zónájába helyező, ugyancsak cikluszáró versben pedig így bomlik ki az újabb jelentés:

*„Szemhéjára hópihe olvad.
Amit egy holt nyelven jelent
a neve, vajon odafent-
ről, túlzás-e, vagy ráragyoghat?”*

A szöveg jellegzetes nyelvi aktus: a vallomással társított névrejtés példája. A *csillag* ugyanis héberül a könyv címlapján olvasható keresztnévvél azonos, e név másik alakja pedig Edissza, illetve Hádássza, amelynek jelentése: mirtusz. Ily módon a motívumok szubjektíven is értelmezhető íve körbeírt.

A névvel való megjelölés vagy a név közvetett, burkolt kimondása jelképes beszéd-cselekvés, aminek léteremtő jellege, az életet birtokba vevő ereje van. Ennek következtében a név elvesztése, kimondhatatlansága vagy a kimondás képtelensége – egy egész ciklus beszél erről a tapasztalatról – a név- és lét-előttiség tragikumára utal („Visszatértem mindig, mindenholnan hozzád, / akinek még nevet sem találtam – írja a költő *Rólad, rólam* című versében), s olykor a keresés állapotához, örök kényszeréhez kötődik, máskor viszont a semmibe hullás fenyegetését rejti. Ez a negatív létélmény sejlik fel a *Gyakorlat* című versben:

*„Isten halott. Írják régóta.
Nem baj (írják ezt is),
önzetlenül
csak halottainkat szeretjük.
Gondolj most
a lent az udvaron
virágzó gesztenyefára
úgy, mintha már kivágták volna,
azután bármire,
ahogy az előbb erre a fára.”*

E takarékos fogalmazású, eltökélten szürke tónusú műben a Szakács-verseknek már jelzett szövegközöttsége igen plasztikusan tárul fel. A gondolatmenet a nevezetes Nietzsche-mondat idézésétől egy finoman aposztrófált Csáth Géza-motívumon át (a Witmanház udvarán álló fára gondolunk, az egyetlen létezőre, amely „valószínűleg érezte, hogy mindez nem jól van”) Sartre-ig ível oly módon, hogy itt nem az Antoine Roquentin által szemlélt gesztenyefa egzisztenciális válik értelmetlen „ittlevéssé”, hanem a gesztenyefa képzelt hiánya abszurdizálódik, ami radikálisan ellentétébe fordítja, mintegy önnön cáfolatában ismétli meg a nyitó idézetet.

A befogadó olvasatában megképződő (e megképződés lehetőségével bíró) transztextuális utalások sokszor a szerző szövegvilágán kívüli műveltségi tartalmak reflektáló megidézésével gazdagítják az *Álombeszéd* verseinek szemléleti horizontját, járulnak hozzá az egyes költemények gondolati lépcsőzetéhez, tehát a befogadó diszpozíciója által válnak (válhatnak) formaalkotó tényezővé. Ezt példázza az olvasói leleményre már címével is apelláló *Kitalálós* című vers, amelyet Borges *Körkörös romok* című elbeszélése nyitó-

és zárómotívumának felcsendülése foglal keretbe („Elhagyott part...” – „...ez másnak az álma”, illetve Borgesnél, Boglár Lajos fordításában: „Senki sem látta, hogy partra száll a sötét éjszakában...” – „...ő maga is csak jelenés, őt is álmodja valaki”). A vers intertextuális létmódjának tényén az sem változtatna, ha e szövegviszhangok esetleg nem lennének intencionáltak. Az alma íze ugyanis, mint éppen Borges mondta, nem az almában van, nem is a számban, hanem a kettő érintkezésében. A szövegközöttségnek azok az esetei viszont, amelyek a költő korábbi textusai felé mutatnak, feltételezhetően szándékos visszapillantások, s néhány kulcsmotívum alakulásáról, olykor átértelmezéséről tanúskodnak. Ilyen a hal-képzet gyakori felbukkanása. Ez a *Halak kertje* című, 1993-as kötet darabjai óta Szakács Eszter egyik fontos lírai toposza, amely a versbeli én próteuszi természetét, vágyott vagy kényszerű metamorfózisait fejezi ki. Hasonló szerepű az Atlantisz-motívum. *Sülyedő Atlantiszom*, írta a költő 1995-ben publikált könyve fölé, s ez az elmerült földréz dereng fel most – a világ térképpé válásának képzetével együtt, mely párhuzamos az elveszű dolgokat helyettesítő földrajzi nevek halmozásával – a *Ha magammal vinném mindet* című versben. A *Kérkirában* pedig így tér vissza a motívum: „Egész város terül el alattad a mélyben, s te hullámszol felette”, ahol az élmény szenzuális jellege, a percepció uralhatatlan gazdagsága és a tudatműködés sajátos természete, az emlékezés és a felejtés tusája egyaránt megmutatkozik.

A kötetet hat, külön belső cím nélküli ciklus alkotja, ám a fentebb elemzett motívum-hálózat hol erősíti, hol pedig inkább átrendezi ezt a lineáris struktúrát, ahogy Szakács Eszter korábbi könyvének, a *Másik hely, másik idő*nek négyes tagolású ciklikus rendjét is felülírta a szövegfolyam belső logikájával társult poetizáltságának hármasságát. A jelen elrendezés belső pilléreit három szöveg alkotja: a könyv nyitóverse, az ironizált Dante-allúziót rejtő *Új élet*, a kötet címadó *Álombeszéd* és a *Labirintus*, amellyel ugyan az utolsó előtti ciklusban találkozunk először, ám a könyv hátsó borítójának belső oldalán is ez tűnik szemünk elé, így ennek újbóli elolvasása tekinthető a befogadás záróakkordjának. Lehet, hogy ez a megoldás a szerzőtől független kiadói, könyvtervezői ötlet volt, azonban az olvasói tapasztalat irányításában konstruktív szerepet játszik. Az *Új élet* az önkéréses több szólamát is elindítja (tűkör, álom, füst), nyitányként való szerepeltesét tehát nemcsak a keretes szerkezet indokolja. Az *Álombeszéd*ben a szövegformálás (és a befogadás) egy nehezen kiismerhető kóddal történő katartikus viaskodásként értelmeződik, a *Labirintus* pedig („itt fog Adriadné fonala visszatérni önmagába”) az önkéréses jelképes aktusait archetipikus képsorok összefüggésébe helyezi.

Az első ciklus uralkodó képzete a víz. Ez a lágy, cseppfolyós elem termékeny lehetőséget kínál a halmotívum kibontása számára, ám fontos ironikus reflexiókat is rejt, például az *Álomidő* habléány-utalásában s növényi szimbolikájában. Horatius egyik ódája szerint rozmaringgal és mirtusszal koszorúzták meg a házi istenek szobrait. Azzal, hogy itt a rozmaring mellé a mirtusz helyett egy fűszernövény, a kakukkfű kerül, a felsejülő szakrális aktus profán szertartássá válik, groteszk jelleget ölt, s ez a tónus a hiányzó mirtusz személyes vonatkozása folytán magára az „áldozóra”, annak önbemutatóására is rávetül. A kötettel kapcsolatos egyik hiányérzetünk ennek a szólamnak az időnkénti elhalványulásával kapcsolatos, ami olykor korlátozza az én-szerep válságának artikulálását.

A jelzett krízissel függ össze a második ciklus tükörmotívuma, amelynek kifejlése során a természetesen kínálkozó vizuális megjelenítést a költő zenei elemekkel társítja, mint az *Őszi rondó*ban is, ahol a két érzékelési mód játékosan felel egymással. Ezt tapasztalhattuk már a korábbi könyv *Hová folyik* című versében is: ott a keresztírmek zenéjével egy ölelkező struktúrájú retorikai forma polemizált. Az auditív és a vizuális inspiráció kontrasztja fontos jellemzője Szakács Eszter versformálásának. Mindazonáltal a tükörmetafora nem lép túl az előző kötet esztétikai horizontján, ismétlődése olykor már az én-problematika érvényre jutásának korlátjává válik. Az újszerű poetizáltság meggyőző jelei

sokkal inkább a következő verscsoportokban felbukkanó színházmetaforában és a már jelzett név-témakörben lelhetőek fel. A jelenetezés módszere, a színi instrukciók imitálása zárójeles utalásokkal és hiányos szerkezetű mondatokkal, valamint kvázidialógusok szerepeltetése (a magnótekercesek beckett-i asszociációkat ébresztő felbukkanása) olyan groteszk-ironikus szituációkat eredményez (*A konyhában áll*), amelyeket olykor abszurd képtörödékek és váratlanul felbukkanó kancsal rímek érzékeltetnek, például a *Patchwork*-ben. Ezek az elemek az én-szerep problematikusságának élményét immár plasztikusabban érzékeltetik, mint a tükröződések és az egymásba metsződő képsíkok vizualitása. Valójában már „[a] gyanakvó szem a tükörben, melyből nem tudom ki néz rám” megfogalmazásban rejlő tapasztalat, a szem gyanakvása is – a tükörképzet nyomatékos felbukkanása ellenére – inkább a névadás gesztusának, a név-előttiség állapotának vagy a név elvesztésének kontextusában értelmezhető. Ebben az összefüggésben, ahogy Derrida mondja: „[a] titok egyszerűen problémává válik”, aminek lényege ezúttal – hogy megint a *Szenvedéseket* idézzük – „az adott vagy viselt név, a kapott vagy a magunknak adott név felelőssége.” Ennek a felelősségnek három aspektusa van: az *Értelmezésben* a lírai én önnön sorsértelmezésével függ össze, a *Gyakorlatban*, mint láttuk, metafizikai természetűvé válik az én számára, „mert amit elnevez, az [...] a létén túlra menekül, anélkül, hogy ott tartózkodnék” (Jacques Derrida: *Esszé a névről*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995. 6., 21., 35.). Derrida szavai ezúttal a *kapott név* birtoklása, illetve ennek kérdéssé válása felől az *adott név* érvényességének bizonytalansága felé mutatnak. Az említett felelősségnek ez a harmadik összetevője nyelvfilozófiai szempontból közelíthető meg. A dolgok megnevezésének nehézségével, magával a beszéddel, a kommunikációval kapcsolatos bizalmatlansággal függ össze, s ez a beszélő kontúrjait is szükségképpen elmosza. A beszédpozíció aláakná-zottsága, határvonalainak rezgése még gyakran – mint a *Tükröképcinkben* is – a tükörben megjelenő arc kontúrjainak szellemképeként, illetve két tekintet egymásra vetüléseként érzékelhető:

„Irgyság tölt el, ha eszembe jut mindaz,
mi születése jogán megilleti.
Irgyság tölti el, ha eszébe jut mindaz,
mi születésem jogán megillet.”

A jelenség azonban már túl is mutat a tükörmetafora vizualitásának érzékelhetőségén, még a holt objektumok alakjában tükröződő (mintegy a tárgyak könnyeit megsejtető), illetve a szobabelső berendezési tárgyai által befogadott természeti szféra szépen érzékeltetett láthatóságán is (*Ménaszériám*), s egy bölcséleti ihletettséggű – a konkrét élmény ihletkörén messze túllendülő – költői diskurzus megszólalása felé tör:

„Hívtalak tengernek, hajónak, hajnali égnek,
de éppígy lehetett volna:
koriander vagy nagykabát.
Kavicsot gyűjtöttem a parton,
mert rád hasonlított mind,
és a nyelvem alá tettem, hogy velcm légy,
ha beszélnem kell
[...]
Mint akinek állandóan a nyelvem hegyén van,
és belefáradt, hogy nem tudja kimondani,
nem tudja kimondani.”

(Rólad, rólam)

Azért véljük úgy, hogy az *Álombeszéd* az eddigi legértékesebb Szakács Eszter-könyv, mert a korábbi versek motívumainak továbbfejlesztése mellett a költő, érzékelve az ezt megelőző három versgyűjtemény tematikájának, ha nem is kimerülését, de kiaknázottságát, lírai beszédmódját az én-szerep válságának a vizuális megidézhetőség mögött rejlő problematikája jegyében alakította, s kilépve a szavak eszközszerű használatának köréből magára a nyelvre irányította figyelmét. Ezt szolgálták verseiben az intertextualitás alakzatai. És ezt sűrítette magába a nyelv alá tett kavics képzete.

Ezért jelenhetett meg a könyv címében az életmű múlt idejében gyökerező *álom* szóhoz tapadva az e költeményekben többször, nem csupán a címadó versben társuló s az aktuális tematikára utaló *beszéd* szó. A váltás, véleményünk szerint, megtörtént, jóllehet a korábbi stílus vonzása még erős. A befejező ciklusokban a tükörmotívum visszahozása, illetve az álomszerűség variációi még szép verseket eredményeznek (*Aki hív, Helyettünk*), ám ezek bensőséges plasztikájukkal mégis kissé elfedik a lírai beszéd, a nyelvi inspiráció immár elemibb erejű kérdéseit. Az ezeket megszólaltató versek belső energiája azonban lehetővé teszi számunkra, hogy e könyv poétikai karakterének domináns jegyeit a lírai szemléletmód átalakulásához kössük. Nem véletlen, sőt azt gondoljuk, sokatmondó és ígéretes fejlemény, hogy a beszéddel kapcsolatos kavics-képzet, egy nagyon fontos pontján e kötetnek, magával a lírai alánnyal azonosul:

*„Behunyom szemem. Behunyom szemem.
Megtint repülök, víz színén kacszáva.
Csak ez a lendület legyen velem.
Micsoda erő és micsoda játszma.*

*Húvös, fehér kavics, fekszem a mélyben.
Nem kelhetek fel, amíg meg nem értem.
Amíg nem tudom megtanulni: még ha
ott is dobnak el, itt érjek célba.”*

(Kavics)

BENN A FARKAS

Hamvai Kornél: A prikolics utolsó élete

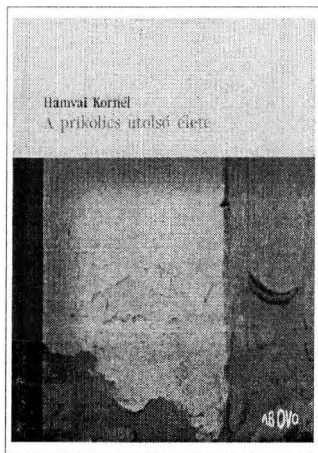
„Klemm Antal, aki az idő tájt fejezte be az egyetemet, különös fogékonyságot árult el a holt nyelvek iránt, óangolul és gótul verselt, és mélyen sajnálta, hogy a legutolsó nagyközönség, amely művein felindulhatott volna, ezer éve halott, de Baán az erőfeszítést nagyra becsülte, és baráti gesztus gyanánt számos versét kívülről bemagolta, bár egy kukkot sem értett belőlük.

Állt Baán posztkoitális eufóriában, magasra tartott becherovkás kupicával, és Majának átéléssel gótul szavalt.

– Boldog vagyok – mondta néhány nappal később Klemmnek a telefonba. – Valamit biztos nem értek.”

Egy nyilvános beszélgetésben kritikusok rótták fel Hamvai Kornélnak, hogy *Hóhérok hava* című drámájában a halált nem lehet „komolyan venni”. Az *Utolsó ítéletben*, a szerző eddig egyetlen publikált novellájában pedig a „pokolra ítélt” főszereplő büntetése: folytatnia kell az életét. Hamvai új regényében, *A prikolics utolsó életében* szintén elmosódik az élet és halál közti határvonal; profán anekdotái, hétköznapi ágyazott csodái mind valamely groteszk végítélet jegyében fogantak. A kötet világában szerelmesnek lenni nagyobb rettenet, mint meghalni.

Hamvai műveinek paradox szemlélete, sajátos apokaliptiszisfelfogása meglepő hasonlóságokat mutat az *Esti Kornél* világképeivel is: „Az a világ vége, melyről utóbb álmodtam, abban különbözik a többitől, hogy lassú volt, hosszan tartó, részletes, s olyan valóságos, mint egy jó frászmű, mely a hihetlent és túlvilágit hétköznapi keretbe helyezi, tények és adatok közé, s éppen ezzel teszi elfogadhatóvá, igazán meghatározóvá.”

Kifordítom-befordítom

Egy Temesvár közeli falucskában, a múlt század második harmadában a Keserűnek csúfolt patikus reménytelenül beleszeret a férjezett Laksatics Lídiába, s a falubeli legenda szerint prikolics képében magáévá teszi. (A címszereplő prikolics néprajzi figura – a farkasemberek, vérfarkasok családjának erdélyi rokona –, Hamvai sajátos értelmezésében.) Kilenc hónappal később Lídiának szőrrel borított kislánya születik, Mária. Majd az ő lánya, Kányi is szőrösen jön a világra, mint egy farkaskölyök – úgy tetszik te-

Ab Ovo Kiadó
Budapest, 2001
271 oldal, 1970 Ft

hát, mintha leányágon öröklődne a prikolicsság –, ám mégis Mária fia, Kisvarga lesz a „pusztító pogány erők” médiuma, az utolsó előtti prikolics, aki Magó tanító úr lányát, Mucorkát teherbe ejti, majd Ausztráliába disszidál. A születendő lányt dédanyja után Lídiának keresztelik. A cselekmény nagyobb részében Varga Lidi és Klemm Antal házasságának történetét követhetjük, s bepillanthatunk Klemm kapcsolatába Mikes Olga nővérrel – aki éppenséggel ugyanahhoz a jósnőhöz jár, mint Lidi. Lidi apja, Kisvarga nem sokkal Ausztráliából való visszaérkezése után meghal az oktogoni Burger King vécéjében, melyet történetesen Klemm barátja, Baán vezet. Kisvarga pedig visszajár a lányához kísértetni...

Hamvai új regényének egyik fontos jellemzője fabula és szüzsé szokatlanul intenzív feszültsége. A cselekmény 1876. augusztus 28-án kezdődik, s minden páratlan fejezet a múlthoz tartozik, miközben lassan-lassan közeledünk a jelenhez, Kisvarga halálához. A páros fejezetek az ezredvégi Budapesten játszódnak, s csak néhány hónapot ölelnek fel: Lidi apja 1998 szeptemberében hal meg, s december 17-én veszünk búcsút Liditől. Olvasáskor tehát két idősíkot tapasztalunk, s a cselekményszálak váltogatása, ritmuskülönbsége élénk figyelmet igényel, meg-megújuló várakozást kelt.

A körkörös szerkezetű, magába záródó műben azonban az események kronológiája csak utólag rekonstruálható. Az egyes fejezetek időkezelése is bonyolult, általában valamely végeredményből indul ki, és megmutatja az előzményeket, majd megint visszaugrik – mintha kicsiben a nagyszerkezetet imitálná. Hamvai drámaírói szemlélete, tehetsége nyilatkozik meg a fordulatok, késleltetések, dramaturgiai csomópontok működtetésében, s kiemelkedő a jelenetezés, a rövid párbeszédes részek gördülékenysége is.

A regény másik különlegessége, hogy fejezetei önmagukban is kompakt novellák – akár az első regény, a *Márton partjelző fázik* fejezetei, ám a novellák itt még kisebb egységekből épülnek fel, melyek olykor az anekdota, a legenda, a mese formajegyeit mutatják. A fejezetek azonban egymást kölcsönösen meghatározó viszonyban vannak, sorrendjük felcserélhetetlen, s a vérfarkas-láncolat is összefűzi őket. A mű interpretálható leszarmazástörténetként is – ahol cirka „száz év magány” köznapi kísértései és kísértetei közepette sorra prikolicsok születnek. A szerző a családregény, a rémregény, a pikareszk jellemző paneljeit parodisztikusan alakítja át, eljárásai nyomán azonban egyetlen szöveg hely sem válik tisztán paródiává.

Hamvai sajátos *kifordítom-befordítom* poétikája eljátszik azzal is, hogy megmutatja, a nagy létkérdések bármelyik pillanatban átbillenhetnek banalitásba: hogyan lehet megérteni a másikat? Adható-e valamiféle értelem a létezésnek? Van-e végzet? Klemm Antal például későbbi szeretőjével a Vidámparkban, a levegőben, az óriáskeréken akad össze, melyben a sorskerék toposzára ismerhetünk; Klemm így teljesíti be a jóslatot, mely szerint, amikor Olgát meglátja majd, a lába nem éri a földet.

Akár egy halom hasított fa?

Nemcsak az időszerkezet rafinált, hanem – mint minden ambiciózus regényben – *maga* az idő is tematizált. A legfontosabb szereplők – mivel az életet előrefelé éljük, de csak *visszafele* értjük meg – minduntalan visszatekintenek: az oxfordi egyetem kerengőjében „az életét Klemm Antalnak előre hátra végiggondolnia adatott”. Lidinél a rossz tapasztalatok anticipálása önbeteljesítő jóslatként működik. Ugyanakkor a testi szenvedély *öntudatlan örökkévalóságát* ironizálja Klemm ajándék órája, mely Mikes Olga csuklóján – fél hét után öt perccel – minduntalan megáll; Keserű patikus pedig emlékiratában próbálja átlátni életének összefüggéseit, s rájön, hogy az idő, bizony, nem egyenes vonalú, és az okok és okozatok nem kauzális rendbe illeszkednek.

A regényben a szerző a koincidenciák túlfeszítésével és megtöbbszörözésével lényeges és lényegtelen egymásba ágyazottságát, véletlen és determináltság viszonyát modelálja – s persze nem „dönti” el, melyik erő az uralkodó. A determináltságot megkérdőjelezi például, hogy a jóslatok mindig csak felemásan teljesednek be, s a szereplők eleve elrendeltetett sorsuk ellenére állandó meglepetést okoznak az olvasónak.

Keserű anyagának mértéktelen felduzzadása miatt tervbe veszi, hogy „a kutatás körét mások életére is ki kellene terjeszteni, hiszen az események számai a saját maga által belátott körön túl is folytatódnak, majd, hogy optimálisan minden létező ember minden pillanatát górcső alá kéne vennie; de ahhoz Istennek kell lenni; de Isten megteszi-e ezt? feladata-e ez Istennek? miért is feladat ez voltaképpen?”. A Keserű szájába adott mondatok – a regényben kivételesen – önértelmezőnek is tekinthetőek, hiszen végső soron a szerző rendel el s gabalyítja egymásba hősei sorsát.

A „világ” értelmező megörökítése nemcsak Keserű patikus ambíciója, több szereplő is szenved valamiféle groteszk dokumentálási kényszerben. Baán sajátos létezés-katalógust vezet: osztályoz minden személyt, akivel érintőlegesen kapcsolatba kerül – s ezt a Baánkvóciensben összegzi. Mucorka újságcikkgyűjteménye „ama napról”, amelyen Kisvarga teherbe ejtette őt, értelmet ad a sorsfordító véletlennek. „A történetmesélés formája maga is mintha azt játszaná el, amit a történetekben a csodákról tematikusan elmesél: azt jeleníti meg, szinte frivol eleganciával, hogy a világ jelenségei egyszerre rendezhetők el a »minden összefügg mindennel« és a »semmi nem függ össze semmivel« kategóriáival.” (Margócsy István, *ÉS*, 2002. febr. 15.)

„...Lehetetlen számbavenni, miféle mellékszerepeket játszik el az ember akárki futó ismerősök életében”

Hamvai műve láthatóan a világteremtés szándékával született, de leginkább a szenvedélyek természetrajzára koncentrált – az extenzitás élményét az adja, hogy a motívumokat megtöbbszörözve szórja szét tükörjáték-rendszerében. A motívumok időről időre „visszajárnak”: a csecsemő-osztályon dolgozó Mikes Olga nővér elvetélt embriókból Klemmnek főzött levesét a narrátor ahhoz a bájjalhoz hasonlítja, melyet Keserű patikus Lídia meghódítására kotyvasztott. A „kerek történet” – mint Kisvarga megállapítja halála előtt a Burger King végében – „szartól szarig ér”, de a „szarmotívum” máshol is felbukkan: a „valahol szarni tudás” a megérkezetség otthonosságaként értelmeződik.

A szerző a mesék, mítoszok mintájára próbál összefüggésrendszert kreálni földi, ám sokszor földöntúli tulajdonságokkal felruházott figurái között is. Mitikus körforgalmában az egymástól távol eső korszakok között dereng át bizonyos szereplők hasonlósága. Propp *A mese morfológiájában* a varázsmeséket elemezve állapította meg, hogy azokban sűrűn változnak a személyek nevei, de nem változnak a cselekedetek (funkciók), s míg a funkciók száma csekély, a szereplők száma nagy. A szereplők sokasága s a szituatív ismétlődések e regényre is jellemzőek: például szolgálnak erre a labirintusban eltévedő szereplők vagy az üldözései elemek.

A mese, mítosz, anekdota bizonyos jellegzetességeinek ötvözése azzal a következménnyel is jár, hogy a megjelenő figurák különböző kiterjedésűek, így a nagyjából ötven szereplő között négy típus különböztethető meg.

Elsőként a statisztika sokaság, kiknek csak ragadványneve ismert: a falu apraja-nagyja, akik Magó tanár úr performanszánál báméskodnak, vagy netán gyermekgyilkossághoz asszisztálnak. Vélekedéseikből fonódik össze a közvélemény legendaképző szövege: „Na várjál, várjál. Hanyatt fekvé találtuk, rendben van. De egy állat nem baszik szemből... – Ssss! – Csak hátulról. Még meg is fordította? És aztán visszafordult? vagy ő fordult meg

neki a farával, beleegyezőleg? Ki tudja. Meg aztán a prikolics nem igazi állat. A lelke az emberé marad, akiből lett.” Vannak aztán mitikus, archetipikus szereplők: például Tijana, a kurva, vagy Boldog Margit, kinek szűzhártyája mindig visszánő. A harmadik típust a néhány vonással megrajzolt, de határozott karakterrel rendelkező háttérfigurák alkotják, akik csakis külső szempontból ábrázolhatók: a Vákuumpumpa Társaság tagjai, a búvalbélelt taxisofőr, az argentin focista vagy a két démonizált köszőrűs. Végül a negyedik típus az úgynevezett főszereplők csoportja.

Hamvai regényének alapvető sajátossága a fontos szereplők állandóan átrendeződő hierarchiája – s e szerkezet leképezi a mű egyik alapkérdését, hogy „miféle mellékszerepeket” játszunk a többiek életében, hogyan befolyásoljuk akarva-akaratlan, pusztán léteünkkel mások sorsát, és mennyire vagyunk felelősek értük.

A tizenégy, önálló címmel ellátott fejezetben majdnem ugyanennyi szereplő lesz ideiglenes főszereplővé. A koncepció centrifugális ereje a fejezetek során egyes alakokat a mellékszereplők sorába lök, hogy megint másokat szippantson a középpontba. A regényben előrehaladva, folytonos átrangsorolódás után az olvasó számára négy-öt szereplő emelkedik ki. A leggyakrabban visszatér s így az olvasó tudatában központi jelentőségűvé válik Kisvarga, Baán, Klemm Antal, Mikes Olga, ám Varga Lidi, az utolsó prikolics csak a hatodik fejezetben kerül elő.

A címszereplő bravúros késleltetése, a temérdek figura ravaszul egymásba ágyazott sorsa, az emberi szándékok kalkulálhatatlan eredői joggal idézhetik fel az olvasóban Márton László *Jakob Wunschwitz igaz története* című regényének bizonyos jellegzetességeit, eljárásait. Hamvait azonban nem inspirálja a történelmi regény, még csak mint kifordítható poétikai keret sem. Első regényében vagy drámáiban az adott történelmi korszak mindig hősei békaperspektívájából látszik: a *Hóhérok hava* kallódó, naiv hóhéra például a később nagy francia forradalomnak nevezett kaotikus vérengzés öngerjesztő mechanizmusaira csodálkozik rá, miközben saját sorsa végleg kicsúszik a kezéből. *A prikolics utolsó életében* a Történelem legfeljebb tragikomikus anekdoták sorozata, pusztán az emberi természet a földi pokol, a karakterek „önmozgása” a végzet forrása.

„Nem tudja senki, hogy fáj nekem”

A szereplők lelkének analizálása idegen Hamvai szemléletétől, az összetettebb jellemek – amelyek persze statikusak, hiszen ebben a világban nincsen fejlődés – közvetetten, apránként bontakoznak ki. A könyv elején szereplő ówalesi bárd hőskölteményéből származó mottó valamiképp minden jelentős szereplőre ráillik, de motivikusan leginkább a holt nyelveken verselő Klemmhez és Lidi szólamához kapcsolódik – aki fél bízni, „mert aztán az egész egyszer csak fájni fog”. Lidi, aki múltja miatt előre megéli a kapcsolatok romlását, a külvilág szemében jelentéktelen nő, akire nem emlékszik soha senki, „fantom volt a saját múltjában Lidi, kisöpörte onnan valami huzat”. Identitása ingatag: „Hogy ki a prikolics, nem tudta senki, még az sem tudta magáról, aki az volt.” A *Szextett* című irodalmi kerekasztal-sorozat egyik beszélgetésén Háty János vetette fel, hogy a megtalált ládika Lidi múltjának metaforájaként is értelmezhető, s hogy a műben az is kérdéssé válik, rekonstruálható-e a személyiség a vele történtek, a személyes történet alapján.

Lidi vetélytársa az életerőtől kicsattanó Mikes Olga nővér. E grandiózus liba buja és reflektálatlan figurája szélsőségek tárháza. Hamvai a szereplőit ízlésükkel is jellemzi: Olgához brazil tévésorozatot rendel, a nyelvész Klemm Antalhoz óangol legendákat. A mindig másra áhítózó Klemm (nevének egyik jelentése: kutyaszorító) döntésképtelen halogató. Ha ő hétköznapi Hamlet, akkor legjobb barátja, Baán, balfácán Horatio. Viszonyuk aszimmetrikus: a nyelvész elhagyott barátnőibe szerelmesedő, mindig rosszkor

mozduló, rosszul döntő Baán Klemm esélytelen riválisa és halovány alteregója, örök másodhegedűs ebben az ezredvégi „érzelmeik iskolájában”.

Kisvarga az egyetlen kevésbé sikerült fontos figura. Esetében a narrátor inkább összefoglal, s csak becsületszóra hisszük el neki, hogy a szereplő ilyen-olyan tulajdonságokkal bír. Érdekesség ugyanakkor, hogy mint hazajáró lélek kevésbé „vérszegény”, s *A prikolics utolsó élete* különös, ismét a körkörösséget erősítő trükkje: a regény végére érve nem zárható, hogy időnként éppen Kisvarga szószátyár, domesztikált démonában ölt alakot az „elbeszélés láthatatlan szelleme” (Uzspenszkij kifejezése *A kompozíció poétikájából*). E gesztussal Hamvai utólag ironikusan idézőjelbe teszi a narrátor mindentudását is: „Lányához ment, hogy elmondja, mielőtt titkával együtt szertefoszlik, de túl messziről kezdte, onnan, hogy...”

„Boldog Margit férfikaroktól boldogságosan szorongattatik”

A történeteket tehát egy láthatatlan, kísértetiesen mindentudónak tűnő elbeszélő közvetíti, általában harmadik személyben, múlt időben, s olykor az aktuális főszereplő gondolataiba is betekintünk a narrátor révén.

Míg a *Márton partjelzőben* egyetlen figura „szemellenzős” látásmódja az uralkodó nézőpont (bár ő is hol kívülről, hol belülről ábrázoltatik), *A prikolics utolsó életében* a szereplők nagy száma, a nézőpontváltások ravasz játéka még összetettebb értékszerkezetet eredményez. A vándorló belső nézőpont használata révén a szerző minden aktuális szereplő iránt rokonszenvet kelt, vagy legalábbis bemutatja belső igazságukat. Általában is elmondhatjuk, hogy a belső nézőpont tesz valakit fontossá: így például az öregség-sokkban szenvedő Valovitsné, noha mellékalak, groteszk tükrös jelenetében egy pillanatra fontos szereplővé válik.

A külső szempontból a belsőbe való átcsapást többnyire szabad függő beszéd hidalja át: „Rágyújtott Klemm, nézte fektében, hogy száll a füst. Harminchárom éves, a fenébe, és még nem történt vele semmi.” Rendkívül jellemző Hamvai írásmódjára az az egyedi leírásfajta is, amikor a narrátor egyes szám harmadik személyű, látszólag tárgyilagos tényközlése ellenére – az inverz szórend és a sajátos központozás következtében – mintha az adott szereplő látószögéből érzelnénk a jelenségeket: „Női hajszaalak az alsógatyán! nem voltak.” E miniatűr leírásban – mikor Lidi Klemm feltételezett szeretője után nyomoz – egyaránt látunk Lidi és egy kissé kaján külső megfigyelő szemével: a szokatlan szórend és a felkiáltójel egyszerre teremti meg az érzelmi telítettséget és az ironikus aurát.

A kettős láttatás több szintjén jellemzi a művet. A szereplők érzelmi, erkölcsi válságait, teológiai problémáit mindvégig ironikus fénytörésben figyelhetjük. Hamvai kíméletlenül karikírozza a nemekre általában jellemző speciális illúziókat, attitűdöket: a nőknél az Igazi keresését, a férfiaknál pedig az állandó versengési kényszert. A *Vákuumpumpa Társaság* című, utolsó előtti fejezetben a szarkazmus az uralkodó. (A szervezet szordínós irodalmi előképe a *Pacsirta* Sárszegén a párdúcok kanzsúrja.) A volt iskolatársak hosszasan keresgélnek az idő strukturálására a közös célt, végül a társaság hat hím tagja hímtagja térfogatnövelésében leli meg a csoportkohéziós erőt. Az infantilis versengés a regény „csúcspontjában”, Mikes Olga nővér s a hat férfi gruppensexében kulminál – leírásában azonban a férfifalka szociálpszichológiai működtetése, a csordaszellem logikája a legérdekesebb. Az uralhatatlan ösztönvilág ábrázolása egyszerre fel- és lefokozott. Erősen gunyoros például az epitheton ornansként hurcolt „nővér” megnevezés – míg az össznépi ketyintésben részt vevő férfiak a vezetéknevük mellé ragasztott, póre faszíra fokozódnak le. Hamvai távoli szöveghehelyek között olykor nemcsak motivikus, hanem stiláris kapcsolatot is teremt. Mikes Olga szexuális átpártolásának megjelenítésére ugyanolyan hasonlatot használ, mint

Magó tanító megtérésére vagy a jósnő transzcendens felismerései érzékeltetésére: „Attól fogva (...) csak Ellenbacher létezett, tisztára mintha egy harangzúgás lett volna benne, ami végigrezgett a kisujja körméig.” Az egyik fejezetben inkább az archaizálás a jellemző, s a pátosz az uralkodó hangnem, amit az ironia ellenpontoz, egy másikban épp a szokatlan szórend, az alliteráció, a régies szinonimaválasztás a komikum eszköze: Klemm szakdolgozatát az óangol szórend metrikai problémáiból írja, s „hányattatásairól a kocsiban beszámolt hevülettel”. A modalitás olykor mondaton belül is hullámzik – az előbeszéd imitált pongyolasága emelkedettségbe olvad, a szakrális vulgárisba vált át –, s mindebből az is következik, hogy a szereplőknek nincsen egyénített nyelve.

A feszes, aprólékos műgonddal végigírt mű utolsó oldalain felborul a mutáló modalitás egyensúlya: mintha a szerző túlságosan megsajnálna hősnőjét, a hangnem érzélgősborongósba fordul. Az olvasó a konkrét cselekmény szintjén is homályos csalódást érezhet – talán szerencsésebb lett volna a regény befejezését lebegtetni.

Pars pro toto

A szöveg szenzuális részletgazdagsága a teljesség illúzióját kelti. Míg azonban a prikolics külleme, jelleme részletesen leíratik, mert *hisznek* benne – „a nagy farú, kerek fejű, kutyaforma állatban, amely rejtekhelyéről acsarogva az embernek ugrik, és hogy ez az állat csak addig állat, míg rajta vért nem eresztenek, mert akkor visszaváltozik emberré, akiből lett egy hideg sarú erdei gödörben, a farkasok párzása idején” –, addig a szerző a főbb szereplők megformálásakor csak érzékletes *részletekkel* dolgozik, a legfontosabb szereplők külsejéről alig van információk.

A célratoró, röpké leírásokat általában egy-egy fontos szereplő nézőpontjából kapjuk: a rövidlátó Kisvarga elmosódott foltokat lát a pesti utcákból. A narrátor rövid, direkt leírásai is akciókban érvényesülnek: Baán lakását *szétverés* közben ismerjük meg; Lidi és Klemm közös tere, tárgyi környezete is mint romlandó közeg jelenik meg. Az eleve labilis kapcsolat bizonyos motívumokban finoman „tárgyasul”: a Lidi által elejtett pezsgőspohárról – Baán esküvőjén – fotó készül; a fotó egy óangol glosszáriumba kerül. Száz oldallal odébb, a halódó kapcsolat gyászos mosogatással, tizenkilenc pohár összetörésével végződik, s újabb ötven lap múlva, a szakítás után Klemm megtalálja az üvegcserepes fényképet. A pohártörés-rekord jól példázza, ahogy a mindennapiság inkognitójában jelenik meg a különös, a szokatlan, az extrém, az irracionális. Hamvai ráadásul – mivel egzaltált, megszállott figurák népesítik be regényét – mindig kínál egy-egy olyan értelmezési lehetőséget is, hogy a csodákat racionalizáljuk (Kisvarga szellemét például Lidi delíriumos látomásaként is felfoghatjuk), így az olvasó démon-dilemmái általában eldönthetetlenek maradnak. Az ezredvégi Budapesten a csodák magától értetődését s a referencialitás illúzióját „valóságos” presszó- és utcanevék is erősítik, ám Budapest labirintusszerű kulisszaváros marad, s a külszíni terek ábrázolása szubjektív közérzet-rajzokká alakul. A díszletzszerűség a koncepcióból következik: csak a kulisszák változnak, az emberi természet nem.

A távoli minőségek tehát észrevétlenül egymásba csapnak át, minden esemény csodaszerű, s a létezés páratlan gazdagságát hirdeti. Ahogyan Lidi egyszer szerelmes extázisban telerajzolja alvó kedvese bőrének minden négyzetcentiméterét, úgy rendelődnek egymás mellé a történetek, leírások, s egyenrangúsítódnak a jelenségek. A szeretkezésjelethez valószínűsége az ételcsodák változatosságához válik hasonlatossá, de épp ilyen természetességgel gusztáljuk a halott Kisvarga belső szerveit – mivel a szakmaszerető boncnok, a legharsányabban vitális szereplő érdeklődésével nézzük. Hamvai világának paradox mivoltához tartozik, hogy egzotikus, komikumában gazdag tarkasága, zsúfolt, hedonistának tetsző ornamentikája ellenére a „minden hiábavaló” mélabúja lengi be.

„A világ akként van kifundálva, hogy ami róla gondolható, azt igazolja mind”

A *prikolics utolsó életében* a boldogságkeresés és a világ értelmezésének vágya a két legfőbb motiváció a szereplők számára. A regény, melynek világában egyértelműen csak a szenvedély és a szenvedés örök, egyébként semmit sem állít határozottan, mindent problematizál, relativizál: „Vagy vegyük a teremtet – dobta fel valaki bal felől. – Hátha ez kihozza belőled a gondolatot. Mit szólsz ahhoz, hogy a világ a Semmiből lett? – Várjál, várjál, fogták meg a karját, most ezt tudod vagy kérdezed.”

A gondolkodás, mint olyan, egyébként is veszélyes üzemmód: „bár ne gondolkoznál annyit” – mondják Keserű patikusnak, s Lidi és Baán állandó rágódása tipikusan értelmiségi attitűd. A szereplők csökönyszerűen túlínterpretálnak: olvasatukban a köznapi jelenségek jelekké válnak, s valami magukon túlira utalnak, például Ábris atya kopaszága papi elhivatottságára. Keserű, mint a viszonzatlan szerelmesek általában, „a hangsúlyok rejtett üzenetét mérlegelte”, s Baán a szerelem csalhatatlan szimatával minduntalan mellétrafál.

Az értelemadás a regényben hangsúlyosan az értelemadótól függ: „mennyire intimen ismerős minden, mennyire mindennek értelme van” – csodálkozik rá a dolgokra a megvilágosodott Magó tanár úr. Mivel a megvilágosodások, hitbéli elbizonytalanodások mindig sorsfordító, sokszerű fordulattal járnak, a szereplők mintegy távirati stílusban fogalmazzzák meg a világ értelmezhetőségéről szóló konzekvenciáikat: „Bármitől rémeket lát az ember, ha elég hosszan gondolkozik rajta.” Az időnként spontán létösszegzésekre fakadó szereplők következtetései – „nagyon különös világ ez, gondolta Varga Lidi, ha csak úgy magyarázható, ahogy nem hihető, és ahogy hihető volna, úgy meg nincsen” – Esti Kornél nyegle, bölcs paradoxonaira emlékeztethetnek.

Hamvai a *Körvaadászat* című drámájában is alkalmazott jósnő-figurát. Ám míg ott kissé kimódolt katalizátor, *A prikolics utolsó életében* a jósnő a regény párkája, nála futnak össze – legalábbis látszólag – a cselekményszálak, elméjében érintkeznek a világmagyarázatok: a konzervatíván vallásos, a primitív-archaikus és a spiritiszta tanítások.

A prikolics...-ban nemcsak a világ megismerése, hanem egymás megértése is áthághatatlan korlátokba ütközik. A két nem kibékíthetetlennek mutatott ellentéte Hamvai műveinek egyik premisszája.

A férfi-nő kapcsolat szükségszerűen kommunikációs és hermeneutikai problémák forrása: „Abból mindig kezelhetetlen bajok lettek, ha egy nővel kapcsolatban valamit megértett.” A nyelv nem tudja interperszonális funkcióját betölteni, csődöt mond, de a testbeszéd is csak félreértések forrása: „A fiú szélesen visszamosolygott, intett ő is, ugyanúgy, finoman, ebből látta Varga Lidi, hogy ez a tiltakozó integetés kedves baráti üdvözlésnek kitűnően elmegy.” Hamvainál a pillanatnyi egymásra találás, megértés: eleve félreértés. Szerelmük hajnalán, egy emlékezetes zuhanyozás közben Lidi nem hall semmit Klemm önfeltáró monológjából: „Lidi imádkozta, hogy felmagasztalva és boldogan kell visszamosolyognia rá, és nem derülhet ki, sem most, sem később, hogy a lélek legmélyéig hatoló szónoklatból egyetlen szót sem hallott. (...) Klemm, hogy a jövőjüket ekként megalapozta, így ölelte, megindultan, sokáig, és a Lidi értő csöndjéért hálás volt nagyon.”

A szereplők alapélménye, hogy ember embert büntetlenül nem szerethet. Intimitás és szenvedély antagonisztikus fogalmak: Klemm Antal a szakítás után jön rá, hogy sosem szólította őt Mikes Olga nővér a keresztnevén, s a bensőségesség után áhítózó s ideáljait mindig másban felködleni látó Baánnak csupán vezetéknev adatik a regényben, aki kudarcái után ölést tervez, „bár a sorozatgyilkosokra jellemző morbid vágyak közül csak az az egy volt meg benne, hogy szeressék”.

Hamvai könyve az egymástól távol eső jelenetek összerímeltetésével tematizálja, hogy a pusztá létezés a mózesi törvények folyamatos kijátszása. A szereplők paráználkodnak, felebarátaik feleségét kívánják, sőt, „Rinkó faszinak ötlete támadt: alakítsák meg

a tízparancsolat megszegők társaságát (...) végül valóban az ölésen bukott meg a kezdeményezés”.

Eleinte úgy tűnik, hogy a regényben csupán egyetlen érték nem kérdőjeleződik meg: a művészet – de aztán Klemm arra a végkövetkeztetésre jut: „ha az ember nem ír verset, világok nyílnak meg előtte”.

„...Hogy a világ gonoszságát ne kelljen a magunkénak hinnünk egészen”

A regény címe egyszerre két megfajtott feladványt is ad az olvasónak: miért utolsó élete, és főképp: mi az, hogy prikolics?

A magyar és román néprajzi leírásokban a farkasember-jelenség önmagában is ellentmondásos, melynek sajátos alesete a prikolics (vagy prikulics). Sokszor különböző alakváltozatokat is ugyanígy hívnak, Bodor Ádám *A prikulicsok* című elbeszélésében például a „kicsi emberke” jelentés a meghatározó. Az átalakuló farkasembert, vérfarkast mint a bennünk rejtőző animális erők előretörését nemcsak a népi-, hanem a tömegkultúra is ismeri, kuzinjához, a vámpírhoz hasonlóan kedvelt horrorfilm-hőssé lett.

A szereplők világképének megszenvedett bizonytalansága, a nézőpontváltások mutálása, az állandó *kinn is vagyok, benn is vagyok* kettősségéhez illeszkedően Hamvai a farkasember-variánsok közül olyat választott, melyben az érintett nem tudja magáról, hogy az, s ahol a tettes egyben áldozat is: „Éppen, mint a prikolics, ha emberré visszaváltozik, és elmúlt farkasnapjairól emléke nincsen, úgy ébredt Baán másnap (...), és a sorozatgyilkosságról egy bánatos legyintéssel lemondott”. Hamvai rafinált motívumépítő technikája következtében a szó a regény folyamán fokozatos jelentésbővülésen megy keresztül. Már az első fejezet exponálja, ahogy a patikus a prikolicstól retteg, miközben Keserű maga a prikolics, ám csak a harmadik fejezet jeleníti meg a legendaképződés mechanizmusát. A regény a hirtelen átalakulásokat úgy találja, hogy azokat az olvasónak valamennyire komolyan kell vennie, hiszen a szereplők *ölnek, ha nem ölelnek* – vagy legalábbis ölni vágyanak. A regény prikolicsa tehát kétféle lény: afféle szükséges, projektált rossz, ám az ösztönvilág mozgatóerejét, a szenvedélyek leküzdhetetlenségét is jelképezheti.

A prikolics a regény előrehaladtával lépésről lépésre metaforizálódik, s a vonatkozó szöveghelyek a konkrétól – „farkas vére csörgedezett az ereiben” – az elvont felé haladnak: „Farkasdüh ébredt a Varga Lidi szívében.” Eleinte úgy tetszik, mintha reinkarnálódása átörökíthető lenne, később azonban rájön az olvasó, hogy bárhol, bármikor, bárkivel megtörténhet a metamorfózis. Lassanként minden fontos szereplő – Baán, Mikes Olga – farkasvonásokat kap, s az emberi bestialitás antropológiai szomorúsággal, de magától értetődőnek ábrázoltatik. Ez a fokozatosan tágított, jóformán parttalan prikolicsság az egyik legfőbb erénye a regénynek, amely egyszerre *hihetetlenül* szórakoztató, *véresen* komoly és *rémesen* röhejes olvasmány.

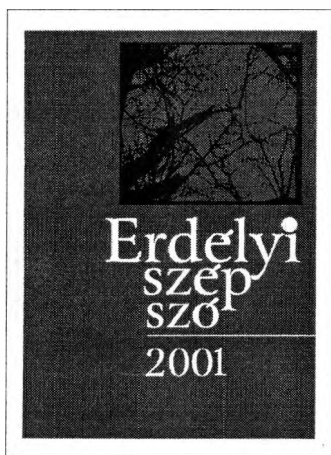
A KOLOZSVÁR–BUDAPEST METRÓ

Erdélyi szép szó 2001

A romániai magyar irodalom hazai recepciója immár jó ideje túllépett a szövegek helyett a kisebbségi létproblémákra fókuszáló deklaratív retorikán, és rendre nyitottabb, poétikai kérdésekre koncentráló és adott esetben keményen bíráló kapcsolatot próbál kiépíteni a frissen megjelenő, illetve a közeli és távoli múltból átörökölt szövegekkel. A határon túl születő, de igen gyakran itthoni folyóiratokban és kiadóknál publikált művek ma már a legtermészetesebb módon, a születésükre utaló címkék nélkül vesznek részt a hazai kritikai diskurzusban, mely az erdélyi irodalomra vonatkozó általánosító kérdéseket látványosan mellőzi.

Ezért is lehet érdekes, vajon miért és milyen formában érdemes manapság erdélyi irodalmi antológiát összeállítani és olvasni. A Fekete Vince szerkesztette, 2001 után már másodikára megjelent *Erdélyi szép szó* a *Körkép* és a *Szép Versek* antológiákhoz hasonlóan az elmúlt év folyóirat-publikációiból válogatva mutatja be a kortárs erdélyi irodalom legjobbjait. Az első antológiába ötvenhárom, a 2002-es kiadásba negyvenkét szerző verse, illetve prózája került, de azok, mint például Szilágyi István, Markó Béla vagy Sütő András, akik 2001-ben történetesen nem jelentettek meg egyetlen írást sem, szükségképpen kimaradtak a gyűjteményből. Azaz az *Erdélyi szép szó 2001* valóban csak a 2001-es évről szól, és ilyen értelemben nem reprezentatív kiadvány, azaz épp a fájóan hiányzóakra hivatkozva utasítja vissza a kérdést, hogy „milyen a kortárs erdélyi irodalom?“, avagy „lehet-e abban speciális karakterjegyeket felfedezni?“, melyek egyértelműen megkülönböztethetővé tennék az idehaza vagy a Föld bármely pontján születő magyar nyelvű szövegek persze ugyancsak esetlegesen tipizálható csoportjaitól. Az antológia inkább arról győzheti meg minden olvasóját, hogy efféle különbségek nincsenek, illetve ha vannak is, azok nem regionális természetűek. Sokkal célszerűbbnek látszik erdélyi irodalmakról beszélni, melyek egyrészt szuverén – s nem feltétlenül hely-specifikus – írói és költői világok körül, másrészt jól érzékelhető generációs különbségek mentén szerveződnek.

Erdélyben a magyarországiakhoz képest erős és határossos alternatív kánonok léteznek, melyek elsősorban a jelentős számú erdélyi olvasóra hatnak. A határ mindeközben mindkét irányba átjárhatóvá vált, és ha a kötetek a legkülönbözőbb vámszabályozások és más bürokratikus jellegű problémák miatt még mindig akadozva kerülnek is át egyik országból a másikba, az itt vagy ott élő írók mind gyakrabban vehetnek részt budapesti vagy épp kolozsvári irodalmi rendezvényeken – nem a közösséget,

Szerkesztette Fekete Vince
 Hargita Kiadóhivatal és Pro-Print Könyvkiadó
 Csíkszereda, 2002
 286 oldal, 2300 Ft

csupán önmagukat képviselve. Mindez együtt nyitottabb, a hagyományokkal párbeszéd-képesebb irodalmat eredményezett, mely nem csak a magyar irodalmi régiséget írta újszerűen tovább, hanem a meghatározó magyarországi kánonokhoz is könnyebben kapcsolódhatott.

Az antológia anyaga tehát elsősorban, de nem szükségszerűen, a teherként értett Erdély-narratíva (a transzilvánizmus ideológiája és annak oldalhajtatásai) kiiktatása, a perifériakusság jellegzetességeinek helyén a centrumhoz kötő poétikai események bemutatása, a valaha jobb teljesítményre képes vagy épp most a csúcson lévő idősebb szerzőknek kijáró tisztelet, illetve a fiatalabbaknak megelőlegezett vagy épp érdemtelen bizalom jegyében értékelhető. A kötet így bemutatja egyrészt a hetvenes-nyolcvanas évek politikai és ideológiai érvekkel erősen megtámogatott küldetéses-képviselési szövegmodelljeire jellemző, máig továbbélő beszédmódokat, másrészt az erre válaszul létrejött prózai és lírai paradigmákat, melyek a költői és írói szerepek átértékelésétől kezdve a hagyományválasztás szabadságának megvalósulásán át a nyelvhez való viszony kérdésének transzparenszé tételeig számos új elemmel gazdagították nem csak az erdélyi, de a teljes magyar irodalmat.

A költői nyelvek versengésének egyik meghatározó, a határhelyzetet is megjelenítő alakja Kányádi Sándor, aki hosszú ideje a legnépszerűbb kortárs költők közé tartozik, és ezt a népszerűséget a különösen sokakhoz eljutó megzenésített gyerekkverseinek és a jól felépített költői „figura” mellett a patetikus és ironikus hangok egyensúlyának, valamint a különböző én-formációkkal való játék kidolgozottságának köszönheti. A Kányádi-vers a közel egy évtizedes bizonytalankodás után újra friss és ötletes. Emellett legalább olyan nyitott a fiatalok kezdeményezései felé, mint a közvetlen pályatársak irányába. A költő formai otthonosságáról árulkodnak például az újabb darabjaikkal itt jelenlévő „körömverek”, melyek voltaképp egy-egy téma köré csoportosuló haiku-csokrok. Ezek közül bőven lehet példákat hozni arra, hogy a másoknál szenvedélyt ébresztő témákról, mint az anyanyelv iránti elkötelezettség, nem csak elmerengő, lassú pátosszal lehet szólni, hanem akár ironikusan is: „szoknyád alját s ne / a magyar szavak végét / kapdosd föl ringyó”. Ahogy lehet megrendítő egy efféle kép is: „kődben a torony / megnyikordul a harangszó / mire ideér”. Ebben a versformában Kányádi robbanékony, közvetlen, gazdag képi világot épít, és folyamatosan jelzi, tudomást vesz a vers hatásának kiszámíthatatlanságáról, az olvasónak a szerzővel szembeni behozhatatlan előnyéről. Kevésbé sikerült viszont a *Gázkorszak* című „környezetvédelmi” vers és a *Valamikor (Szerelmes vers)*, mely utóbbi például az öregedés problémáját csak egy kedveskedő toposszal tudja megragadni, nem túl eredetien.

Lászlóffy Aladár szintén azok közé a költők közé tartozik, akik művükkel jelentősen hozzájárultak a kortárs magyar líra arculatának alakulásához. Az idén megjelent *Átkopogások* című válogatáskötete bárkit meggyőzhet erről, hisz az a közel négy évtizedes költői pályának minden fontos, ha nem is egyformán jelentős szegmensét bemutatja: az avantgárd és klasszicizáló törekvéseket, a nemzeti költő illyési modelljét megvalósító hosszúverseket, a történelem nagy eseményeit ironikusan, sőt szarkasztikusan figyelő versbeli alanyokat megteremtő szövegeket és a költészet méltóságát hirdető, illetve a vers alkalmiságát, esetlegességét hangoztató magatartástípusokat is. Az antológiában szereplő versek közül a *De szép is volna* című a legértékesebb, mely épp a Trianon-krízis ironikus feloldására tesz kísérletet. A vers a küldetéses költő stilizált alakjából a konfliktust kereső attitűdöt emeli ki, miközben sajátosan borongós iróniájával a küldetés álomszerű, irreális voltát ecseteli. Ebben a tulajdonképpen politikus versben a visszahúzó, keserűen bölcs hang legalább annyira megnyerő, mint a valóban súlyos kérdéseket feszegető szöveget dalszerűen könnyűvé formáló játékos rímek. De látványos az a különbség is, ami e szövegeket például az antológiában közvetlenül utánuk következő Lászlóffy Csaba-versektől

elválasztja. Hisz Lászlóffy Csaba verseiből épp az óvatos távolságtartás, azaz a nagyotmondás elleni védelem hiányzik, és ezért nem is tudnak túllépni a *Forrás*-nemzedék nosztalgikus, szomorkás lírai világán, a klasszikus értékek, és ezen belül a költészet állítólagos hanyatlása fölötti búsongáson. E két beszédmód különbsége jó példa arra is, hogy ahol nincs kellő önirónia, azaz a saját teljesítőképesség és a költészet lehetőségei iránti kételey, ott – említhetők még a kötetből Király László versei is – az „igazság” kimondása, pontosabban kiáradása szinte automatikusan együtt jár a vallomások hang korlátozott átvehetőségével, azaz a szöveg és az olvasó közötti távolság növekedésével. Lászlóffy Aladár ezt, sokakkal ellentétben, felismerte, és alighanem ennek köszönheti, hogy költészetét ma is korszerűnek és párbeszédképesnek érezzük.

A szubjektum versbeli visszahúzóására Kovács András Ferenc költészeténél jelenleg aligha lehetne jobb példát találni. Kovács, aki ezúttal két szerzői néven, Lázary René Sándor-szövegekkel is szerepel a kötetben, épp azáltal tudott jelentőset alkotni, hogy a költői én kiáradásának több oldalról is gátat tudott vetni. Egyrészt a versbeli hang átadásának áthallásos, idézéses, szerepjátékos aktusaival, másrészt a maszok, sőt alteregók mögé rejtőzés változatos eseményeivel. Szerepmásainak megnyilatkozásai ugyanis épp a költő azonosíthatóságát, vagyis a váteszi hang hozzárendelhetőségét teszik lehetetlenné, egyzersmind az elvárásoktól és kötelezvényektől teszik mentessé. A KAF teremtette alakok közül Lázary René Sándor legfeljebb „termékenységében” múlja felül a többit, és nehéz lenne megmondani, egy-egy vers miért épp az ő hangján szól, és miért nem Jack Cole, Hadd-el-Kaf vagy Asztrov doktor, miért nem Caius Licinus Calvus vagy Csakcsöngzöng Cángráng-gjacó hangján. Egy alapos elemzés bizonyára fel tudná tárni, hogy a stílusjegyek nyilvánvaló különbségein túl van-e szabállyá terjeszthető eltérés az egyes alakmások beszédmódja között. Az ezzel összefüggő önreflexív gesztusrendszer pedig, mely sokszor e költészet olvasásmódját tematikusan is „előírja”, magának a versnek az alakulásrendjébe enged bepillantást, ami viszont a költészet demisztifikálásához, közvetlenebbé tételéhez vezet. Ez azonban már messze túlmutat a közösség iránt elhivatott romantikus költőfigura szónoki és képviselési szerepének szigorú keretein, melyek gyengítésében és relativizálásában KAF érdemei elvitathatatlanok, ahogy az is, hogy ezen eredményeket továbbgondolva definiálhatta önmagát a kilencvenes évek közepén indult költőgeneráció. Másrészt a Kovács-féle nyelvi bravúrok folyamatosan magas szintje most még a gyakori és egyre gyakoribb önmélteléseket is feledteti, habár azt az általános véleményt, hogy KAF költészete a kilencvenes évek második felében volt a csúcson, legalábbis az ezen életműnek megjósolható csúcsok egyikén, épp a látványos megújulás hiánya miatt egyelőre nem tudja cáfolni. Egy lehetséges utat jeleznek ugyan az *Aranyos vitézi órák* című 2002-es kötetben lévő limerickek, különösen alig rejtett politikusságuk miatt, de ez egyelőre inkább csak lehetőség, melynek kifutása még nem igazán sejtethető.

Szőcs Géza költészete is élt már pergőbb, eseménydúsabb és gazdagabb éveket, hisz Szőcs mostanság csak nagy ritkán, évente talán ha két-három alkalommal publikál verset, de azok kivétel nélkül figyelemreméltó alkotások, mondhatni, biztos antológiadarabok. Az itt közölt, *901 évvel később, avagy 1097 nyarán Tengerfehérváron Könyves Kálmán mennyasszonyát, a szicíliai normann hercegnőt várja* című hosszúversének kettős vagy a betétdalokkal együtt hármass szerkezete is gondos, figyelmes munkáról árulkodik, tervezésről és átgondoltságról. A vers első szintjén Könyves Kálmán politikai motívumokkal átszőtt szerelmi monológját halljuk, mely persze allegóriaként olvastatja magát: „1097-et írunk. Meg 1998-at.”, „Proletár vagyok. Az Árpád-házból.” A második szint a szerep leleplezéséé, melyet a tipográfiaiilag is elkülönített betétdalok csak támogatnak. Ez utóbbiak közül kiemelkedik a *Ha én lennék a lámpagyári munkás* című, könnyed humorával, ötletes rímeivel, de a főszövegben is rengeteg a többségében nyelvi természetű, a metaforák szerkezetét boncolgató poén, mint amilyen a verslábakra húzandó „verscipők”-et vagy a szem lá-

tomását, a „szemlátomás”-t emlegető. Mindez persze eszünkbe juttathatja, hogy Szócs Géza több mint tíz éve jelentette meg az akkor utolsónak bejelentett és mindeddig valóban „utolsó” verseskötetét. Nem lenne érdektelen, de mennyire nem, az azóta írt szövegekből újabb könyvet összeállítani.

Annál is inkább, mivel Szócs költészete, Kovács András Ferencé mellett, megkerülhetetlen előkészítője volt az Orbán János Dénes nevével fémjelezhető nemzedék komoly energiákat felszabadító színre lépésének. Az elmúlt évtized talán legérdekesebb irodalmi fejleménye volt ugyanis az *Előretolt Helyőrség* körül formálódó, fiatal írókból álló csoport intézményesülése. Mert természetesen fontos esemény volt az évtized elején Bodor Ádám, Székely János vagy Szilágyi István addig asztalfiókban heverő műveinek megjelenése, de radikális szemléletváltást a '95 körül feltűnt szerzők kiáltványokban is megfogalmazott újszerű és provokatív irodalomszemlélete hozott. A transzközép csoport részleteiben csak nehezen reprodukálható „ideológiája”, mely a transzilvánizmusra ugyanúgy nemet kívánt mondani, mint az általuk elképzelt posztmodernre, mára persze nagyrészt elpárolgott, az indulást kísérő akciók egyikévé szelídült, miközben a *Helyőrség*hez az utóbbi egy-két évben csatlakozott, amúgy mind poétikájukban, mind témaválasztásukban újszerűen gondolkodó szerzők némelyike már alig tud némi epigon-tehetségnél többet felmutatni. Az egyre kevésbé összefogható csoportnak azonban így is van négy-öt olyan szerzője, akik egymástól eltávolodva, de ettől is megerősödve, nemzedékük legígéretesebb tagjai közé tartozik. Fried Istvánnak a fiatal erdélyi szerzők munkáit elemző, monográfiával felérő tanulmánykötete (*Irodalomtörténetek Transsylvaniaiban*, Kolozsvár, 2002), mely szintén a sorozatban jelent meg, például nem kevesebbet állít, mint hogy az *Előretolt Helyőrség* könyvei után másként kell az erdélyi irodalomra és az erdélyiségre gondolnunk, mivel a patetikus, látomásos, vallomásos hangokat a travesztias, feleselős, provokatív hangok mintegy felülírják. Ennek a folyamatnak a lendületét jól jelzi, hogy az antológia negyvenkét szerzője közül tizenkettő tartozik közvetlenül a körhöz, a fiatalok közül pedig két kivétellel mindenki, többek között Fekete Vince is, az *Erdélyi szép szó* antológiák szerkesztője. A fiatal erdélyi irodalom megszervezésében pedig Orbán János Dénes szerepét kell kiemelni, hisz szerkesztőként és sikeres szerzőként komoly hatása volt a vele együtt és az utána indulókra. A generáció legjobbjai, Lövétei Lázár László és László Noémi ugyan már messze járnak ettől a poétikától, de Sántha Attila, Karácsonyi Zsolt, Kudelász Nobel vagy Farkas Wellmann Éva – hogy a tehetségesebbeket említsem – sajnos még nem tudott e verseszéd büvköréből szabadulni.

Orbán János Dénesnek a kötetben szereplő, *Bécs, 2000. november 16.* című, Faludy Györgynek dedikált, ars poetica-szerű elemeket is felvonultató verse kétségkívül a szerző komolyabb, mélyebb, érettebb hangját szólaltatja meg. Már az is igen jelentős változás, hogy az a költő, aki első három, sikert hozó kötetében az újraírás sokrétű aktusaiból, azaz voltaképp az elődszövegek értékének relativizálásából nyert a legtöbbet, most nem konfliktusos, hanem tiszteletteljes kapcsolatot épít egy előddel. Az oppozíció persze árnyalja, hogy Faludy nem tartozik a mérvadó kánonok elitjéhez, s a Faludy-recepció hemzsege a költő valóban jelentős népszerűsége és a kritika visszafogottsága közti feszültség felemlegetésétől. Azaz Orbán gesztusa ugyanúgy kánonellenes, mint a régebbieké, ha az előjel ezúttal más is. A Faludy-hódolat így pontosan jelzi, hogyan is képzeletben Orbán saját helyét az irodalomban, mit gondol siker, olvashatóság és igényesség viszonyáról. Ebben a versben Orbán például a Faludy-féle költői arc megképzéséhez a romantikus zseniszerep topozait hívja segítségül, olyan egyértelmű és nemegyszer roppant egyszerű sémák szerint épülő „életút-költészet”-et ír tovább, melyben a költőfigura erősen kötődik a versszövegekhez. Orbán János Dénes verse kiszolgálja ezt a költőfigurát, hiszen erősíti a hozzá tapadt, utazásokhoz, városokhoz és országokhoz, valamint bohém estékhez, nonkonformizmushoz, nőkhöz és italhoz kapcsolódó képzeteket. Ráadásul a szövegben – ugyan-

csak egy automatizmusnak engedve – megjelenik az utca nyelvi regisztere is, miközben a „tökéletes” rím és a hagyományos formák iránti igény megmarad. Orbán költészete ezzel együtt is kevésbé indulatos, kevésbé konfrontatív, ugyanakkor a triviális hangot maga mögött hagyó minta felé tart, mely legalább olyan izgalmasnak ígérkezik, mint amilyen e költészet első évtizede volt.

Az azonban bizonyos, hogy a *Helyőrség*-körből jelenleg Lövétei Lázár László műveli a legérettebb lírát. Az antológiában olvasható versei pontosan jelzik díszítetlen, epikus elemekkel dolgozó és a szabadvers felé hajló költészetének értékeit. Az első kötetének címében meghirdetett program, *A névadás öröme* a mostani, öt évvel későbbi versek attitűdjére is jellemző. Lövétei legszívesebben apró dolgokról, hétköznapi eseményekről ír, néhol naivságot, néhol ártatlanságot színelve, de mindenhol kifejezve a rátalálás örömét. És miközben látszólag jelentéktelen tárgyokról vagy történekekről beszél, megragadóan szomorkás, szorongásokkal és félelmekkel teli, érzelmdús világot mutat be. A *Mészfehér* című, párbeszédszerű szerkezetbe rendeződő szöveg például egy halálfélelemmel átítatott szerelem teljességét rajzolja föl a névadás birtokba vevő, de mégis szeretetről és intimitásról árulkodó gesztusával: „Ma reggel a poros műszerfalon / pár év után kigyúlt az új vedel, / és épp az, amelyikről tudom, / hogy egyedül csak a tiéd lehet”. Lövétei Lázár jellemzően egyébként sem ironikus és rendre kerüli a direkt humor retorikai eszközeit, újabb verseibe pedig kifejezetten mély, már-már filozofikus hangokat csempész. Azaz már most olyan kiérlelt eszközkészlettel dolgozik, mely képessé teszi őt az igazán jelentős, a kortárs költészet erővonalait átíró teljesítményre is.

Néhány éve még, távolabbról ugyan, de Sántha Attila munkáiban is benne volt ez a lehetőség. Sántha elmélkedő vagy inkább elméletieskedő versei azonban most, hogy a *Helyőrség* programszerű, akcióközpontú szervezetejellege véglegesen megszűnt, inkább kontextus nélküli, megkésített szövegeknek tűnnek. Mellesleg az irodalom és a vers létmódjának kérdéseiről Sántha már évekkal ezelőtt is érdekesebben és hitelesebben beszélt kiáltványainak és tanulmányaiban, mint verseiben. A *Nem ad otthont a költemény* kezdetű szövege jól illusztrálja például a színre vitt feszültség álszentimentális jellegét. Ez a patetikus, a verset a költő birtokának és ünnepi eseménynek elgondoló mű legfeljebb a modernitásban gyökerező poétikákkal tudna párbeszédet kialakítani, azaz valósággal szembefordul a kortárs líra alakulástörténetével.

László Noémi ugyanakkor épp szentimentális dalaival tud olyan versalternatívát felmutatni, mely inkább köthető a késő modern, újholdas költészet ma Rakovszky Zsuzsa vagy Tóth Krisztina által reprezentált mintáihoz, mint a kolozsvári *Helikon* állandó mellékletének neve után sokak által *Serény Múmiáknak* nevezett fiatalok travesztíás, ironikusan hangolt, tabukat és bálványokat döntögető szövegeihez. A szerelmi tematika mellett leginkább morális kérdéseket feszegető László Noémi-versek határozottan kézben tartott klasszikus formákat, de csak közepesre értékelhető rímtechnikát használnak, az apró megfigyelések, a tárgyhöz való közeledés gyengéd és érzelmes volta, valamint egy-egy bonyolult kép eredetisége mégis megemeli a szöveget. Melyek közül – ezt meg kell jegyezni – nem az antológiában szereplő négy a legsikerültebb.

Az Erdélyben születő költészet természetesen a fentieknél sokkal szélesebb spektrumú: Jánk Károly vagy Visky András említése nélkül aligha lehet érdemben beszélni róla. Jánk Károly például az erdélyi irodalmi hagyományokra az imént tárgyalt szerzőknél sokkal jobban támaszkodva, a hermetikus lírához közelítő, ugyanakkor magyarországi kortársai közül Kemény Istvánhoz vagy Jász Attilához hasonló poétikai alapokról kiindulva hoz létre figyelmet érdemlő műveket. Jánk költészetének magányos, elszigetelt, álmódosító, lassú, ám a transzcendensre mindig nyitott versalánya beavatottan és átszellemlőn beszél, többek közt valóság és álmok viszonyáról, bölcs öregek és halott csecsemők titkairól. E dallamos-rímes versek néhol mégis göröcsösek és didaktikusak, és

majdhogynem képtelenek távolságot teremteni a szerző és a versbeli alany között. Túlzottan komolyan veszik önmagukat, azaz a verset mint nyelvi eseményt, tanítani szeretnék az olvasót, ahelyett hogy a szövegformálásba bevonni próbálnák. Mindezekkel együtt Jánk munkái egy alternatív hang megképezésével, melynek az epikus, jelenetező attitűd a legfontosabb jellemzője, viszonyítási pontként is fontos szerepet játszanak a jelenkori erdélyi költészetben.

Visky András verseinek nyelvi-formai játékossága és gondolati mélysége szintén olyan szövegminőséget eredményez, mely elsősorban kísérleti jellege miatt megkerülhetetlen. Újabb munkáiban Visky a vallásos-meditatív-metafizikus nyelv előtérbe kerülésével az intertextualitás sajátos lehetőségeivel él: az imákat, bibliai idézeteket és a keresztény ünnepekhez kapcsolódó tágabb nyelvi rétegeket engedi saját szövegeiben szóhoz jutni. A legsikerültebben mindez *A nyelvadomány napja (pünkösti homília)* című prózaversben megy végbe, ahol a részekre tördelt történet összetettebb, intuitív hangja egyrészt látványosan közelít a hétköznapi nyelvhasználathoz, másrészt épp a tagolással és a belső, rendező funkciójú utalásokkal, illetve önreflexív eszközökkel különbözteti el saját szövegét attól. Ez a kétirányú mozgás eleve izgalmassá teszi ezeket a verseket, és erre rakódik rá a kvázi-vallásos, emlékekből, látványokból formálódó réteg, mely áhítat nélkül ábrázol lágy, transzcendenciával telt pillanatokot. Eközben az amúgy transzcendens-közeli eseményeket, mint amilyen például a születés, a büntudat vagy a haláltusa, demitizáltan, tesz szöveggé. Visky András költészete ettől válik jelentőssé, lehetőségeiben is figyelemre méltóvá.

Az *Erdélyi szép szó* 2001 antológiába válogatott prózák a verseknél kevésbé izgalmasak. A két-három kiváló novella avagy regényrészlet mellett sok közepes és gyenge írás is bekerült a válogatásba. Ott van azonban a régió – az antológiában nem szereplő Szilágyi István mellett – jelenleg legjelentősebb írójának, Láng Zsoltnak *Bestiarium Transylvaniac* című regénye második részének egy fejezete. Láng páratlanul pontos megfigyeléseivel és átgondolt mondatvezetésével, váratlan dimenziótörésekkel, a cselekményszálak párhuzamos szövésével, az ok-okozati viszonyrendszer terhétől való szabadulással, a bonyolult képek és a meghökkentő víziók egymásba futtatásával egészen egyedülálló írói világot hozott létre. Láng Zsolt műve, a regény 1997-ben megjelent első részét is ideértve, Kovács András Ferenc törekvéseivel párhuzamosan nagyszabású hagyományértelmezés is, mely egy tágabb, irodalomtörténeti kontextus irányába mozdíthatja az értelmezést. Az ironizáló narráció ebbe a nem is annyira burkolt újraolvasásba a játékos utalásokon keresztül az olvasót is bevonja, aki a jelölt vagy rejtett idézetek segítségével a nézőpontok közötti ugrásokat is képes lehet irányítani. Egyvalami azonban rögzített: a cím ígéréttel ellentétben Erdély – amennyire a megjelent részletből látszik – a regény második részében is csupán mint valószerű fikció van jelen, visszakereshető helynevekkel például, azaz a szöveg voltaképp egy megsemmisítően kritikus Erdély-vízió fedőrétegévé válik. Erdély ugyanis ebben a regénytérben, azaz a megalkotott világban, egyáltalán nem otthonos, nem kiszámítható és biztonságot nyújtó hely, az elbeszélő és a történet helyszínének viszonya pedig nélkülöz minden pátoszt és romantikát. A szándékolt anakronizmusok, az intertextuális kapcsolatrendszerek, a hagyomány újraelsajátításának kísérletei, a műgond és az írói lelemény szövedéke így szül igazán értékes alkotást, melyet természetesen majd csak a könyv megjelenése után lehet hitelesen méltatni.

György Attila esetében könnyebb dolgunk van, hiszen ő az azóta megjelent *Harminchárom* című regényének részletével, egész pontosan annak első fejezetével szerepel az antológiában. A regény egy nagyszabású terv viszonylag szerény megvalósulása, hiszen az egyfelől nem kevesebbet ígér, mint egy körülbelül kétezeröttszáz évet, azaz harminchárom generáció történetét átfogó „nagy székely regény”-t, másfelől azonban generációnként csupán öt-hatoldálnyival vázaltszerű ízelítőt nyújt. Némiképp érthetetlen is a dolog, hi-

szen György Attila előző könyvei bizonyították, hogy felkészült, gazdag eszközkészlettel rendelkező íróról van szó, aki most egy remek ötlethez tökéletesen megfelelő formát talált – hogy aztán veszni hagyja mindkettőt. Pedig az itt olvasható rövid részlet is ígéretes: az elbeszélő kettős nevének, római és etruszk identitásának problémájára épül a szöveg, melyet a monológ dinamikus kijelentő mondatai csak még inkább kiemelnek. Az identitás militáns metaforákkal kibélelt kérdésének már itt megjelenik a huszadik századi erdélyi magyarságra vonatkozatható olvasata, sőt, talán ez a lehetséges értelmezés teszi igazán érdekessé e teljességében is csonka fejezetet. A kétszeresen is hazát váltó elbeszélő ugyanis személyes sorsában, tetteiben és családjában találja meg azt a nyugalmat, mely a kulturális örökség elvesztésének a szövegben egyenesen nyűggé váló fájdalomát feledtetni tudja. Vagyis azt mondja, miként voltaképp a regény minden fejezete, hogy a kisember, éljen bármilyen korban, bármilyen hatalom szolgálatában vagy elnyomása alatt, csak hétköznapi életének minősége szerint érezheti jól vagy rosszul magát. Ha a személyes sorsát sikeresen tudja alakítani, boldogan él, ellenkező esetben, legyen akármilyen nagy szabadság körülötte, nem. A regény egységét ugyan a motivikus szerkesztésmód, az előre- és visszautalások átgondolt rendszere szavatolja, de mindez olyan szegényes megoldásokba torkollik, mint amilyen a regényhez csatolt, moralizálgató és a szöveget értelmezni kívánó „György Attila” névvel aláírt, kifejezetten kínos utószó.

Sokat ígérően indul, de csalódást keltve zárul Molnár Vilmos egyébként gondosan megírt novellája is. Miközben ugyanis Molnár kiválóan imitálja a milne-i hangütést, és ugyanolyan kiválóan mozgatja a *Micimackó*ból átvett karaktereket, az elkülönülésre, a saját lelemények kidomborítására nem helyez elég hangsúlyt. Mert persze szép, hogy valaki egy világirodalmi remekművet képes utánózva továbbírni, de a kísérlet poétikai téje mégiscsak a különbségekben, az átírásokban, a másként beszélésben, a „jobb tudás” gesztusaiban lenne. Molnár Vilmos regényt ígér a *Micimackó*-folytatásokból, és valóban csak remélni lehet, hogy a nagyobb forma lehetőségei közül többet tud majd kihasználni, vagyis az elődöt át- és fölülíró, azaz tudatosan félreolvasó utóddá tud válni.

A rendkívül termékeny Bogdán László az antológiában két műnemben is megszólal, de prózában jobb, mint versben. A *Bűbájosok* című novella álommal kevert fantáziavilága egy mocsár rejtélyére építi fel a szöveget, melyet a gyakori síkváltások, az érzékletesen kibontott képek tesznek igazán élvezetessé. Megnyerő a lágerélmény és a tóparti horgászás nyugalma közti feszültség kijátszása, ahogy a novella belső hangulatának uralása vagy a többszörösen összetett, néhol burjánzó mondatok zökkenőmentes dallama is. Problematikus viszont a szövegalkotás automatizmusa, a műfaji hagyományok reflektálatlan követése, mint amilyen az álomtörténet tipikus, sablonos használata. Bogdán novellája nem akar tudomást venni a szövegszerűség és az elbeszélői identitás lebontásának következményeiről, amit például a Bogdán poétikai céljaival párhuzamba állítható Bodor Ádám-próza meg tud oldani. Vagyis az itt olvasható novella egy remek íráskészségű, saját stílussal bíró, ám poétikai értelemben kevésbé megfontolt, gyakran a könnyebb megoldást választó író portréját sejteti.

Nagy Koppány Zsolt esetében épp fordított a helyzet: az antológiában olvasható novellái minden tekintetben magukon viselik az ígéretes pályakezdés pozitív és negatív jegyeit. Hisz miközben neve alatt remek ötletekből korszerű szövegszerzővel eszközökkel felépített történeteket olvashatunk, figyelmetlenül megírt, stilisztikai hibáktól és logikai következetlenségektől hemzsegő mondatbokrokkal kell megküzdenünk. Kifejezetten zavaró például az első novella végén olvasható mondat: „Nem tudom, meddig élek még, ezt a kis jegyzetet, befejezésekor, holmijaim közé rejtem, és napokon belül meghalok.” Ha ugyanis az elbeszélő a mondat elején nem tudja, meddig él még, talán jobb, ha a mondat végén nem jelenti ki, hogy a „kis jegyzet” befejezése után pár nappal meg fog halni. De nem vall jó stilisztára a második novellában olvasható mondat sem: „Hősünk így is na-

gyon örült ennek az üzenetkének, rögtön ki is próbálta, aktuális nője körül legyeskedő házibarátjának *öt perc alatt történő kinyírása által.*” A bátor és lendületes szövegek az efféle megoldásoktól megfeneklenek, leértékelődnek, elriasztják az olvasót. Mert miközben e prózában megvannak a siker feltételei – az ötletek, a figurák mozgatása és a szöveg világának berendezése kiváló –, az apró, de jelentőssé növvő, nagyrészt némi figyelemmel és szorgalommal kiküszöbölhető problémák egyelőre eltorlaszolják e lehetőségek kapuját. Jelenleg Nagy Koppány Zsoltnak, az itt közölt írásai legalábbis erről győztek meg, a tanulóévek kudarcokkal szegélyezett szűk esztendeit kell megélnie.

A fentiekből – azaz a legjelentősebb és legígéretesebb szerzők rövid bemutatásából – bizonyosan látható, hogy a Romániában élő szerzők munkái a legtermészetesebb módon kapcsolódnak a magyarországi irodalmi folyamatokhoz, sőt esetenként fordított az irány. Az irodalmi köznyelv változásának lassú, de eseménydús folyamatában pedig már most értékes formanyelvek, beszédmodok és prózapoétikai eszközök kapnak minden eddiginél nagyobb teret. Vagyis ritka izgalmas időszak ez az erdélyi irodalomban: az új magartartástípusok új kánonokat építenek, melyek hatása nem csak az erdélyi olvasókat, hanem a magyarországi szerzőket is érinti. Végezetül egyetérthetünk Balázs Imre Józseffel abban – kinek *A nonsalansz esélye* című tanulmánykötete (Kolozsvár, 2001) ugyancsak kiváló segítség lehet a romániai magyar irodalom legfrissebb eseményeinek megismeréséhez –, hogy az erdélyi irodalom kérdése nem az írás, hanem az olvasás kérdése, azaz csupán az olvasói előítéleteken áll vagy bukik, mit olvasunk erdélyi irodalomként az Erdélyben születő irodalomból. Az *Erdélyi szép szó* antológiák viszont, már megszületésükkel is, erősíteni próbálják ezeket az előítéleteket.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
minden hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát február 27-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a Kiadó munkája
íránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

Szerkezet és logika

Karácsonyi Petra: Csantavéri Orlandó

Legszemélyesebb és legtalányosabb regényében Virginia Woolf a költői hajlandóságú Orlandót – kezdetben férfi, majd női testben – négy évszázad földrajzi szempontból is különböző kultúráin vezeti keresztül. Az *Orlandót* értelmezték a szerző kulcsregényeként, Anglia történeteként, regénykölteményként, filozófiai regényként, stílusbravúrként, az életrajzi regények szatírájaként, de olyan is volt, aki csak tréfának gondolta. A szintén nem kis fejtörést okozó *Csantavéri Orlandó* több szálon futó, hat évszázad (1462–1999) történetébe ágyazott – a szubjektív emlékezésre építkezve két évtizedet átölelő – eseményeit személyében összekötő fiatalember közvetlenül a nemi életbe való beavattatása előtti percekben olvassa Woolf *Orlandóját*.

A két ország határán átívelő, a szerb és a magyar kultúra egymásra hatásának vidékén játszódó – amely az irodalomban többek közt Tolnai Ottó, Sziveri János, Danilo Kiš, Milorad Pavić stb. neveivel fémjelezhető – *Csantavéri Orlandó*nak a mához legközelebbi rétege az úgynevezett balkáni háború és az annak következtében a más környezetbe való (kényszerű) beilleszkedés kérdése köré szerveződik. A kötet szerzőjeként Karácsonyi Petra szerepel; a közreadó Bozsik Péter által regényként meghatározott mű hol lazábban, hol szorosabban kapcsolódó írások (verses formák, levelek,

prózák, dokumentumok) láncolata. Szerkezeti-tipográfiai szempontból – a két mottót nem számítva – a könyv három részből áll: a könyv legelején a Csantavér történetével foglalkozó és a Karácsonyi Petra álnéven szereplő fiatal lányról és kéziratának sorsáról készült pár soros feljegyzésből a regénnyé összeállt/összeállított szövegekből; valamint a Bozsik Péter nevével szignált és mindent leleplező – „Karácsonyi Petra az én animám” – *Post Festa: A légvár építése után*

című záró részből. A közreadóként feltüntetett Bozsik mindenütt jelen van, és mindenféle természetes múlt-, életvitelbeli és kulturális kötődéseit-kötöttségeit mesterségesen: női szerepbe bújva, ál- és becenevek mögé rejtőzve, a különféle műfajok felkínálta (sokszor játékos) lehetőséggel élve, a beat-nemzedékre jellemző – s a jančari, nosztalgiaival vegyes (*Bálványok alkonya*) – lázadás attitűdjével igyekszik magától távolítani. Az ex-Jugoszlávia – pontosabban a sok szempontból külön entitást képviselő Vajdaság – háború előtti életére az Amerikában az ötvenes évek végén megjelent kollektív és konkrét lázadás eszméjének és a személyes nosztalgia legritkább esetben felszínre engedett érzésének keveredésével tekint – távolságot tartva az örök emigráns Flusser „az ember nem fa” gondolatától, ugyanakkor érezhetően erőteljes vágygal közelítve ahhoz.

Bozsik már a *Csantavéri Orlandót* megelőző, 1999-es *Vérpuding* című kötetének egyik ciklusában – borgesi allúzióval: „...nem tudom, hányadán állok ezzel a Dumitrovval. Én álmodom őt, vagy ő engem” – mint Dragan Dumitrov szerb költő, illetve mint Dumitrov fordítója jelentkezik. A *Csantavéri Orlandó*ban a távolságtartás lehetőségeit keresve öltözik álruhába: „El akartam távolítani magamtól a múltamat (és részben nemzedékem múltját), ezért úgy gondoltam, egy rövid időre női álruhát öltök...” – vallja be a szigorú értelemben vett regényen kívüli záró jegyzetében. A „közreadó-szerkesztőtől” nem idegen a dolgok nagyobb/más távlatokba való helyezése, s ezzel együtt az emlékezés és valóság egymást feltételező, kiegészítő és néha ellentmondásos viszonyának felmutatása. A kötetben nem szereplő *Más nap* című, egy szokványos másnaposság folyamatát napot elmesélő írását például a következő zárójeles gondolattal indítja: „(Előrebocsátom: az itt következő történet ilyen formában sohasem történt meg, következképp az csak részizagságokat tartalmaz. Viszont – és efelől nincsenek kétségeim – bármikor megtörténhet. Amikor megtörténik, akkor válik nem is olyan téves emlékezéssé.)” A jelen kötet – stílusosan Ovidius *Átváltozások*jából vett – első mottójának kiemelt szava az eredeti szöveg „csevegés”-e helyett álló „pletyka”: „...az üres füleket telecsorrantják csevegéssel/pletykával ...”; a mű egészére vonatkozó befejező gondolat szerint pedig: „Bár arra a kérdésre magam sem találtam meg a választ, hogy a regényem akadályozta-e meg a felejtést, vagy a felejtés képtelensége készítetett-e arra, hogy regényt írjak.” A válaszolni próbáló szerző nem tud bizonyossággal szolgálni, és kötetzáró mondataiban ismét borgesi formulát hív segítségül: „Azt hiszem, az utóbbi. Minden fikció. Én különösen.”

Úgy tűnik, hogy mindezek ellenére azért léteznek számára kvázi-biztos pontok: a szexus, az írás és az ehhez – elsősorban az *Új Symposium*hoz (és magyarországi utódjához, az *Ex Symposium*hoz) – kapcsoló-

dó munka, a barátok és a hozzájuk kötődő békebeli helyszínek, színhelyek (Vajdaság, Csantavér, különböző lakások) és ivászatok, a közelmúlt „balkáni” háborúja stb. – megannyi „férfias dolgok”, amelyekhez formát is az úgynevezett beatnemzedék írásaihoz hasonló megoldásokban talál. Keruac szerint írni belülről kifelé kell, az orgazmus törvényei szerint, „élvezésig, ertyedésig, kimondásig” (*A spontán próza elemei szabályai*). Lényegében – s témájában, valamint a megjelenítettekben igen sokszor a legkonkrétabb értelemben is – a *Csantavéri Orlandó* ezt a módszert adaptálja. Sőt, csiráiban talán még a Norman Mailer idézte hipster-pszichopata párhuzamok egyes szelídített jellemzői is megtalálhatók benne: „lázadásával olyan célokat akar elérni, amelyek egyes-egyedül csak őt elégitik ki... képtelen várni... az azonnali kielégülés hajszolása...” Amit az *Útváltás* nemzedéke egyik lényegi jellemzőjeként nyíltan leír/megtesz, az Bozsiknál – az illokúció-lokúció kérdéssel bonyolódva, többszörös csavarral – rejtőzködve, áttétellel jelenik meg, a verses formák esetében különösen erőteljes hangsúllyal a (lét)formán: „... (nem azért) amit tettem, hanem ahogyan”. Míg az ugyanazokra a szexuális aktusokra a mindkét résztvevő szempontjából emlékező páros versformák az archaizáló kezdő és záró „így emlékezem” formáival, a Csantavér történetét szintén verses formában elmesélő Karácsonyi Petra (Szabadka, 1966 [Petar Božić, Csantavér, 1963]) szövegei – témájukból adódóan, valamint az erőteljes Tolnai Ottó-allúziókon és Matuska Szilveszter alakjának mitizálásán keresztül – egyfajta legendáriumot hoznak létre.

A regény próza-részei (a postai és elektronikus levelek, a különböző, az *Új Symposium* történetével kapcsolatos dokumentumok és a csatolt fájlok) a szexus jelentőségét a forma segítségével is felnagyító verses formákkal összevetve egy másfajta, „publikusabbban mindennapibb” extenzivitást képviselnek, ugyancsak a múlt legendává – a mindennapok mitológiájává – való formálásán keresztül. A ba-

rátság, a munka, a család, de főként az ivá-
szatok és az írás kölcsönhatását folya-
matában vagy inkább körkörösén megjele-
nítő prózai szövegek – játékosan és némi
(ön)íroniával, de talán kissé mániákusan
és néhol túlhajtottan – egymást erősítik.
Így például a pálinka és a költészet elvá-
laszthatatlan voltáról a Zsó csatolt file-
jaiként tárgyiasított fikcióban, a regény
szerzőjének/közreadójának egyik novel-
lájában – a cél érdekében a megszokott lo-
gikán csavarintva – a következő olvasha-
tó: „A pálinka a gyümölcs értelme és
lényege. Mint festőnek az ecset, költőnek a
nyelv.” S ez különösen az éhomra vagy a
késő este felhőrpintett italtra érvényes.
Csak aki így tesz, az lesz birtokában a leg-
mélyebb tudásnak: „...tudja, mi az agynak
a vér, jóginak a transz, költőnek az ihlet.”

Maga a *Csantavéri Orlandó* szövege-
szövege már-már a mitizálás (ahogy Fekete
J. József írta: önmitizálás) határait súrol-
ja. Az ismételt és csökönnyös visszatérések
tényét Bozsik a regény – az idő körforgá-
sára utaló – 12 fejezetre osztásával is erősí-
ti. A „lényeg”, a „mélyebb tudás” a regé-
nyen kívül található. A Karácsonyi Petrá-

ról szóló néhány kezdősor és a „Vége”
szót követő „Post festa” egymásra utalásá-
val Bozsik lényegében relativizálja, s ezál-
tal mintegy „helyre rakja” a szigorú érte-
lemben vett regényben leírtakat, s végül
kimondja a regény világában látensen
mindvégig tagadottat: „...írtam (szerkesz-
tettem?) meg a könyvet...”. A leleplezés
nem a mitizáló szemléletmód vagy a le-
gendák sajátja; a rejtőzködés és az áttételes
megszólalás pillanatnyi lehetetlenségének
beismerése – újabb csavar a szokványos
logikán – a szövegek egyetlen, valamilyen
módon összetartozó egészé (regénnyé)
szerveződésből/szervezéséből követke-
zik. A (valószínűsíthetően) faktuális és a
(valószínűsíthetően) fikciós fragmentu-
mok, a jelenbe ágyazott múlt és/vagy a
múltba ágyazott jelen egymásba játszása
révén Bozsik mintha egyúttal egy korábbi,
a *Csantavéri Orlandó*ban is megidézett ver-
sének, a *Gomolygó világnak* néhány sorára
is reflektálna:

*„...ne félj: elmúlik ez a kor is: átsiklik az
idő kétségbeesett vergődésének mocska közt,
hetyke fintorrá kacagva megdermedt múltját...”*

Élet, irodalom – Az eltűnt apa nyomában

Radics Viktória: Danilo Kiš – pályarajz és breviárium

E recenzió címének közhelyessége szándékos: ha Danilo Kišről beszélünk, mint azt Radics Viktória is hangsúlyozza, élet és irodalom elválaszthatatlan egymástól. Az íróról készülő, halála miatt azonban mégis befejezetlen film címe is *Life & Literature* lett volna, illetve Kiš egy hasonló című (ál)interjúkötet megírására is készült.

Élete, ahogy mondani szokás, kész regény – és Radics monográfiájának egyik, ha nem a legfőbb értéke az, hogy éppen ezen az úton, az *élet, irodalom* mentén halad: az életbe beleágyazódik az életmű, és fordítva. Olykor még az az érzésünk is támad, hogy szinte egy Danilo Kiš által írt szöveget olvasunk, hisz Kiš könyveinek hősei is folyton dokumentumok közé „keverednek”. E pályarajzban pedig maga Danilo Kiš személye, életének leírása keveredik az eredeti Danilo Kiš-szövegek közé – a 450 oldalas kötet páros oldalai ugyanis breviáriumként szolgálnak: mind Kiš műveiből, interjúiból olvashatunk részleteket, mind a rá vonatkozó (szak)irodalomból, korabeli írott dokumentumokból.

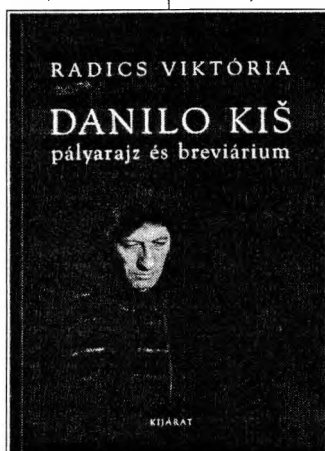
Kiš 1935-ben született Szabadkán, majd Újvidékre költöztek, s a „hideg napok” után menekültek el Magyarországra, ahol aztán továbbra is félelemben élt, mivel saját bevallása szerint a többi gye-

rek üldözte. Apját magyar zsidóként innen hurcolják el Auschwitzba, ahol *eltűnik* – Kišt még Újvidéken pravoszlávnak keresztelik, ezért nem vált a holokauszt áldozatává. 1947-ben költöznek Montenegroba crnagorac édesanyjával, aki négy év múlva szintén magára hagyja (Kiš emiatt aztán soha nem is tudott Istenben hinni). Ám ahogyan a magyaroknak zsi-

dó volt, a crnagoracoknak magyar, azaz mindenütt idegennek tekintették. Tanulmányait Belgrádban folytatta, aztán Franciaországban lektorkodott, majd visszatérve Jugoszláviába az irodalmi csatározások között találta magát. A lehetetlen helyzetbe sodort író végül önkéntes száműzetésben élt, ám gyakran tért vissza a szerb/jugoszláv fővárosba. Azonban franciaországi önkéntes emigrációja után sem fogadta el a kelet-európai disszidens, az üldözött író, sem pedig az

antikommunista értelmiségi szerepét.

„Párizs a választott otthona, de Belgrádban érzi jól magát” – így Radics Viktória, aki az életrajzra aprólékos pontossággal fűzi fel a műveket, kezdve a *Manzárdtól*, a *Kert*, *hamutól* a *Borisz Davidovics síremlékén* és az *Anatómiai leckén* át egészen *A holtak enciklopédiájáig* (magyarul műveinek java olvasható, Kišnek a magyarországi irodalomra gyakorolt ha-

Kijarat Kiadó
Budapest, 2002
450 oldal, 2100 Ft

tásáról pedig aligha kell külön szólnunk, s itt most arra sincs hely, hogy a magyar kultúrát jól ismerő, a magyar verseket előszeretettel és szakavatottan fordító Kišről is beszéljünk). „Az élet és irodalom, a személy és művész zár és kulcs, kulcs és zár voltak Danilo Kišnél” – írja Radics, és ebben a szellemben dolgozza föl az író pályáját, munkásságát. Nem klasszikus irodalomtörténeti monográfiával, tudományos értekezéssel van tehát elsősorban dolgunk, annál ilyen értelemben kevesebb e kötet, és olykor túl pszichologizálnak is tűnik az értelmezési keret. Ugyanakkor Radics jó értelemben vett elfogultsága, szenvedélyessége, az író és életműve iránti feltétlen vonzalma az a többlet, aminek köszönhetően lebilincselő olvasmánnyal állunk szemben.

Danilo Kiš sok mindennel megküzdött: a provincializmussal, a nacionalizmussal, a totalitarizmussal (legyen az bármilyen is), az irodalomba beleszóló (kultúr)politikusokkal, az antiszemitizmussal, a folklorizmussal (a népivel), az immoralisnak tartott banálissal, az úgynevezett elkötelezett irodalommal. Szépirodalmi műveibe viszont már nem engedte be a közéletiséget: mint vallotta, akinek „mondanivalója” van, írjon publicisztikát, és ne a regényét terhelje vele; azaz mondja meg nyíltan, mit gondol. Kétkelt minden igazságban, de nem amolyan posztmodern módra, mert az irodalom számára az igazság, pontosabban az irodalmi igazság kutatása, ami pedig a formán múlik. Nem bízott a fantáziában sem: kezdetben a gyerekkori emlékekből merített, aztán pedig dokumentumokból. Regényeiben mindig arról írt, „amit személyesen, ahogy mondani szokták, megéltem, azaz láttam, hallottam, megkínlódtam”. „A kitalációk ideje örökre kimúlt”, vallotta, s „a tanúságtétel a legjobb dokumentum” – és ahogyan Radics megállapítja, Kiš maga „az elpusztult tanúról való tanúskodásban lelte fel a maga emberileg és íróilag egyedül lehetséges útját”, továbbá „a halállal szembeszegülő forma megképzésének feladata maradt elfogad-

ható” végül a számára, miután 1986-ban megtudta, hogy tüdőrákos.

Elutasította a *zsidó író* megnevezést, ahogyan ellenezett mindennemű kisebbségi irodalmat, miképpen a nemzeti irodalom hangsúlyosan definiált fogalmát is. A holokausztot és az antiszemitizmust sohasem közvetlenül tematizálta műveiben – noha épp az írás révén végezte el a gyászmunkát. Hazájának az irodalmat tekintette, s ilyen értelemben kell arra gondolni, amikor *az utolsó jugoszláv írónak* vallotta magát (s nem jugoszlávnak!). Az írás számára az identitás keresése volt. Néprajzi ritkaság, vérkeverék, s hogy nem is szerbhorvát író, hanem montenegrói, illetve jugoszláv, ami már nincs is – mondta magáról halálának évében, 1989-ben.

S nem árt röviden kitérni arra sem, hogy Kertész Imre Nobel-díja kapcsán sok név és téma fölmerült, csak épp Danilo Kiš nevét nemigen hallottuk. Márpedig úgy tűnik, hogy Kertész mellett éppen Danilo Kiš volt az, aki szintén meg tudta konstruálni azt a *po-étikai* szituációt, melyben hitelesen fel tudta dolgozni „az aljasság világtörténetét”. Lágerológus volt, a megsemmisítő- és munkatáborokat korunk szimbólumának tekintette. Az *eltűnt apa nyomában* címen emlegette, írta meg három első regényét (illetve szerinte a 20. század regényének e címet kellene viselnie), de voltaképpen egész életműve lágerológia, akárcsak Kertészé. Már 24-25 évesen a feledés bűne és a feledés joga hadakozik benne, de az emlékezés mellett dönt, és kíméletlenül viszi végig ezt egész életművében. Módszerének lényeges eleme pedig – főleg az első művek után – szintúgy az (ön)íronia volt, akárcsak Kertészé. Második generációsként küzdött meg azzal a problematikával, amivel Kertész túlélőként, de ez a különbség a két opus összevetésében nem sokat nyom a latban, mert mindkettő kivételes a maga nemében. Ezért volna jó, ha Kertész mellett, nyomán újra felfigyelnénk Kišre, mert Danilo Kiš életműve is ugyanúgy kiemelkedő, még ha ma nem is hivatkoznak rá annyit, mint egy-két évti-

zeddel korábban. Arról nem is beszélve, hogy *sorsuk*, gondolkodásmódjuk közt mennyi a hasonlóság.

Végül és utolsósorban mondjuk el azt, hogy a kötetből nagyon hiányzik egy tartalomjegyzék és az idézett szövegek javának esetében a pontos bibliográfiai ada-

tok. Mindezt azonban nem a szerző, hanem a szerkesztő rovására kellene írunk – már ha a kötetnek lett volna szerkesztője. E hibák tehát inkább a magyarországi könyvkiadásról szolgáltatnak beszédes adalékot, tudniillik, hogy még és már szerkesztőre sem telik.

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja a Bródy Sándor-díjat.

A díjat azon **első kötetes** magyar nyelven alkotó prózaírók egyike kapja meg, akinek könyve (novelláskötet vagy regény)

2002-ben jelent meg.

A díj összege 350.000 Ft, továbbá az alapítvány hozzájárul a díjazott szerző második könyvének megjelenési költségeihez.

A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző és jelölhet könyvet ugyanilyen módon a kiadó is.

A beküldött példányokat kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:

1024. Budapest, Filler u.21. III. em. 4.

További információk: 315-1323, 315-1139

A postára adás határideje: 2003. április 30.

A könnyű beszéd dicsérete

ALIBI – hat hónapra –
I. Evés-ivás; II. Kert; III. Lovak

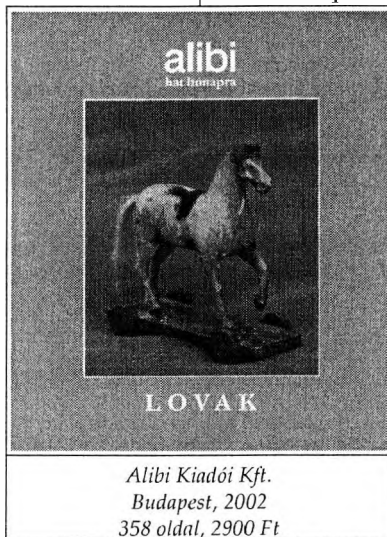
Az ALIBI-sorozat („megjelenik egy évben két alkalommal, ősszel és tavasszal”) immáron a harmadik kötetéhez ért. Aki nem tudta, most már ebből is tudhatja: mintegy másfél évvel ezelőtt jelent meg az első kötet (*Evés-ivás*), s a *Kert*-szám után itt vannak a *Lovak*. Sorozatról tán még korai beszélni, ám bizonyos szerkesztői szándékok a három összeállítás után már meglehetősen egyértelműen érezhetőek, s úgy gondolom, értékelendők is.

Egy félévente megjelenő almanach, a maga könyvnyi terjedelmével, folyóiratszerű tematikus szerkesztésével félu-ton van a hagyományos periodikák és a könyvként elképzelt művek között. Nem kétséges, az elmúlt közel tíz év során jócskán megváltozott – no nem annyira a hazai folyóirat-kultúránk, sokkal inkább annak jelentősége. Persze, itt-ott még jogosan hangozhatnak el irodalmunkat illetően olyas mondatok, hogy „folyóirat-kultúra vagyunk”, ám tudjuk: a könyvkiadás radikális átrendeződésével, a lapok és könyvek számának növekedésével ez a sóhajtozás legfeljebb már csak jóindulatú nosztalgia. Sajnálkozni lehet, esetenként jól is esik, ám gyanítható, hogy azért ez kevés, a képmutatás meg valószínűleg felesleges. Azok, akik professzionálisan írnak, lényegében már kivétel nélkül a könyvki-

adásra koncentrálnak. Ez persze nem veszi el, s nem is akarhatta elvenni a lapok létjogát, viszont, jobb esetben, a lapok funkcióira vonatkozó okos és hasznos kérdésekhez vezethetett volna. Csakhogy miként irodalmunk alakulása, úgy a lapjaink elmúlt tíz évi története is az új jelenségek centrumba kerülése helyett a perifériák eltűnését példázta. A magyar irodalomba lépő újabb nemzedékek nem voltak képesek megteremteni a maguk

markáns megkülönböztető jegyeit, s ezzel együtt nem hozták létre vagy csupán rövid ideig éltették a saját fórumaikat. Miközben a kiadványok számának kezdeti roppant növekedése sok jót ígért, éppen nem a sokszínűség vált jellemzővé, hanem a statisztikákon úrrá levő kanonizáció. Mindez pedig természetesen az újabb jelenségektől s az új alkotóktól is a fennálló hierarchia-hierarchiák elfogadását, erősítését akarja és várja, s

képes is volt ezt az igényét érvényesíteni. Mindehhez képest a folyóiratoktól elvitathatatlan marad(na) két fontos feladat: a frissesség és a tájékoztatás. Az előbbi inspiratív, invenciózus szerkesztői munkát igényel(ne), és nem utolsósorban olyan tudást, amely képes előhívni, megteremtetni azokat a műveket, amelyek a folyóirat nélkül ismeretlenek maradnának

vagy nem is jönnének létre. Az utóbbihoz pedig a jó szándékú vagy csupán ernyedt kanonizációs folyamatokon túl bizony fontos volna a jelenségek mérlegelése, az olvasási szokások megváltozásának figyelembevételre, egyebek közt a recenziók szerepének újragondolása, nem is szólva egyes, bizony nagyon ideillő minőségi és marketingszempontok bekapcsolásáról.

Ez utóbbi egyébként – s szolgáljon ez a hosszú bevezető magyarázatául – határozottan érződik az ALIBI szerveződésében. Ha jól látom és jól értem, az ALIBI egy olyan félévente, lényegében saját pénzből megjelenő folyóirat, amelynek a létrehozói figyelembe vették a megtérülés szempontjait is. Rossz az, aki rosszra gondol. Kevésbé földhözragadtan azt mondanám, hogy az ALIBI kigondolói számot vetettek az esetleges (szélesebb) olvasótáborral, a honi irodalom időszerű helyzetével, az eladhatóság és a minőség összeegyeztethető kérdéseivel.

Míndezek alapján az igényes, kissé archaizáló kulcsín, a szép kiállítású képeskönyv, a kanonizációt finoman követő szerkesztés, a mértéktartó újítások és a publicisztikai beszédmód könyvbe emelése mellett döntöttek.

Megint csak azt mondom: félreért, aki azt hiszi, hogy lebecsülém, ne adj' isten, bántani akarnám az ALIBI-t. Ellenkezőleg. Megítélésem szerint ez a periodika olyan – miféleképpen ritkaságnak számító – tudatos tervezés eredménye, amit kifejezetten sikeresnek gondolok.

Másként fogalmazva: azt állítom, hogy az ALIBI létrejötté, tematikus szerkesztése valójában jól sikerült válasz. Válasz azokra az időszerű kérdésekre, hogy olvasnak-e könyvet, s ha igen, milyen könyvet olvasnának azok, akik folyóiratot és irodal-

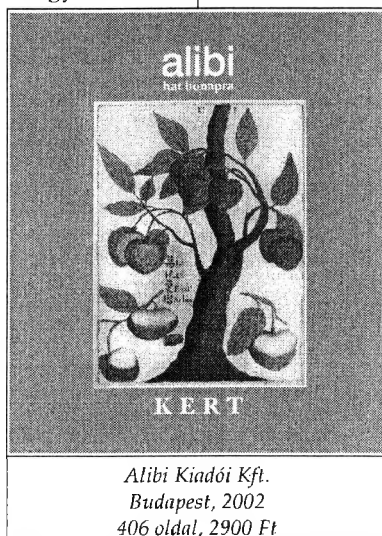
mat már/még nemigen vesznek kézbe. S válasz arra, hogy mi az a hangütés, ami ezeket az olvasókat, s azokat is, akik az irodalmi szövegekben is otthonosak, a lap/könyv olvasására bírhatja?

A „vastag könyv” jelensége régóta ismert a könyvkiadásban, beszéljünk akár a magas kultúráról, akár a lektűrökről. Jó az, ha van mit fogni. Arról pedig gyakorló szerkesztők sokat tudnának mesélni, hogy a tematikus számok szabadsága miatt is okoz nagyobb élvezetet a heti/havi üzemelésnél. Nos, a *Lovak*-szám vastag is és tematikus is. Ehhez képest az ALIBI finom újdonsága a kultúra szokatlanul széles körű értelmezése, pontosabban az a természetesség, hogy az evidenciákat és a hagyományosan nem feltétlenül a kultúrához tartozónak gondolt tárgyakat és jelenségeket összekapcsolja. Erre volt példa az *Evés-ivás*, a *Kert* és most a *Lovak* is, mind témaválasztásaival, mind pedig az

értelmezési, megközelítési kör kitérítésével. Mi több, ebbe a szabadságba az is belefér, hogy kicsi fricskákat is mutasson az irodalomban-kultúrában kanonizált neveknek (vagy viszont?), melléjük állítva máshonnan ismerős vagy ismeretlen arcokat és szövegeket. S belefér az is, hogy szellemes hűzásokkal („futamokkal” – hiszen az egyes témacsoportok itt stílszerűen futamoknak neveztetnek) kifejezetten szakszövegeket is irodalmi

alkotásként tudjon olvastatni (lásd például R. Várkonyi Ágnes vagy Lőrincz Ádám írásait).

Mondjuk így: az ALIBI eddigi három száma olyan magas szabadságfokkal rendelkező asszociációs mező, ahol egyszerre van meg a biztonságos mozgás és az újszerű élmények öröme, gyanítom, mind a szerkesztők, mind az olvasók számára.

Példának okáért a *Lovak*-szám nekem legélvezetesebb produkciói Urbach Zsuzsa művészettörténész borgezi „novellája” (még akkor is, ha ő esetleg nem annak írta), Tolnai Ottó prózája, Fábry Sándor és Kállai Pál beszélgetése és Márton László szellemes irodalmi játéka. Vagyis olyan művek, amelyek látszólag se műfajukban, se beszédmódjukban nem tartanak sok rokonságot. (Miközben, ezt is hadd írjam ide, éppen azok a nyilvánvalóan felkérésre írt irodalmias szövegek voltak a legdöcögősebbek, amelyeket vagy a fiatal költők, vagy az irodalomba átránduló, más beszélőhöz szokott, netán most „megtisztelődött” alkotók kifejezetten az ALIBI-nek alkottak. Nevekre jótékony homály. Karafiáth Orsolya, Király Levente, Litkai Gergely...)

Igen: az ALIBI-sorozat a régi és jól bevált évkönyv-hagyományhoz nyúl vissza a ponyvára. Hogy aztán ezt küldetés okán vagy egyéb megfontolásból teszi, ez majdnem mindegy, tekintve, hogy a kivitelezés sikeres, és korántsem elhanyagolhatóan szórakoztató.

Legalább ennyire érdekes az a jelenség is, hogy a szövegek/alkotók túlnyomó többsége hangsúlyozottan publicisztikai beszédmódot választ. Jelzem, e hányaveti meghatározás alatt most semmiképpen nem azt a fajta, többnyire humorosnak szánt beszédet értem, ami meglehetősen szá-

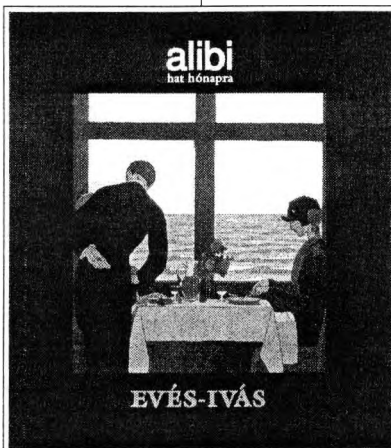
porán feltöltötte napi- és hetilapjaink jobb sorsra érdemes hasábjait. (Azért az ALIBI-ben is akad belőle.) Egy dolog, hogy ma már mindenki úgy hiszi, hiheti, hogy tud publicisztikát írni, s hogy az ráadásul mindjárt irodalom is, s más dolog az, hogy

egy ilyen kötetben egy tárgy, egy téma köré szerveződve a publicisztikus beszéd többségében mit jelent. Szerintem jót, igenis jót. Legalábbis az ALIBI eddigi három számát látva. Ellentétben ugyanis a lapjainkat előntő publicisztikákkal, ezek a szövegek roppant erős tárgyi tudást vagy élményt kívánnak közreadni – ki-ki arról beszél, arról mesél, amit átélt, amihez ért, amivel foglalkozik. Kevésbé a beszélő, inkább a tárgy az érdekes. A történész a történelemtől, a zsoké a zsokéságról, a színész a forgatásokról és a lovakról, a sakkozó a sakkról, a fotós a fotókról, a tornász a tornáról beszél. Éppen ezért illenek melléjük a nagyon is mives irodalmi szövegek, tekintve, hogy az azokat író mesteremberek pedig ahhoz értenek, azzal foglalkoznak, attól érdekesek.

Nem tudom, hogy azok, akik az ALIBI-t létrehozták, vajon valóban ilyen könyveket szerettek volna-e megalkotni. Nem tudom, hogy akár az elégedettségük, akár az eladási számok alkalmasak volnának-e a szándékaik minősítésére. Azt viszont állítom, hogy a gondosan szerkesztett ALIBI-kötetekben, így a *Lovak*-ban is, olyan munkák kapcsolódnak össze, olyan szövegek értelmezik egymást, amelyeknek a közös léte invenciózus szerkesztői megfontolás és inspiratív akarat nélkül aligha kerülhetett volna elénk, olvasók elé. Viszont itt vannak,

megjelentek, olykor irodalmiasan, olykor szárazabban, olykor szórakoztatóbban, olykor meghatóan.

Márpedig, mint mondtam, pusztán azt, hogy itt vannak, már komoly szerkesztői teljesítménynek gondolom.

Alibi Kiadói Kft.
Budapest, 2001
296 oldal, 2500 Ft